

סמינר 'כמעין המתגבר' || אוגוסט תשע"ו (2016)

עיונים בכתבי הציונות

מקראה

שבעים פנים
לציונות

תוכנית
כמעין המתגבר

עיונים בכתבי הציונות

מקראה

כתיבה, ליקוט ועריכה:

קובי דנה

סמינר 'כמעין המתגבר'

אוגוסט תשע"ו (2016)

עיונים

בכתבי הציונות

[Zionist Philosophy - עיונים בכתבי הציונות](#)

©

חוברת זו מודפסת כחלק מסדרת המיזם החינוכי 'עיונים בכתבי הציונות'
של עמותת 'שבועים פנים לציונות' – העמותה להתחדשות ציונית'

תשע"ו / 2016

תוכן העניינים

7	<u>יחידה ראשונה: מהי הציונות?</u>
8	1 מדוע ללמוד את כתבי הציונות? (מכתב ל'הארץ', שביד, גביזון)
9	מי כתב??
10	מקורות מקראיים – האם זו ציונות?
11	מקורות מודרניים (הרצל, ז'בוטינסקי, בן גוריון)
13	מקורות של ימינו (טאוב, יהושוע, שביד)
17	2 מתי החלה הציונות? (תקציר ורקע היסטורי)
19	תרשים זרמי היהדות במאה ה-19
20	תרשים חובבים ומבשרים
22	הציונות כמהפכה (שלמה אבינרי, מתוך 'הרעיון הציוני לגונויו')
24	ייחודה של התנועה הלאומית היהודית (ש' אטינגר)
25	3 ראשוני הציונות ומבשריה – קטעים נבחרים
25	רומי וירושלים (משה הס)
27	עת לטעת (פרץ סמולנסקין)
29	על תחיית ישראל (מ.ל. ליליינבלום)
31	אוטואמנציפציה (י"ל פינסקר)
33	<u>יחידה שנייה: בין אחד העם להרצל</u>
34	1 הרצל והציונות המדינית (תקציר ורקע היסטורי)
38	קטעים מתוך יומני הרצל – על כתיבת 'מדינת היהודים'
40	המנורה – סיפור לחנוכה מאת הרצל
43	פתרון לשאלת היהודים – תקציר 'מדינת היהודים'

51	2 אחד העם והציונות הרוחנית (תקציר ורקע היסטורי)
65	הקונגרס ויוצרו (אחד העם)
70	על פרשת דרכים – דברי הספד להרצל (מתוך הקדמה לחלק השלישי)
71	<u>יחידה שלישית: פוסט ציונות וציונות בימינו</u>
72	1 פוסט ציונות (תקציר ורקע היסטורי)
80	א.ד. גורדון – 'עם אדם', 'לבירור רעיוננו מיסודו'
81	פרץ סמולנסקין – 'עם עולם' (1872)
82	אליעזר שביד – מתוך 'אשמורת שלישית' (2015)
84	דני גוטווין – פוסט ציונות והמעמד הבינוני – עלייתם ושקיעתם? (2002)
86	אורי רם – הזמן של הפוסט (2002)
88	רות גביזון – המדינה היהודית: הצדקה עקרונית ודמותה הרצויה
90	גדי טאוב – יהודית ודמוקרטיה, לא דת ומדינה (2011)
92	אליעזר שביד – תיקוני חקיקה לגבי הזהות היהודית-דמוקרטית
94	אורי רם וברוך קימרלינג
95	פוסט ציונות – מושגים
97	קריאה מומלצת

יחידה ראשונה:

מהי הציונות?

פרק ראשון:

מדוע ללמוד את כתבי הציונות?

“לכבוד מערכת “הארץ” אני מנוי על עיתונכם מזה שנים רבות. בכתבה שפרסמתם בגיליון הקודם הופיע המשפט “הדיסוננס הקוגניטיבי בין הפוזיטיביזם הקולקטיבי לנגטיביזם הדטרמיניסטי היא מהרעות החולות של הציונות”. ורציתי לשאול - מה זה, לעזאזל, ציונות?

~ מה זה לעזאזל ציונות? מכתב ל'הארץ'

“כבנים לדור שניטל עליו להמשיך במפעל הלאומי, החברתי והתרבותי, מתוך ריחוק ממקורות היניקה עצמם, לא נוכל למלא תפקידנו כראוי ולא נוכל לעמוד במסת הקשיים הניצבים לפנינו, אלא אם כן נחזור ונגלה את הצנורות המעטים שהוסיפו להתקיים ביצירתו של הדור הקודם והוליכו את השפע שירש דור זה מאבותיו ושיצר הוא בעצמו... עלינו להתחבר אל הצנורות הללו ולהתמודד עם התכנים הנמסרים בהם כדי לכוון את דרכנו. צורך הוא לנו וגם חובה המוטלת עלינו, להתנער מן הדעה הקדומה ולהתגבר על קשייו הענייניים של עיון כזה...”

~ פרופ' אליעזר שביד

“רק יותר משישים שנה עברו מאז הוקמה המדינה, וחלק גדול מן הנוער היהודי החי בה אינו מכיר את סיפורה של הציונות, את עיקריה ואת טעמיה. הישגה הגדול ביותר של הציונות הוא שלמרות העובדה שהקמת המדינה היתה מהפכה דרמטית בגורלם של יהודים בעולם – יהודים צעירים החיים בה כבר מקבלים אותה כדבר המובן מאליו. אלא שבלי היכרות עם עיקרי הציונות וללא מחויבות אליהם – לא נוכל להמשיך ליהנות מכל הדברים שרק המדינה היהודית מאפשרת לנו...”

~ פרופ' רות גביזון,

נשיאה מייסדת, מרכז מציל"ה למחשבה ציונית, יהודית, ליברלית והומניסטית.

מי כתב ??

הפיכתה של ארץ ישראל למדינה יהודית יכולה להתגשם במלואה, מבלי לעקור את הערבים הארצישראליים ממקומם. כל אלה שטוענים את ההפך מזה (וטענות אלו נפוצות מאוד בקהל) - דעותיהם בלתי נכונות הן בהחלט. אם הערבים לא יחליטו בעצמם כי נוח להם לצאת את הארץ מרצונם הטוב – אין להם כל צורך להגר. עקרון שיווי הזכויות בשביל כל האזרחים מכל הגזעים, האמונות, הלשונות או המעמדות יונהג בלי כל הגבלה, בכל המגזרים של חיי הציבור במדינה. בכל קבינט, שבו ישמש יהודי במשרת ראש -ממשלה, תוצע משרת סגן ראש -הממשלה לערבי, וכן להיפך. הלשון העברית והלשון הערבית תהיינה שוות בזכויותיהן ובתוקפן החוקי. שום חוק מדינה, או מנשר, או פקודה; שום מטבע או שטר-כסף, או בול של המדינה; שום פרסום או רישום שהופקו על חשבון המדינה, לא יהיו בעלי תוקף, אלא אם כן יוצאו באורח זהה הן בעברית והן בערבית. השימוש בעברית ובערבית יהיה בעל תוקף חוקי שווה בפרלמנט, בבתי המשפט, בבתי-הספר, ובאופן כללי – בכל משרד או מוסד של המדינה, וכן בכל בית-ספר מכל דרגה שהיא. כל משרדי המדינה יענו לכל פונה, בעל-פה ובכתב, בלשון פנייתו, בין בעברית ובין בערבית. ארץ ישראל שטחה מספיק בשביל מיליון הערבים, בשביל עוד מיליון של צאצאיהם. בשביל כמה מיליוני יהודים - ובשביל השלום; והשלום יהיה רב ושופע כמידתו גם באירופה.

~

לא דבר טוב ומועיל הוא, לא עוד סיכוי כי אם ביתור איבר מהגוף. זהו [ארץ ישראל] איבר אורגני. אל תחלקו, אל תכתרו! זה ילד חי והוא לא יחיה בלי חציו השני. אל תתנו לו חצי, אל תכתרו אותו, כך צריכים להגיד היהודים הארצישראליים. מדוע שתי מדינות? כי אין דרך לחיים משותפים? אבל אז הרי עצמאותה של הארץ המחלוקת אינה אלא פיקטיבית.

~

מקורות מקראיים – האם זו ציונות?

בראשית פרק יג

יד ויהנה אמר אל-אברם, אחרי הפרד-לוט מעמו, שא נא עיניך וראה, מן-המקום אשר-אתה שם-צפנה ונגבה, וקדמה וימה. טו כי את-כל-הארץ אשר-אתה ראה, לך אתננה, ולזרעך, עד-עולם. טז ושמתי את-זרעך, כעפר הארץ: אשר אם-יוכל איש, למנות את-עפר הארץ--גם-זרעך, וימה. יז קום התהלך בארץ, לארפה ולרחבה: כי לך, אתננה.

בראשית פרק טו

יח ביום ההוא, כרת יהנה את-אברם--ברית לאמר: לזרעך, נתתי את-הארץ הזאת, מנהר מצרים, עד-הנהר הגדל נהר-פרת. יט את-הקיני, ואת-הקניזי, ואת, הקדמני. כ ואת-החתי ואת-הפרזי, ואת-הרפאים. כא ואת-האמרי, ואת-הכנעני, ואת-הגרגזשי, ואת-היבوسی.

בראשית פרק לה

ט וירא אלהים אל-יעקב עוד, בבאו מפדן ארם; ויברך, אתו. י ויאמר-לו אלהים, שמך יעקב: לא-יקרא שמך עוד יעקב, כי אם-ישראל יהיה שמך, ויקרא את-שמו, ישראל. יא ויאמר לו אלהים אני אל שדי, פרה ורבה--גוי וקהל גוים, יהיה ממך; ומלכים, מחלציך יצאו. יב ואת-הארץ, אשר נתתי לאברהם וליצחק--לך אתננה; ולזרעך אחריך, אתן את-הארץ.

קטע מברכת המזון

נודה לך יהנה אלהינו על שהנחלת לאבותינו ארץ חמדה טובה ורחבה ברית ותורה חיים ומזון על שהוצאתנו מארץ מצרים ופדיתנו מבית עבדים ועל ברייתך שחתמת בבשרנו ועל תורתך שלמדתנו ועל חקי רצונך שהודעתנו ועל חיים ומזון שאתה זן ומפרנס אותנו. רחם יהנה אלהינו עלינו ועל ישראל עמך ועל ירושלים עירך ועל הר ציון משפן כבודך ועל היכלך ועל מעונך ועל דבירך ועל הבית הגדול והקדוש שנקרא שמך עליו אבינו! רענו זוננו פרנסנו כלכלנו הרויחנו הרנוח לנו מהרה מכל-צרותינו ואל תצריכנו יהנה אלהינו לידי מתנות בשר ודם ולא לידי הלואתם אלא לידי המלאה והרחבה העשירה והפתוחה? הי רצון שלא נבוש בעולם הזה ולא נכלם לעולם הבא ומלכות בית דוד משיחך תחזירנה למקומה במהרה בימינו. ותבנה ירושלים עירך במהרה בימינו ברוך אתה יהנה בונה ירושלים. אמן.

קטע מתפילת עמידה ביום חול

תקע בשופר גדול לחרותנו, ושא נס לקבץ גליותינו, וקבצנו יחד מארבע כנפות הארץ מהרה יחד מארבע כנפות הארץ לארצנו. ברוך אתה יהנה, מקבץ נדחי עמו ישראל.

מקורות מודרניים

“קראתי פעם לציונות אידיאל אין סופי, ואני מאמין באמת כי גם לאחר השגת ארצנו, ארץ ישראל לא תחדל מלהיות אידיאל. כי בציונות כפי שאני מבין אותה, כלולה לא רק השאיפה לכברת ארץ מובטחת כחוק בשביל עמנו האומלל, אלא גם השאיפה לשלמות מוסרית ורוחנית. הציונות אינה מפלגה, אפשר לבוא אליה מכל המפלגות, כשם שהיא כוללת כל המפלגות שבחיי העם. הציונות היא העם היהודי בדרך. ציון של העניים, של הצעירים ואף של החרדים.”

“בציונות שלנו כלולים גם תיקונים סוציאליים, יום עבודה של שבע שעות, סבלנות ואהבה לעניין שבנדחים. העניין שאנו עובדים לו גדול ויפה הוא, מפעל של שלום, פתרון שאלת היהודים בדרך פיוס. רעיון העלול להלהיב אנשים אצילים, בין אם הם נוצרים, מוסלמים או יהודים. האם מפליגים אנו בדברינו בשעה שאנו אומרים, שהיא תנועה מוסרית, חוקית ואנושית? היא עלולה להועיל לרבים רבים מאד, ובשום פנים לא ליהודים בלבד. הציונות מקימה קהילה יהודית אחרת, חדשה, גדולה ויחידה. הן אנו סוללים דרך חדשה לטובת האנושות.”

~ בנימין זאב הרצל

“אנו, הציונים, דוחים כל כניעה מעלינו וקוראים לעבודה הקשה של בניין. קוראים אנו את העם היהודי ליצירה היסטורית. בהצביענו מזרחה אין אנו אומרים לעם: קום ברח, שם במערה תסתתר מפני רודיפיך; מצביעים אנו ואומרים: קדימה!”

“המטרה הראשונה של הציונות היא יצירת רוב עברי בארץ ישראל משני עברי הירדן. אין זו מטרתה הסופית של התנועה הציונית הנושאת בחובה אידיאלים נשגבים יותר, כגון פתרון שאלת מצוקת היהודים בכל העולם ויצירת תרבות עברית חדשה. אולם תנאי מוקדם להשגת המטרות הסופיות הנעלות האלו היא ארץ, שבה יהיו היהודים רוב. רק לאחר יצירת הרוב תוכל א”י להתפתח באופן נורמלי על יסוד עקרונות דמוקרטיים מבלי לסכן על ידי זה את אופייה הלאומי העברי של הארץ. מטרת הציונות היא הפיכתה של ארץ-ישראל לקהילה יהודית בחסותו של רוב יהודי מובטח. זכותנו היא נצח, והיא שלמות, ואין עליה ויתור, ואין קיצור דרך לציון, וציון היא כולה שלנו!”

~ זאב ז'בוטינסקי

”המדינה כשלעצמה אינה המטרה, היא האמצעי למטרה - מטרת הציונות. ובלתי עבודה עברית ובלתי אדמה יהודית, הציונות נעשת פלסטר ונהפכת לחזון בדים. עצם דבר הגשמת הציונות אינו אלא ביצוע התמורה ההיסטורית העמוקה המתחוללת בחיי העם העברי. הציונות במהותה היא תנועה מהפכנית. לא תצוייר כמעט מהפכה יותר עמוקה ויותר יסודית מזו שהציונות רוצה לעשות בחיי העם העברי. זו היא לא מהפכה במשטר פוליטי או כלכלי - אלא מהפכה באושיות החיים האישיים של בני העם. עצם התפיסה הציונית על חיי העם היהודי ועל ההיסטוריה העברית היא מהפכנית ביסודה - זוהי מרידה במסורת של מאות בשנים, מסורת של חיי גלות למעשה וגעגועים עריריים נטולי רצון לגאולה...”

~ דוד בן גוריון

מקורות של ימינו

היהודים חלמו על חזרה לארץ מולדתם כל ימי הגלות; אבל הציונות כתנועה פוליטית היא דבר חדש, החורג מחיבת ציון המסורתית. יחידים וקבוצות תמיד עלו לארץ; אבל הציונות חרגה גם מזה. היא תנועה פוליטית מאורגנת שמטרתה לאומיות ומדיניות. גם האנטישמיות התקיימה בכל הדורות; אבל הציונות היא תופעה מודרנית, והחידוש מלכתחילה יותר מאשר חיפוש מקלט בטוח, שהביאה עמה הוא פרי מובהק של המודרניות עצמה: ההבטחה שבני אדם, ובכלל זה היהודים, יהיו חופשיים וריבוניים על גורלם. זה עמוד התווך של הרעיון הציוני: זכותם של היהודים להיות אנשים "עומדים ברשות עצמם" - כניסוחו של דוד בן-גוריון - מבלי שיצטרכו לוותר על יהדותם. השאיפה להגדרה עצמית פוליטית הובילה לקיבוץ גלויות בארץ ישראל. חיבת ציון, שזמזמה ברקע תנועתו של הרצל מראשיתה, היתה גם למסקנתו הבלתי-נמנעת של ההיגיון הפוליטי הציוני: רק בארץ ישראל יוכלו היהודים להשיג עצמאות פוליטית כיהודים. אמנם נכון שתחת שם הגג "ציונות" התרכזו תפישות שונות, ובכל זאת אפשר להצביע על מסגרת משותפת זו לזרם המרכזי של הציונות הפוליטית שהתרכזו סביב הרצל ואחר כך סביב מי שניצחו על הוצאת חזונו לפועל, לרבות ראש הממשלה הראשון של ישראל, שגם הכריז על הקמתה - דוד בן-גוריון. הציונות מבית מדרשם ביקשה לשים קץ למצב התלות של היהודים בחסדי אחרים על ידי כך שתחיל על היהודים עיקרון אוניברסלי: זכותם של כל העמים להגדרה עצמית פוליטית. הניסוחים היו לעתים תכופות אחרים, אבל התוכן חזר שוב ושוב אל אותה נקודה: "זו זכותו הטבעית של העם היהודי, "אומרת מגילת העצמאות של ישראל, "להיות ככל עם ועם, עומד ברשות עצמו במדינתו הריבונית."

~ גדי טאוב, מתוך 'מהי הציונות?' (2010)

"באחרונה נעשה שימוש אינפלציוני, מטעה ואולי גם מזיק במושג ציונות. הבעיה נפוצה גם בישראל עצמה וגם מחוצה לה; גם במחנה הלאומי, גם במחנה הדתי וגם במחנה תנועת העבודה; גם בקרב ליברלים וגם בקרב לאומנים; גם בקרב יהודי התפוצות, גם בקרב לא יהודים, ובעיקר בקרב ערבים.

ראשית כל, ציונות אינה אידיאולוגיה. ההגדרה של אידיאולוגיה, כפי שנלקחה מהאנציקלופדיה העברית, היא: צירוף שיטתי מלוכד של רעיונות, השגות, עיקרים וציוויים, שבהם מוצאת לה ביטוי תפישת עולם מיוחדת של כת, מפלגה או מעמד חברתי. על פי הגדרה ברורה זו, ציונות אינה יכולה להיות ואינה צריכה להיחשב אידיאולוגיה. ציונות היא הרי מצע משותף לאידיאולוגיות

חברתיות ופוליטיות שונות, ואפילו סותרות זו את זו, ולכן אין היא עצמה יכולה להיחשב כאידיאולוגיה עצמאית.

הציונות קיוותה לדבר אחד והבטיחה דבר אחד - להקים מדינה ליהודים. את הבטחתה זו הגשימה, בעיקר בעזרת האנטישמיות. הציונות שאפה להקים מסגרת מדינית בלבד. מה יקרה במדינה ומה יהיה אופיה, מה יהיה משטרה, ועד להיכן יימתחו גבולותיה, מה יהיו ערכיה החברתיים, מה יהיה יחסה למיעוטים הלאומיים שלה - כל הסוגיות הללו ואחרות היו מלכתחילה נתונות לעשרות פרשנויות ועמדות פוליטיות וחברתיות בקרב היהודים שהגיעו לארץ ישראל, וכמובן גם להתפתחויות ולשינויים המתרחשים בכל חברה אנושית. לאחר שמדינת היהודים, היא מדינת ישראל, הוקמה בפועל, המובן היחיד של הציונות שנותר פעיל הוא עקרון חוק השבות. הווה אומר, מלבד היות מדינת ישראל נשלטת ומנוהלת על ידי כל האזרחים בעלי תעודת זהות ישראלית, באמצעות בית המחוקקים שלה, היא עדיין פתוחה לכל יהודי שירצה להתאזרח בה.

ציונות אינה מושג האמור לבוא במקום פטריוטיות או חלוציות. פטריוטיות היא פטריוטיות, וחלוציות היא חלוציות. קצין החותם על הארכת שירותו הצבאי או מי שמתיישב בנגב אינם ציונים יותר מבעל מכולת בתל אביב, אלא חלוצים יותר או פטריוטים יותר ממנו, בהתאם למובנים שניתנו למושגים אלה.

ציונות היא מושג היקר לנו, ולכן חשוב שימצא את ביטויו רק במקומו הנכון, והוא: בהבדל בינינו לבין יהודי התפוצות או הגולה. לכן השימוש האינפלציוני והמיותר גם מטשטש את הוויכוח המוסרי בין היהודים שהחליטו להיות אחראים, לטוב או לרע, לכל מרכיבי חייהם בטריטוריה מוגדרת ותחת שלטון עצמי, לבין אלה החיים בתוך רקמתם של עמים אחרים ומקיימים את זהותם היהודית באופן חלקי דרך לימוד, טקסים דתיים ופעולות קהילתיות מוגבלות.

~א.ב. יהושוע, הציונות איננה אידאולוגיה (2010).

התנועות הפוסט-ציוניות מניחות שמטרת הציונות הייתה הקמת מדינה יהודית ולכן עם הקמתה של המדינה עבר זמנה. אנו טוענים כי מטרת הציונות הייתה ה"נורמליזציה" של העם היהודי. הכוונה הייתה לפתור את מצוקות הקיום של העם בגלות. הן החמירו בזמן החדש והעמידו את העם היהודי מול בחירה בין חיים המותנים בשיבה אל ארצו כלאום המתקיים על הציביליזציה העצמית שלו ועל תרבותו העצמית, לבין השמדה פיסית, על ידי האנטישמיות המודרנית או השמדה רוחנית על ידי התבוללות עד טמיעה. המטרה הייתה: ריכוז רוב העם במולדתו, הקמת ציביליזציה מודרנית שתאפשר לו קיום עצמאי ופיתוח תרבות לאומית מודרנית היונקת ממקורותיו העצמיים.

המדינה הלאומית-דמוקרטית הייתה הכלי להגשמת המטרות הללו ואבות הציונות האמינו שכדי להגשים את המטלה החריגה של השבת עם מגלות למולדת יש לשאוף להקמת מדינה מופתית שתפתור את הבעיות החמורות שמדינות הלאום המודרניות יצרו, שבגללן החמירו מצוקות גלות העם היהודי עד כדי סכנת השמדתו. ביסוד הכרה זו הייתה ההנחה שהמדינה כשלעצמה אינה מטרה אלא היא כלי חיוני להגשמת מטלת הנורמליזציה ולכן המדינה תבחן לחיוב או לשלילה על פי מדת נאמנותה לערכיה וליעדיה.

יעדי הציונות אחרי הקמת מדינת ישראל נגזרים מנתוח זה של מצבה, ובראש וראשונה היעד הכולל: לשמור ולקיים את מדינה ישראל כמדינת הלאום של העם היהודי משתי נקודות הראות הנזכרות לעיל. (א) ריפוי הקרעים העמוקים היוצרים שסעים של זרות וניכור בתוך העם סביב בעיית הזהות היהודית. (ב) בלימת תהליך ההתבוללות החילונית וההסתגרות הקנאית, של החברה החרדית ובלימת הלאומנות המשיחית. (ג) שיקום הרקמה המשפחתית-קהלתית שתהליכי כלכלת השוק החופשי התחרותי-אנוכי מפרקים אותה ועל ידי כך מחסלים את התשתית החיונית של אורח החיים היהודי. (ד) שיקום מערכת החינוך הקורסת בגלל השתעבדותה לעקרונות של כלכלת השוק החופשי. (ה) שיקום האתוס החלוצי-התנדבותי הרואה את מטרתו של האדם בנתינה לזולת ולכלל, שהוא האתוס הבסיסי המקיים משפחה, קהלה ועם. (ו) שיקום האתוס היצירני המתבסס על ערך העבודה ועל כבודה ולא על ערך הרווחים הספקולטיביים. (ז) החתירה לצדק חברתי ולצדק משפטי. (ח) הידוק הקשרים המתרופפים בין יהודי מדינת ישראל ליהודי התפוצות כבני עם אחד. (ט) החתירה העקבית לשלום שיחלץ את מדינת ישראל ואת העם היהודי ממעגל האיבה המקיף אותו ומאיים על קיומו.

מהי הדרך להגשמת היעדים האלו? יש לנו עניין להשפיע על הממשלה שתשנה את מדיניותה מלמעלה, אולם במציאות הקיימת אין לדעתי סיכוי לעשות זאת. את המנהיגות האחרת צריך להצמיח מלמטה והרי גם כאשר המנהיגות פועלת בדרך נכונה תלויה ההגשמה בסופו של דבר בנכונותו של העם ללכת בה מתוך הכרת חובה ובחירה. כמו לפני הקמת המדינה גם לאחר הקמתה הדרך היא הגשמה אישית: כל יחיד, כל משפחה וכל קהלה במסלולי חייהם ובהתאמה לנטיותיהם וליכולתיהם, וההתארגנות התנועתית באה כדי לברר את הדרך, להתחזק ולצבור השפעה מתרחבת והולכת ולהצמיח מנהיגות חלופית. המפתח הוא הגשמה אישית חלוצית-התנדבותית של יחידים רבים ומתרכיבים ככל הכיוונים שצוינו לעיל, איש איש בתחומי פעילותו ובמדות יכולתו. לפיכך אציין להלן שש "מצוות עשה" של הגשמה אישית שנגזרות מן היעדים שצוינו לעיל. (א) אימוץ אורח חיים יהודי במסלול האישי משפחתי. (ב) השתייכות פעילה לקהלה יהודית-ציונית. (ג) התפרנסות מעבודה יצרנית התורמת לחברה בכל התחומים. (ד) הקצאת זמן קבוע לקריאה, לימוד ועיון במקורות תוך התמודדות עם בעיות העומק של תרבות ישראל ותרבות העולם בזמננו ולהשתתף במידת היכולות בפעילות משפחתית-קהלתית בתפקידי הוראה וחינוך. (ה) שרות מסור

בצבא הסדיר ובמילואים. ו) השתתפות קבועה בפעילות התנועתית של העמותה בהעמקת החשיבה היהודית ציונית ובאמצעים להפצת רעיונותיה ולהגברת השפעתה על האליטות המנהיגות של מדינת ישראל, מתוך מגמה להצמיח שכבת מנהיגות חדשה שתחתור להגשמת יעדי הציונות במישור המדיני הכולל.

~ אליעזר שביד, מתוך 'יעדי הציונות והגשמתם אחרי הקמת המדינה' (2014)

פרק שני:

מתי החלה הציונות?

תקציר ורקע היסטורי

“באנו לכך מתוך רצוננו החופשי,

אך הוא נובע מתוך הכרח ההתפתחות ההיסטורית של עם ישראל.”

~ יצחק טבנקין

לפני הופעתו של הרצל ואף לפני הופעתו של אחד העם והציונות הרוחנית של תנועת חיבת ציון (המושג שקדם ל'ציונות') עברו על היהודים במזרח ובמערב אירופה תהליכי מודרניזציה, חילון ואמנציפציה (שווי זכויות אזרחי והשתלבות בחברה הכללית). במאה ה-19 חלו הרבה שינויים בחברה האירופית, בפוליטיקה, בחברה, בכלכלה. המדינה המודרנית חדרה לכל תחומי החיים ואפשרה ליהודים להשתלב בחברה הכללית תוך הענקת זכויות אזרח שוות לכל, ועם זאת מתוך התפישה של חברה אחת היא חדלה יותר ויותר לאפשר את קיומן של תרבויות עצמאיות ("גטאות") ומבלעות תרבותיות החורגות מהתרבות הכללית. בכך אנו מתחילים להבחין בהתפוררותו של אופי הקיום היהודי שהיה רווח ומקובל כמשך מאות שנים באירופה. יצחק טבנקין, חלוץ העלייה השנייה ולימים ממייסדי התנועה הקיבוצית, היטיב לתאר את ימי 'מפנה המאה' בכותבו כי "היתה זו אחת מתקופות התסיסה הגדולות בקרב העם היהודי [...] הכל הועמד בסימן שאלה גדול.¹ [...] היתה זו תקופה סוערת בתמורותיה, בעלילותיה, בהתרחשויותיה בחיי העם ובחיי היחיד. האנשים אז נקלעו מקצה לקצה. תקופה של תבערה, והדור עלה בלהבה זו. נשרפו ערכים, נשרפו עולמות ואידיאות. [...] אנשים היו נתונים במצב מתמיד של שריפה."²

בתוך מציאות משתנה הציונות לא הייתה התשובה היחידה של היהדות למודרניזציה ואף לא התשובה הראשונה או הדומיננטית. על מנת לנסות להבין את ההתפתחות היהודית בתוך העולם המשתנה, ניסינו למפות באופן כללי ביותר את התגובות השונות של היהודים לאתגרי התקופה, כדי לתת את התמונה הרחבה ביותר למקומה של הציונות באותה תקופה בין דפוסי פעולה וזרמי

¹ יצחק טבנקין, דברים ב' (הוצאת הקיבוץ המאוחד), עמ' 22.

² יצחק טבנקין, 'המקורות', ספר העלייה השנייה (הוצאת עם עובד), עמ' 29. ראו גם: טבנקין, דברים ב', עמ' 27.

מחשבה וחברה אחרים. אין זו חלוקה מדויקת, אלא ניסיון ליצור קצת סדר, וניתן לדון ולערער עליה. התגובות העיקריות לתהליך המודרניזציה היו ראשית, התבוללות – ויתור על היהדות והשתלבות בחברה הכללית; שנית, עלייתה של האורתודוכסיה הקנאית – החזקת היהדות בתור דת, לזרם זה היו שני ביטויים בולטים. ביטוי דומיננטי אחד לזרם זה הייתה עלייתה של התנועה החרדית, שהייתה אמנם תנועת נגד למודרנה אך ילידתה המובהקת ביותר. מנגד היו גם אלו אשר לא נהו אחר החרדיות והטיפו להשתלבות בחברה הכוללת תוך שמירת הזהות הדתית בד' אמותיו של האדם הפרטי, מכאן כידו המימרה המפורסמת שיוחסה למשה מנדלסון "היה יהודי בביתך ואדם בצאתך."; שלישית, לאומיות – החזקת היהדות בתור לאום. כמוכן היו גם זרמים ששילבו בין השניים האחרונים (כמו הציונות הדתית) והיו פיתוחים מאוחרים של הרעיונות כמו "יהדות כתרבות" שצמחה מתוך גישה של ציונות רוחנית.

כדאי להתבונן בתרשים בעמוד הבא ובאמצעותו נוכל להבין באופן ברור יותר על מה מדובר. בתרשים: חלוקת הזרמים היהודיים המרכזיים בעת המודרנית: השכלה – אורתודוכסיה – לאומיות. בעמוד שלאחריו ניתן לראות את ציר הזמן של הופעת הזרמים השונים בציונות. אחת מהדמויות המרתקות והחשובות ביותר בתקופה ההיא הוא הסופר העברי, מראשוני סופרי 'חיבת ציון' פרץ סמולנסקי, מייסד כתב העת העברי 'השחר' במחצית המאה ה-19, ובו נדון בנספח המצורף לפרק המפגש הראשון.

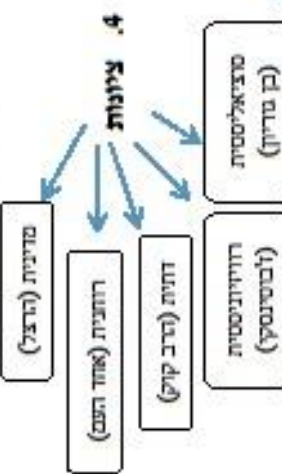
היהדות בעת החדשה:

תגובות לנאורות, לאמנציפציה ולראשית הדמוקרטיה
(המסמך היסודי היה בארה"ב 1776, המסמך הצרפתי - 1789)

ג. יהדות כלאום:

1. אוטונומיזם - שמירת יהודי יהודי קהילתי בשפה ובתרבות בעולה (זרמב)
2. סריוויאליזם - חתירה למדינה יהודית במקום כלשהו (זנמול)
3. סוציאליזם יהודי (מפלגת הבונד)

4. ציונות

ב. יהדות כדת:

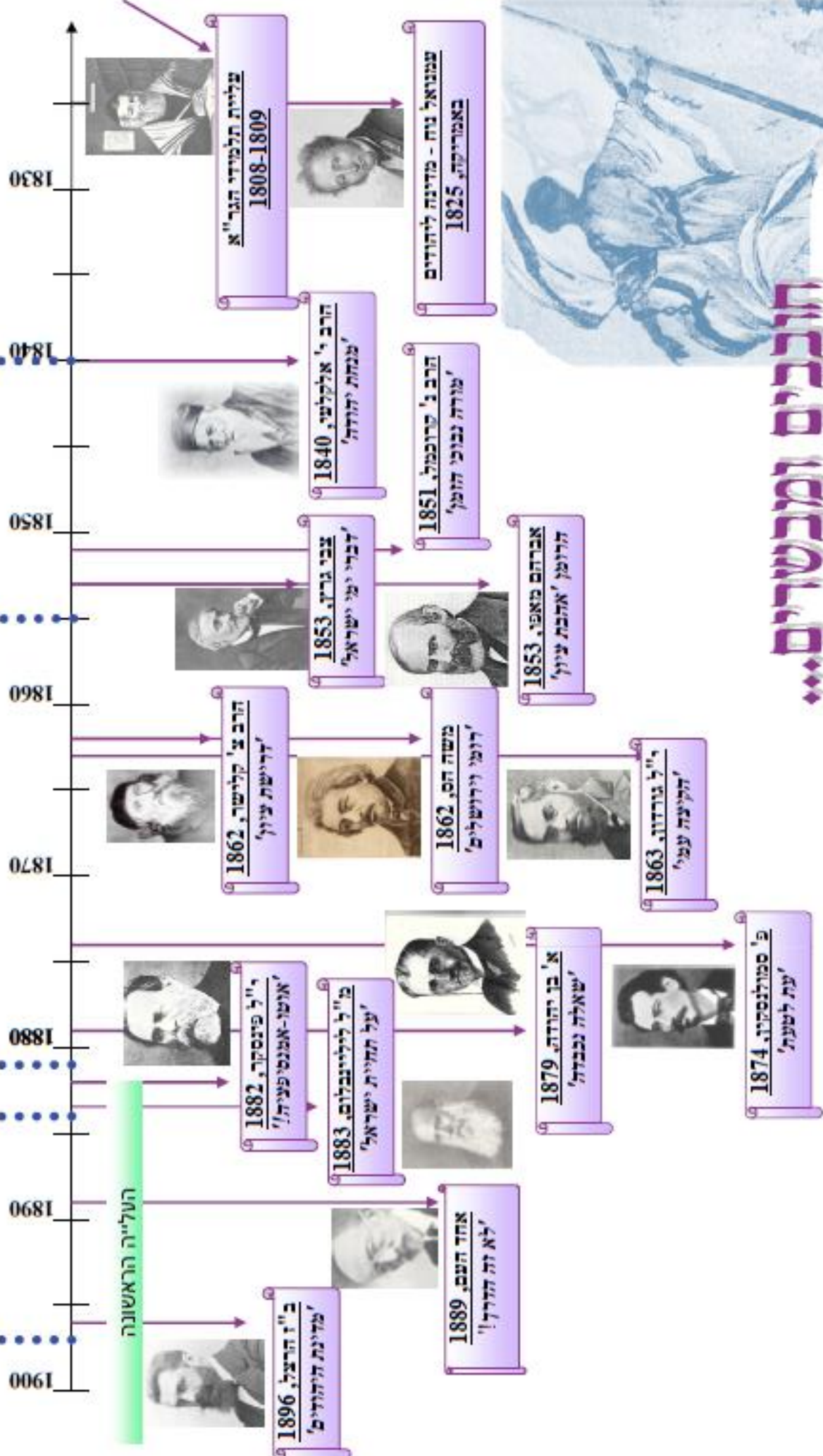
1. השכלה - השתלבות תוך שמירת הזהות הדתית (משה מנדלסון ברוסיה, י"ל גורדון ברוסיה).
2. רפורמה - תיקונים דיקלריים בדת ובהלכה (נייגר).
3. קונסרבטיביזם - תיקונים מותנים, הלכה מתפתחת (פרנקל, גרץ).
4. נילא אורתודוקסיה - שמירת הלכה תוך השתלבות בתרבות הכללית "יתורה עם דרך ארץ" (הרש"ר הרט).
5. אורתודוקסיה קיצונית - הסתגרות חרדית "חדש אסור מן התורה (חתי"ם סופר).

1. אורחית ליבראלית (שפינוזה, היינה, שלמה מימון, דיווראלק).
2. סוציאליסטית מהפכנית (מארקס, רוזה לוכסמבורג, טרצקט).

הזכרים ומבשרים...

1840 עלילת דמשק

1860-1860 היציאה מהחומות: הקמת משכנות שאננים ע"י משה מונטיפיורי

1881-1882 סופות בנגב

6.11.1884 ועידת קטוביץ

29.8.1897 הקונגרס הציוני ה-1

ניתן לראות כי המסלול אל הציונות התחולל בסוד של תנועת מטוטלת, חניכי חדר וישיבה (שהיו אף תלמידי חכמים) שבבגרותם רכשו השכלה והתבוללו, הגיעו למסקנה כי הם לא יכולים או לא רוצים להתנתק מזהותם היהודית, אך לא הסכימו להמשיך ולקבל את הדת, לא על מצוותיה ולא כגורם המגדיר את זהותם היהודית. כך פיתחו את זהותם היהודית-לאומית. חלק מההוגים אנחנו יכולים לשייך באופן אוטומטי לציונות, חלקם נחשבים "חובבי ציון", חלקם "מבשרים" וחלקם אולי פחות מוכרים בתור מי שתרמו לעיצוב הרעיון והתנועה (ראו בתרשים ציר הזמן).

צבי גרץ היה היסטוריון שהיה מזוהה באופן נחרץ ביותר, ואף נאבק על כך עם הוגים רפורמים בתקופתו, עם היות היהדות בעלת הגדרה כפולה לאומית ודתית, עם ולא רק אמונה. האם ניתן לראות בו ציוני, למרות שלא החזיק בתפיסות של עליה וישוב הארץ, או של הקמת ישות מדינית יהודית עצמאית?

רבי נחמן קרוכמל (רנ"ק) היה רב משכיל שבספרו "מורה נבוכי הזמן" אימץ את השקפתו ההיסטורית של הגל תוך התאמתה לתפיסה היהודית. הגל טען שמשיך חייהן של אומות תואם את חייו של כל יצור בטבע ומתחלק לשלושה שלבים: צמיחה, גדילה וקמילה. רנ"ק מאמץ את הגדרותיו, אך קובע שהעם היהודי הוא שונה במובן אחד- בשלב קמילתו הוא משנה את צורתו וזוכה לחיים חדשים. רנ"ק מסביר זאת גם על פי עקרונותיו של הגל שלכל אומה יש 'רוח לאומי' הגווע עם קמילתה, אך ממשיך וטוען שהעם היהודי מחובר ל'רוחני המוחלט', הוא האל, אשר מונע ממנו להכלות. בכך רנ"ק מקבע את תפיסתו של העם היהודי כלאום, בדומה לשאר הלאומים באירופה, אך בעל ייחודיות מכולם. כרב, ספרו של רנ"ק נתן גם "הכשר" דתי לתפיסה זו.

בין תנועת הרפורמה היהודית, תנועת ההשכלה וההתבוללות ותפישת היהודים כקבוצה דתית גרידא, לבין האורתודוקסיה והתנועה החרדית המסתגרת שנולדה כתגובת נגד לאתגרי המודרניזציה, קמו ועלו על בימת ההיסטוריה סופרי הספרות העברית החדשה, מבשרי תנועת חיבת ציון, שניסו לעמוד כגשר המקשר בין העולם המסורתי היהודי הישן לבין העולם המודרני חילוני של העת החדשה. כדי להבין את הציונות כתנועה מודרנית ולנסות להצביע על נקודת הופעתה עלינו ראשית להבין את כתביהם של מבשרי חיבת ציון. מי הם היו ומה הם רצו?

במפגש זה אפוא נעסוק בעיקר במספר סופרים ודמויות מפתח, ולמדנו את התשתית עליה נוסדה הציונות ובראשיתה – תנועת חיבת ציון. על ידי קריאת הטקסטים ניסינו לענות יחד על השאלה: מדוע דווקא בתקופה (המאה ה-19) שבה היהודים התחילו להשתלב בחברה הכללית ומצבם היה טוב יחסית לעומת דורות קודמים, עלתה וקמה התנועה הלאומית היהודית? בנוסף הכרנו את הזרמים השונים בתוך הלאומיות היהודית המתעוררת של המאה ה-19 – אוטונומיות (ש.דובנוב), טריטוריאליזם (זנגוויל) וכמובן – התנועה הציונית. אחד ההוגים החשובים שנכיר מעט על דמותו ותפישתו היה הסופר העברי פרץ סמולנסקין אשר כונה בפי רבים מראשוני הציונות כ'אבי הרעיון הלאומי בישראל'.

הציונות כמהפכה / שלמה אבינרי (מתוך "הרעיון הציוני לגונויו")

ההיסטוריון חייב, אם כן, לשאול מדוע צמחה תנועה זו (הציונות המודרנית) דווקא במוצאי המאה הי"ט ותחילת המאה העשרים? ... התשובה הניתנת, בדרך כלל, הן בתודעה ההיסטורית העצמית הנפוצה של הציונות והן בחלק ניכר מספרי הלימוד הישראליים, תולה את הסיבה לצמיחתה של התנועה הציונית בהתגברות האנטישמיות לקראת סוף המאה הי"ט. פרעות 1881 ברוסיה, משפט דרייפוס וגילויי האנטישמיות בצרפת- כל אלה הן תשובות השגורות על פי כל. ברור שזו אמת היסטורית, אך יותר ממה שהיא משיבה על השאלה הריהי מטיחה שאלה חוזרת: שהרי אם האנטישמיות ושנאת ישראל היו הגפרור שהצית את להבת הציונות, האומנם היתה שנאת ישראל תופעה הייחודית של המאה הי"ט? אם האנטישמיות הייתה הדחף לציונות, האם לא הייתה הציונות צריכה להתגלות בתקופות קודמות, שבהן השתוללה שנאת ישראל חמורה פי כמה מזו של המאה הי"ט- בעת מסעי הצלב, לאחר גירוש ספרד. . . .

לו היו כל תולדות ישראל מתאפיינים בהיעדר אנטישמיות וזו פרצה לראשונה במאה הי"ט, ניתן היה לראות בה את עילתה של הציונות בהתרחשותה; אך כיוון שרדיפות היהודים מתלוות בצורה זו או אחרת לכל תולדות ישראל- כיצד זה אירע שדווקא האנטישמיות של המאה הי"ט גרמה למה שלא גרמו גזרות, רדיפות, הפליות והשפלות בדורות קודמים?

נתעכב נא מעט על משמעות זו של המהפך שחל בחיי היהודים באירופה במאה הי"ט. סביב שנת 1815, מצוי עדיין רוב היישוב היהודי באירופה בעיירות ובפריפריה הכפרית ולא בערי המטרופולין. הם אינם לומדים בבתי הספר ובמכללות, ורובם עוסקים במקצועות התיווך הכלכליים היהודיים המסורתיים; אין יהודים בפוליטיקה, אין חוקרים, אין סופרים ומדענים יהודים, אין יהודים בצמרת החברה.

במאת השנים שבין 1815 ל- 1914 חלה תפנית מהפכנית בחיי היהודים באירופה: גיאוגרפית, עובר מרכז הכובד של האוכלוסייה היהודית מן הפריפריה אל המרכז, ובערי המטרופולין באירופה ובאמריקה עולה מספרם של היהודים על חלקם באוכלוסייה הכללית- בווינה, ברלין, ורשה, בודפשט, פאריס, לונדון, ניו-יורק שיקגו ופילדלפיה, בולט אחוז היהודים, היהודים תופשים עמדות נכבדות בתחומי הרוח העיתונות, הספרות והיצירה האומנותית, באוניברסיטאות ובאקדמיות מגיע מספר הסטודנטים והמרצים היהודים לשיעור העולה פי כמה וכמה על חלקם באוכלוסייה, וכל זאת תוך דור אחד או שני דורות; יהודים פעילים בתחום הפוליטי, ובולטים במיוחד בתנועות המהפכניות. במקביל לכך, אי אפשר לתאר את חיי הכלכלה והפיננסים של המאה הי"ט בלי תרומתם של בתי הבנקאות היהודיים- והרוטשילדים היו רק המפורסמים ביותר

שבהם. בקיצורו של דבר אין כמעט תחום בחיי הרוח והחומר, היצירה והכלכלה, שבו לא עלה בידי היהודים בתוך פחות ממאה שנה לתפוש מקום נכבד ללא שום השוואה למקומם בעבר.

וחוזרת אם כן, השאלה למקורה: אם אכן הייתה המאה הי"ט, בסופו של דבר, המאה הטובה ביותר ליהודים מבחינת הסובלנות (היחסית) ומבחינת אפשרותם להשתלב בחברה הכללית ולהתקדם מבחינה חינוכית, כלכלית וחברתית- הכיצד אירע שדווקא מאה זו היא שהצמיחה את הציונות? ברור כי צמיחתה של הציונות המודרנית היא תגובה לאתגר של מצוקה יהודית, אך אם הייתה זו מאה כל כך טובה (יחסית), מה היתה, אם כן המצוקה?

האמת היא, כי דווקא הפתיחות של החברה הליברלית ביחס של המאה הי"ט היא שיצרה מצוקה חדשה, שונה מקודמותיה, עם עלייתה של המודרניזציה של המאה הי"ט הוצבו לראשונה בפני היהודים אתגרים חדשים העולים דווקא מתוך הישגיה וחוויותיה של החברה החדשה; למסורת היהודית בת אלפיים שנות גלות היו תשובות משלה כיצד להתמודד עם צרת היהודים המסורתית; המצוקה החדשה חייבה תשובות חדשות.

האמנציפציה הציבה אתגרים חדשים ליהודי במקום שנתממשה ושינתה לבלי הכר את האיזון העדין, הבלתי שוויוני מיסודו, בין הקהילה היהודית לעולם הסובב אותה. הקהילה עצמה הלכה ונדחקה לשוליים, ולראשונה הועמד היהודי האינדיבידואלי בפני העולם הסובב אותו. עולם זה דווקא בפתיחותו היחסית כלפי היהודי, יצר בעיות חדשות ובלתי שגרתיות. פתיחת בתי הספר והאוניברסיטאות בפני היהודים העלתה לראשונה את השאלה כיצד ינהג נער יהודי במה ששייך לשמירת מצוות בימי חג והמועד היהודיים. בית הספר הכללי, אמנם היה חילוני, אך כמובן לא פעל ביום א'. פריצתם של היהודים אל המקצועות החופשיים יצרה בעיות חדשות באורח-החיים בחברה שהסדר שלה לא היה יותר הסדר היהודי או לוח השנה היהודי; ההופעה בפני החברה חייבה עשרות פשרות והחלטות בדבר לבוש ומאכל, לשון וסגנון חיים, שיהודי הגטו או העיריה לא היו חייבים ליטול על עצמם; אפילו שמות חדשים, לא יהודיים ולא עבריים, סיגלו לעצמם אותם יהודים שעלה בידם לפרוץ אל החברה הכללית, ומאז האמנציפציה הופך אריה-לייבל לליאון מנחם-מנדל למוריץ וישראל לאיזידור.

חריף נעשה עניין זה עוד יותר במזרח אירופה, שבה יושבים במאה הי"ט מרבית יהודי העולם ושבה נבללו לאומים רבים המנסים זה עתה למצוא את זהותם. הפולנים נלחמים על זהותם בין גרמנים מכאן לרוסים מכאן; האוקראינים גילו את תולדותיהם בתוך אבחון עצמם מן הרוסים מכאן והפולנים מכאן; ההונגרים והרומנים והסלובקים מכאן- והיהודים בתוכם. מכאן אתה מוצא את תחייתה של הלשון העברית בעת ההשכלה, ותחייה זו ניזונה מאותו מאמץ של הגדרה עצמית ואותו חיפוש אחר זהות עצמית חדשה שנקלעו לתוכה היהודים, שאתגרי הליברליזם והלאומיות הציבו בפניהם- לעיתים שלא מרצונם ושלא בטובתם- את הצורך לנסות ולהשיב תשובה מודרנית לשאלה מי הם ומה זהותם.

דווקא פריצתם הדרמתית של היהודים במאה הי"ט אל תחומי העשייה וההגות השונים של החברה האירופאית יוצרת לראשונה סוג של התנגדות ואיבה שהיהודי שהיה מסוגר בגטו לא נחשף לה על פי רוב. האמנציפציה יצרה חיכוכים חדשים בין יהודים ללא יהודים, ואלה ליבו את אש שנאת ישראל המסורתית והוסיפו לה ממדים חברתיים חדשים ומהפכניים. כך הוצב סימן שאלה לאמונתם התמימה של הליברלים, שסברו כי שוויון זכויות יש בו כדי לפתור הכל. התברר, ששוויון הזכויות לא היה בו, בסופו של דבר, כדי לפתור מאומה. הוא לא פתר את בעיית זהותו של היהודי ויכולתו לתפקד כאדם שלם ולא חצוי בעולם המודרני, ולא את שאלת זיקתו של היהודי, בעידן הלאומיות, אל תרבות הרוב; כן עודד, אצל יהודים ולא יהודים כאחד את חידוד תודעת הייחוד והשוני.

מתוך מצוקות אלה של קיום ושל זהות צמחה הציונות...

ייחודה של התנועה הלאומית היהודית / ש' אטינגר (מתוך 'אידיאולוגיה ומדיניות ציונית')

התנועה הלאומית היהודית המאורגנת קמה מתוך אכזבה, מתוך הרגשת ה'זרות' של היהודים בארצות ישיבתם, מתוך חוסר האמון שההשכלה או הקדמה מסוגלות לשנות את העוינות של האומות כלפי היהודים. ודווקא במסקנה מכל אלה יש צורך ב'ארץ שלנו', מקום שבו יהיו היהודים רוב ויקבעו את סדרי המדינה... רק מתוך חוסר אמון באפשרות של שינוי בחברה שחיו בה, היה אפשר לבנות תפיסה מהפכנית חדשה של פעילות לאומית יהודית עצמאית.

פרק שלישי:

ראשוני הציונות ומבשריה – קטעים נבחרים

רומי וירושלים / משה הס

הקדמת המחבר:

עם העמים אשר כמתים נחשבו ואשר יכלו עתה, מתוך הכרת תעודתם ההיסטורית, לתבוע את זכויותיהם הלאומיות, נמנה לכל הדעות גם עם-ישראל, שלא על חינום עמד איתן בפני סערות העולם משך אלפיים שנה – ומכל קצווי תבל, מקום אך שמה הטילוהו נחשולי המאורעות, נשא תמיד, ונושא עוד כיום הזה, את עיניו לעבר ירושלים. מתוך אינסטינקט-הגזע הנאמן, המרגיש נכוחה בתפקידו התרבותי-היסטורי להביא אחדות ואחוה לעולם ולבני-האדם בשם ריבון כל העולמים, הוא האחד הוא הכל, השכיל העם הזה לצרור את לאומיותו בצרור דתו, משמרת לפנים ממשמרת, ולקשר את שתיהן לקשר לא-יינתק בארץ-האבות אשר נועדה לו לעולם-ועד. שום אומה מאומות-העולם של הזמן החדש, הנלחמות על מולדתן, לא תוכל למנוע מעם-ישראל את ארץ מולדתו שלו בלי אשר תגיע מתוך כך לידי סתירה פנימית מסכנת, שיש בה כדי לסכסך את דרכה ולהביאה לידי מיתה מוסרית בידה עצמה.

מכתב ראשון:

הנה שבתי, מקץ עשרים שנות התנכרות, ואני עומד בתוך עמי, משתף עצמי בחגי שמחתו ובמועדי אבלו, בזכרונותיו ובתקוותיו, במלחמותיו הרוחניות אשר מבית פנימה ואשר עם עמי התרבות, שביניהם הוא יושב אך בהם לא יכול להתמזג מזיגה גמורה, אם כי אלפיים שנה היה חי ושואף עמם יחד. רעיון אחד שב וניצב חי לנגדי, אם כי סבור הייתי כי כבר החנקתיו בלבי לעד: הלא הוא הרעיון על לאומיותי, על אחדות שאין להפרידה ממורשת אבותי, מארץ-הקודש ומעיר-הנצחים, ממקום לידתה של האמונה באחדות-החיים האלוהית ומברית האחוה העתידה להיכרת בין כל בני האדם.

מכתב חמישי:

כל זמן שהיהודי יוסיף להתכחש ללאומיותו מפני שאין בו אומץ-הרוח להשליך נפשו מנגד ולהכריז קבל-עם על הזדהותו עם אומה אומללה, נרדפת ורוות-קלון, יוסיף מצבו הכוזב להיות קשה מיום ליום. למה נרמה את עצמנו? עמי אירופה לא ראו מעולם את קיום היהודים בקרבם אלא כראות אנומאליה בלבד. זרים נהיה תמיד בין העמים, אשר אולי מתוך אהבת-אדם ורגש-הצדק יואילו לתת לנו שיווי-זכויות, אך לעולם לא ינהגו בנו כבוד כל עוד אנו עושים את מסורתנו הלאומית הגדולה טפל ואת הכלל "באשר טוב לי שם מולדתי" עיקר. ואם גם חדלה קנאת-הדת בארצות-התרבות לרדוף את אחינו המשכילים באף ובחימה – בכל זאת, חרף כל ההשכלה והאמאנציפציה, לא ימצא היהודי בגלות, זה המתכחש ללאומיותו, יחס של כבוד מצד האומות שבתוכן הוא יושב כאדם שבנה לעצמו אזרחות-מדינה, אך אי אפשר שתבוטל זיקתו לעמו שלו. לא היהודי הזקן, החרד לדתו, אשר נוח לו שיכרתו את לשונו מפיו ולא יחטיאנה לעמו, לא הוא אלא היהודי המודרני הוא הבזוי והנבזה, הוא, המתנכר לעמו, כאותם ארחי-פרחי גרמנים אשר בחוץ-לארץ, יעץ אשר הכביד הגורל את ידו של עם-ישראל. המימרות היפות על הומאניות והשכלה, שהוא זורה ביד נדיבה על סביבותיו כדי לכסות בהן על בגידתו ועל פחדו מפני נאמנותו לאחיו בני עמו, לא תעמודנה לו למגן בפני גזר-דינה הקשה של דעת הקהל. לשוא יבקש להצטדק באליבי גיאוגרפי ופילוסופי אשר לו. שימו אלף מסכות על פניכם, שנו את שמותיכם, המירו את דתכם, זנחו את מנהיגכם והתגנבו לא-ניכרים בכל פתחי עולם, לבל יבחינו בכם את היהודי: לשווא! כל עלבון עם ישראל שבעתיים יפגע בכם מאשר באיש הישר, התמים עם משפחתו ומודה בה ועומד על כבודה.

משה הֶס (1812 - 1875)

סופר והוגה דעות, מאבות התנועה הסוציאליסטית באירופה ואבי הסוציאליזם הציוני. בן למשפחת יהודים מתבוללים, שקיבל חינוך מסורתי אצל סבו הרב. ביחד עם מרקס ואנגלס היה מראשוני הסוציאליסטים בגרמניה (מרקס כינה אותו "הרבי הקומוניסטי שלי"), אך חלק עליהם בגישתו האוטופיסטית-אידיאליסטית.

בשלב מאוחר בחייו שב ליהדותו וגיבש חזון ציוני-סוציאליסטי, אותו פרס בספרו 'רומי וירושלים', בו הוא קורא לשיבת העם היהודי למולדתו, כתחילת עידן חדש בהיסטוריה העולמית.

פרץ סמולנסקין / עת לטעת (1874)

חלק א'

"אם הראינו לדעת כי בני ישראל האריכו ימים יותר מיתר העמים יען כי חשבו נפשם כעם, עם הרוח, וכן נקרא בפי כל חכמיו וסופריו, בפי חוזיו ומסדרי תפלותיו קרא בשמו אך בשם עם ישראל, הלא נדע כי די כח בהמלה האחת הזאת לקרב את הנפרדים בזרוע; אם יחשוב איש ישראל בארץ אחת את אחיו היהודי בארץ אחרת לבן עמו אז ירחש לו לבו אהבת אחים, אחות בן עמו, יזכור תמיד כי החבל המרתק אותם לא תמול הוא כי אם זה ארבעת אלפים שנה. ארבעת אלפים שנה !

הרעיון הזה לבדו גדול ומרום הוא ורב כחו לתת בלב כל מרגיש וחושב מחשבות כבוד ויקר להחבל הזה. זה ארבעת אלפים שנה אחים היינו בני עם אחד, ישיב כל איש אל לבו, ואיך אחטא להרבה מאות דורות ואפר את האחוה הזאת? איך אוציא את נפשי מן המצר בעת אשר בני עמי בשפל ישבו? איך אבקש למלט רק גייתי בעת אשר אחי יטבעו בים צרה? איכה אשב בחבוק ידיים ולא אצא לעזרה בעת אשר על אחי עבר כוס זעם? כאלה ישיב איש אל לבו, וכל צרה וכל שמחה יחדשו הברית ויחזקו את הקשר. בעת צרה יזכור כי אחיו המה הנענים וישא אתם, בעת שמחה יגבה לבו כי אחיו הורמו על ובכך היה הקשר אמיץ בין בני ישראל, איש את רעהו עזרו בצרה, הארצות השונות לא הרחיקו לבם, והשפות השונות לא הפרידו בין רוחם ומאויי נפשם ועל כן הצליחו לקום בפני כל סערה, לסבול כל מהומה, כי לא שרידים פליטים היו בארץ, כי אם בכל ארץ מצאו אחיהם בני עמם, ובמדה אשר התחזקו ברוחם במדה הזאת מצאו און ואמץ לשאת נס רוחם ותורתם לאפסי ארץ, בהגרשם מארץ אחת מצאו מקלט בבתי אחיהם בארץ אחרת, רעב כי היה במדינה אחת מצאו עוזרים וסומכים במדינה אחרת, וכל העמים ראו וקנאו וחרקו שן בראותם אחדות העם הנפזר כמוץ לפני רוח, והמשכילים הבינו כי בהאחדות הזאת ספון כחם ואונם.

אולם האחדות הזאת תולד רק על רגש האחוה, על הרגש הלאומי כי איש איש יולד לישראל יאמר: בן הנני להעם הזה, כל עוד אשר יחיה הרגש הזה לא תופר האחוה ולא ירפה כח העם כלו, ולא יצער מדור לדור, כי גם אלה אשר יעזבו חקים אחדים או אף רבים עוד לא גרשו מהסתפח בנחלת ישראל, אם חטאו במפעלם חטאו רק לאלהים ולא לעמם, והרגש הלאומי עוד יקרב לבבם כבראשונה אל עמם ועוד יורם לעשות טובה וברכה את אחיהם ככל אשר תמצא ידם, ואם על פי הרגש הזה נחיה, אז לא יקום שאון בקרבנו על כל דין זר ומנהג שטות, אז לא ירימו מצטדקים וחנפים ראשם להדיח מהקהל את אחיהם אשר מצאו בו עון אשר חטא לאחד הפוסקים, כי אחרי כל אלה הלא ישראל הוא, בן להעם הזה, וכל עוד אשר לא בגד בעמו וגם אם עובר הוא על הדת עוד יחד כבודו בקהלו, וכן נרבה ונעצם וידנו תהיה רוממה.

חלק ב'

השאלה האחת אשר על כלנו החובה לשאול ולהשיב היא על דבר מצבנו המוסרי, איך נוכל לחדש ברית אבותנו כקדם, איך נפיח חיים חדשים בקרב העצמות היבשות אשר החלו להתפרד מן הגויה? איך נחזיק באשיות הארמון אשר קירותיו החלו להתמוטט, בדבר הזה עלינו לדבר ולכתוב ולהורות כי הוא בידינו, ועתה היא עת לטעת בכרם ישראל.

פרץ סמולנסקין (1842 – 1885)

עורך וסופר עברי, משכיל יהודי ממבשרי התחייה הלאומית העברית במזרח אירו פה. קיבל חינוך תורני מסורתי ולמד ב"חדר" ולאחר מכן בישיבה. בהיותו בן חמש נחטף אחיו הבכור וגויס לצבא הצאר ניקולאי הראשון, ולא שב עוד. מאז חש סמולנסקין שהיהודים אינם בטוחים תחת שלטון זר. הוא למד בישיבה הליטאית – שקלוב – ואחר כך עבר לישיבת חסידי לובביץ'. במקביל למד רוסית

וגרמנית והתקרב לספרות ההשכלה. בשל כך רדפו אותו חוגים חרדיים והוא נדד כמה שנים בעריה הדרומיות של רוסיה.

בשנת 1826 השתקע באודסה. בשנת 1867 השתקע בווינה, בה ייסד וערך את הביטאון הספרותי "השחר", שהיה "האכסניה המרכזית" של הסופרים העבריים בני זמנו, ובהם י"ל גורדון, ליליינבלום ובן יהודה. "השחר" שימש גשר ומעבר "לתקופה החדשה הלאומית-ציונית". סמולנסקין טען כי היהודים הם אומה שיסודותיה הם הלשון העברית ותקוות הגאולה, וכל הכופר בזהותם הלאומית של היהודים "מתכחש לעמו ובוגד בו". על כך תקף גם את "מורדי האור" הדתיים והשמרנים וגם את המשכילים היהודים בגרמניה, שהתכחשו למורשתם ולזהותם הלאומית. תפיסתו הלאומית זכתה לתמיכתם הנלהבת של בני נוער וצעירים.

על תחיית ישראל (1883) משה ליב ליליינבלום

הקוסמופוליטים רואים בנו נאציונאליסטים דייקנים אשר אלהיהם לאומי ותורתם לאומית; הנאציונאליסטים רואים בנו קוסמופוליטים, אשר ארץ-מולדתם באשר טוב להם. החרדים שבאומות אומרים עלינו, שאנחנו חפשים מכל אמונה, והחפשים שבהם אומרים שאנו אדוקים ומשמרי הבלי-שוא; הליבראלים אומרים שאנו קונסרבאטורים, הקונסרבאטורים אומרים שאנו ליבראלים. איזו מן הפקידים והסופרים רואים בנו את שורש ההרס והמרד, והמהרסים יאמרו, שאנחנו בעלי-ההון, בעלי שיטת הציוויליזאציה של התנ"ך, הנוסדה לפי דעתם על העבדות ויניקת חיל זרים. הפקידים מאשימים אותנו בהערמה על חקי המדינה, היינו, כמובן ממילא, על אותם החקים אשר נתנו ביחוד נגדנו. האמנם לאשמה זאת יש סמך גם בתורתנו. יזכבד, אמו של משה, לא מלאה את חק פרעה כהלכתו, לא השליכה את בנה אל היאור, אך החביאה אותו משוטרי הפוליצי המצרית בסוף אשר על שפת היאור, כדי שתוכל לקחת אותו בחזרה לביתה אחרי עבוד מועד החפוש, שנועד לילדי העברים. גם בפשעים למלאכת מחשבת ושירה מאשימים אותנו. בעלי-השיר, כריכארד וואגנר, מאשימים אותנו בהשחתת נועם המוזיק וטהרתה. גם זכויותינו נעשות לנו למגרעות: "אך בשביל זה מעטו שופכי דמים בישראל, יאמרו, מפני שהם רכי הלב", אם גם אין זה מפריע אותם מלהאשים אותנו ברציחת ילדי נוצרים.

עבודו! הניחו את היסוד לחיים לאומיים, טבעיים ונורמלים בעד ישראל המעונה תמיד ובכל מקום, אך לא נפח נפשו בעינויו, השיבו לו את ביתו, מה שאינו חסר לשום עם, מלבד הצוענים. עם בן שמונה מיליון, אשר יותר משלשה רבעים ממנו יושבים בארצות המצרות לישראל, צריך ויכול לעשות זאת. אל תתאמרו בתעודות נבערות, שמיחסים לנו כל הפלפלנים. הם מפני עצלות וצביעות מלעיטים את הזמיר במשלים. הננו ללעג ולקלס, דמנו שותת, הננו מתים ברעב, בכל מקום רודפים אותנו באכזריות גדולה, כל האנושית מתיחסת לנו בבוז, – והם מנחמים אותנו בתעודות, עושים אותנו למורים לכל האנושית, המכה אותנו זה זמן רב ובלי חמלה! אנו, אשר במשך יותר משלשת אלפים שנה לא יכולנו ללמד להאנושית, שלא תכה נודדים חלכאים חסרי בית והגנה – נלמד אותה אהבה, אחוה, שלום ועוד! האין זה התולים מרים? איזו השפעה תוכל היות להמורה על תלמידיו המכים אותו בלי הפוגות? .. אמנם הכו גם את הנוצרים הראשונים, אך אותם הכו נירונים, דיאקלוטיאנים, ואתנו מכים עמים ...

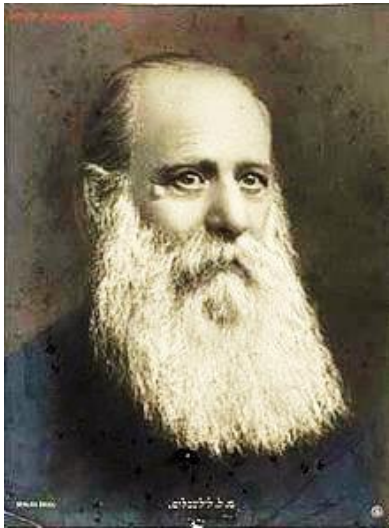
אל תשימו לב לשאיפות ההתבוללות של אלופינו בפאריז, בברלין, בפטרבורג ועוד ונאורינו העונים אחריהם אמן, – אל תחכו להתחלה מצדם בדבר הקדוש הזה. לא מירושלים באה התשועה לישראל בעת שדן אותו אגטיוכוס למיתה, אך מן הכפר החשמונאי מודיעים. עשירי הבירה המתיונים ביחד עם הצדוקים הגאים נכנעו בחרפה לפני זדון תלמי וזיונים, והבנים הנאמנים לעמם, הכהנים החשמונאים, בחרף-נפש אשר לא יאמן הצילו את ישראל, ורק אחרי כן גלותה להם גם ירושלים. אבל התפארת למזכרת נצח נשאר לחלוצי תשועת ישראל!

לפנינו שלשה דרכים:

א) להשאר במצבנו הנוכחי, להיות נדכאי נצח, להיות חדל-אישים, צוענים, להיות צפויים לכל מיני רעמים ובלתי בטוחים גם מטבח גדול.

ב) להטמע בין העמים שבקרבתם אנו יושבים, לא רק בחיצוניות, אבל לגמרי: לעזוב את היהדות, לקבל את דתות העמים ולהיות עם זה בזויים ודוויים זמן ארוך מאד, עד שדורותינו הרחוקים, שלא יהיה בהם שום סימן של מוצא ישראל, יהיו נבלעים לגמרי בקרב עמי האריות.

ג) להחל עבודתנו בעד תחית ישראל על אדמת אבותינו, ששם ירכשו להם דורותינו הקרובים חיים נורמליים ולאומיים במלוא המובן. בחרו לכם!

משה לייב ליליינבלום (1843 – 1910)

משכיל וסופר עברי, מבקר ופובליציסט, ממנהיגי תנועת "חיבת ציון". זכה לחינוך יהודי מסורתי ואף לימד בישיבה. התמנה כרב ובהמשך הזמן התעמת עם הממסד הדתי כאשר בעקבות רעיונות ההשכלה קרא להנהגת תיקונים בהלכות הדת

היהודית בהתאם לרוח התקופה. בהמשך אימץ רעיונות סוציאליסטיים ודגל ביישוב יהודים ברוסיה. אך בעקבות ה"סופות בנגב" (הפוגרומים בשנת 1881) פנה לכיוון ציוני והיה ממנהיגי חיבת ציון ביחד עם פינסקר. דגל בציונות מעשית ומדינית. על שמו נקרא כפר מל"ל.

י"ל פינסקר / אוטואמנציפציה

העולם ראה בעם הזה דמות מבעיתה של בר-מינן [מת], המתהלך בין החיים. תופעת רפאים זו של מת מתהלך, של עם ללא אחדות של גוף ואיברים, ללא קשר לארץ מיוחדת, שאינו חי עוד ובכל זאת מתהלך בין החיים; דמות מוזרה זו, שאין כמעט למצוא דוגמתה בהיסטוריה, לא לפנייה ולא אחריה, אי אפשר היה שלא תעורר בדמיון העמים רושם זר ומשונה.

האימה מפני רוח הרפאים היהודית נשתרשה ונתחזקה במשך דורות ומאות בשנים. אימה זו הביאה לידי משפט קדום, וזה יחד עם עוד גורמים אחרים... הכשיר את הקרקע לשנאת היהודים (יודופוביה). היודופוביה היא מחלת נפש (פסיכוזה), בתור פסיכוזה עוברת היא בירושה, ובתור מחלה תורשתית מזה אלפיים שנה אין היא ניתנת לריפוי.

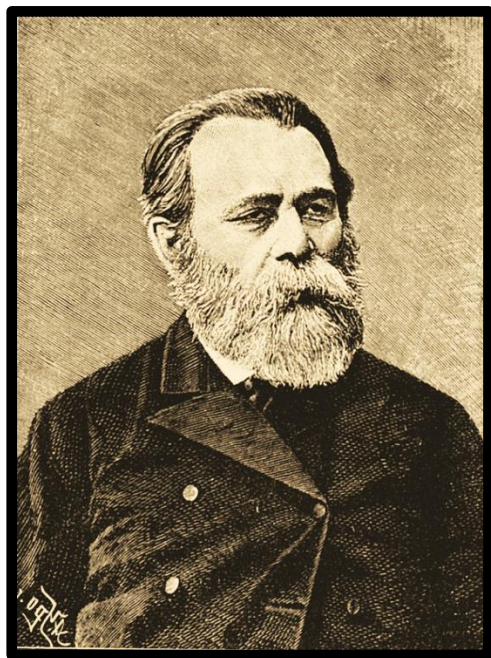
האמנציפציה החוקית של היהודים... עדיין איננה האמנציפציה החברתית, ועם חקיקתה של זו הראשונה עדיין רחוקים היהודים מלהיות משוחררים מן ההפליה שבמעמד החברתי המיוחד. האמנציפציה של היהודים מוצאת, כמובן, את צידוקה בכך, שהיא הינה תמיד צו של ההיגיון, של הצדק ושל האינטרס הכללי במובנו הנכון, אך לעולם לא ייתכן לראותה כגילוי ספונטני של הרגש האנושי.... הרגש הפנימי (הספונטני) של העמים.

בין אם האמנציפציה ניתנה מתוך דחף פנימי ובין אם מתוך שיקולים כלשהם, נשארתי היא בכל זאת בחינת מתנה שברוחב לב לעם קבצנים עני ומושפל, שמרצון או באי רצון משליכים לו נדבה מופלאה; "אל לו ליהודי לשכוח, שאת לחם חוקה של זכות האזרח צריכים אחרים להעניק לו. אות הקלון, הדבק בו בעם הזה, הכופה עליו בקרב העמים בדידות שאין לקנא בה ביותר, לא יוכל להימחק ע"ש שום שיווי מעמד רשמי, כל עוד יוסיף העם הזה לברוא, בהתאם לאופיו, אנשים נעים ונודים; כל עוד לא יוכל לזהות את עצמו, מאין בא ולאן הוא הולך.

עתידנו יישאר בלתי בטוח ורופף עד עולם, כל עוד לא יחול שינוי יסודי במצבנו הנוכחי. לא השוויית מעמד האזרחי של היהודים במדינה זו או אחרת יש בה כדי להביא לשינוי זה, אלא אך ורק השתחררותו העצמית של העם היהודי בתור אומה, ייסוד יישוב יהודי עצמאי, אשר במרוצת הימים יהיה לנו לבית נאמן, לארץ מולדת.

ההמון הפשוט מצביע, ללא היסוסים – על ארץ-ישראל. ... אין האינסטינקט של העם שוגגה. מאחורי ה"אידיאל" נשמעת זעקתו המציאותית הבלתי פוסקת: "תנו לנו להרוויח לחם צר בזיעת אפינו על אדמת אבותינו הקדושה !

היהודים מפוזרים ומפורדים בין העמים לא רק מבחינת המקום אלא מפורדים ומחולקים הם גם מבחינת השקפותיהם החילוניות והדתיות. הרעיון הלאומי מספק את הדבק הטבעי לאיחודם של כל היסודות השונים האלה.

יהודה לייב פינסקר (1821-1891)

יוזם ועידת היסוד הפומבית של תנועת "חיבת ציון" בעיר קטוביץ, בגבול רוסיה-גרמניה, 1884. יליד אודסה שברוסיה, בן למשפחת משכילים עבריים, רופא במקצועו. בהשפעת הפרעות ביהודים ברוסיה ב-1881 ("סופות בנגב") פרסם בעילום שם בשפה הגרמנית חוברת בשם "אוטואמנציפציה – קול קורא לבני עמו מאת יהודי רוסיה" (1882), ובה טען שהעם היהודי חייב לפעול בעצמו למען

שחרורו הלאומי בתחומי טריטוריה משלו. את הרעיון המרכזי של חיבורו ביטא בפסוק מן המשנה במסכת אבות המצוטט בפתיחה לחוברת: "אם אין אני לי – מי לי?". לדברי פינסקר, האנטישמיות תשרור תמיד כי מקורה במצב האנורמלי שהעם היהודי נתון בו, מצב הגורם ליהודופוביה. הוא גם טען שהאמנציפציה שהעניקו המדינות ליהודים – נכשלה. תחילה דגל פינסקר בריכוז טריטוריאלי של העם היהודי במקום כלשהו, לאו דווקא בארץ ישראל, ובחזרה לעבודה חקלאית. רק לאחר ועידת קטוביץ קיבל פינסקר את התפיסה שהפתרון הטריטוריאלי היחיד לעם היהודי הוא ארץ ישראל.

יחידה שניה: בין אחד העם להרצל

פרק ראשון:

הרצל והציונות המדינית

תקציר ורקע היסטורי

”בא מלך המשיח, זקן נפלא ונאצל במראהו, נטלני על זרועותיו ונעלם אתי על כנפי רוח. ועל פני אחד העננים שקרנו בזוהר גדול, נפגשנו בדמותו של משה רבנו. והמשיח קרא אל משה ואמר: 'אל הנער הזה התפללתי.' ואולם אלי פנה ואמר: 'לך ובשר ליהודים, שעוד מעט אבוא ואראה גדולות ונפלאות לעמי ולכל העולם כולו!'”

~ בנימין זאב הרצל

בפרק זה נקרא ונשוחח על הופעתה של הציונות המדינית ובעיקר ננסה להכיר את דמותו של מייסדה, בנימין זאב הרצל. אם ביחידה הראשונה שאלנו – מהי הציונות ומתי החלה? הרי שביחידה זו נתחיל לקבל תשובה ברורה יותר – בעוד שהציונות באופן בלתי רשמי החלה כבר לפני כן עם סופרי ההשכלה כדוגמת פרץ סמולנסקי, שעליו למדנו בפרק הקודם, הרי שהציונות באופן רשמי החלה עם הופעתו של הרצל על בימת היהדות העולמית ויסודו של הקונגרס הציוני הראשון (1897) וההסתדרות הציונית. הדיון על הופעתה של הציונות המדינית בשנות התשעים של המאה ה-19 הוא המשך טבעי לדיון שלנו, לאחר שלמדנו על הופעת שלושה זרמים מרכזיים ביהדות המאה ה-19: (1) התבוללות – ויתור על היהדות. (2) אורתודוקסיה – החזקת היהדות בתור דת. (3) לאומיות – החזקת היהדות בתור לאום.

בנימין זאב הרצל שייך למעשה לדור המשכילים השני באירופה, ונולד לתקופה בה הלכה והבשילה התובנה כי האמנציפציה (השחרור) האמיתי של היהודים יהיה לא שחרור שיינתן מבחוץ על ידי האומות אשר יעניקו זכויות ליהודים אלא אוטואמנציפציה (כלומר שחרור עצמי, כלשונו של פינסקר שפרסם את ספרו בשם זה בשנת 1881), שחרור עצמי של היהודים, אשר ישאפו לנורמליזציה, להיות לעם ככל העמים בכך שיקימו להם מדינה ריבונית עצמאית שתעניק את המסגרת בה יוכלו לחיות חופשיים ולבחור את דרכי חייהם מבלי שיצטרכו לזנוח או לוותר על זהותם היהודים (אם זו זהות יהודית לאומית או דתית). זוהי 'המהפכה הציונית' של הרצל – הפיכתה של שאלת היהודים לשאלה פוליטית ומדינית היא שיצרה את התמורה ההיסטורית והחלה את התנועה לעבר חיפוש פתרון פוליטי מעשי.

בדבריו של הרצל ניתן למצוא התייחסויות רבות לכוח המניע שלדידו הוליד את התנועה הציונית בכלל ואת הציונות המדינית בפרט. ”תנועתנו היא ילידת הצער, צער היהודים בכל העולם”, הוא כותב במאמרים רבים. אולם ראשית כל יש לבדוק, טוען הרצל, האם יש בכלל עוד יהודים, האם ישנו ”עם יהודי” עדיין: ”הן זאת היתה השאלה הראשונה: אם יש עוד עם יהודי בכלל... אני סבור שעם הוא קבוצה היסטורית של אנשים שהקשר ביניהם ניכר והם מאוחדים על ידי אויב משותף.” זו לא הפעם הראשונה בה משמיע הרצל דעה זו, כי ”היהודים הם עם”. גם בספרו

“מדינת היהודים” הוא מצהיר כבר בעמודי המבוא כי “הננו עם, עם אחד!” הרצל האמין בגישה לפיה תודעה לאומית “מיוסדת על הכרתם של מספר אנשים, שהם שייכים זה לזה בגלל תנאים היסטוריים ותלויים זה בזה בהווה אם אינם רוצים להשמד.”

העת החדשה הביאה עמה שינויים רבים, טכנולוגיים וחברתיים, שיוצרים מצד אחד איום ומצד שני אפשרות היסטורית לשיבת ציון. הדת כבר אינה מספיקה על מנת לשמש מגן עבור העם היהודי, ויש להשתמש בנסיבות הקיום העכשוויות על מנת ליצור את שילוב התנאים הדרושים למפעל השיבה למולדת וכינון המדינה היהודית. הציונות כמפעל לאומי מודרני, טען הרצל, תעשה שימוש באמצעים הטכנולוגיים המתקדמים ביותר על מנת לזרז ולהקל על ההתיישבות בארץ וכדי ליצור יישוב יהודי חדש, משגשג ומפותח לא פחות מבירות אירופה:

“בימינו, תנאי התחדשות יסורי היהודים, מתרחשים גם דברים נהדרים בעולם. בני האדם משתלטים על כוחות הטבע, התרבות כובשת לה שטחים חדשים בלי הרף, מתוך מגע ומשא בין העמים מתפתחות מדות נעלות יותר, ולבם של העניים והמעולים רוחש כיסופים עזים לתקונים סוציאליים. האנטישמיות שבאה אחרי האמנציפציה והיא אפוא מוחלטת, התעוררות היהדות הלאומית, המצב במזרח והכיבושים הטכניים פועלים יחד בכדי לאפשר את שיבת ציון בזמן הקרוב. אנו שמים לנגד עינינו תמיד, שאם גם רעיוננו ישן ופשוט הוא, הרי בהוצאתו לפועל אנו יכולים ומוכרחים להיות מודרניים.”

הכוח המניע הגדול ביותר הוא אמנם האנטישמיות. אך הרצל לא ראה בה, בניגוד לטענת יריבו אחד העם, כמקור ליצירת אהבת ציון בקרב היהודים אלא רק כ’טריגר’, כמעין כוח דוחף שביא את היהודי, בין היתר היהודי האמנציפציוני המתבולל, לידי הכרה ותודעה יהודית מקורית שתתבטא בפעולה הציונית. אין מנוס, הוא טוען; שתי דרכים היו לפני היהודי עד כה, להיות דבק ביהדות או להתבולל, ושתייהן הובילו לקטסטרופה אנטישמית, בשינוי צורה. כאשר היו היהודים דבקים ביהדותם עד העת החדשה, ראו בהם זרים מסוכנים. ואילו בעת החדשה “ניסיונותינו להתבוללות הביאו בעקבותם את האנטישמיות המודרנית, כי היו בהם משום רכישת קרקע וכבוד.” על כן אין ברירה אחרת, הציונות היא כורח המציאות ו”מדינת היהודים הוא צורך העולם ועל כן קום תקום.”

כבר בספרו “מדינת היהודים” פרש הרצל את עיקר משנתו הציונית במשפט אחד והוא “ליצור מקלט מובטח על ידי משפט העמים לאותם היהודים שאינם יכולים או אינם רוצים להתבולל במקומות מושבותיהם עד כה.” והוא שב וחוזר על כך במאמרים רבים לאחר מכן, למעשה כמעט בכל מאמר שפרסם מאז. אולם רבים שוגים בחושבם שזו הייתה כל מטרתה של הציונות המדינית. הם מחשיבים את “המדינה”, במובן של מסגרת מדינית חיצונית, כחזות המפעל הציוני כולו ומזניחים את ההיבטים האחרים אשר מרכיבים את המדינה עצמה, את המכלול שהוא הוא עצם המדינה. הם מחמיצים את התפישה כי הקמתה של מדינת ישראל היא רק שלב אחד בציונות: “קראתי פעם לציונות אידיאל אין סופי, ואני מאמין באמת כי גם לאחר השגת ארצנו, ארץ ישראל לא תחדל מלהיות אידיאל. כי בציונות כפי שאני מבין אותה, כלולה לא רק השאיפה לכברת ארץ מובטחת כחוק בשביל עמנו האומלל, אלא גם השאיפה לשלמות מוסרית ורוחנית.”

במשפט זה מצויה הטענה כי הציונות איננה רעיון שתוקפו עלול לפוג בתאריך מסוים, אלא “אידיאל אין סופי”: רעיון שכל עוד יהיה מי שישמר אותו ויפעל למענו הוא יוסיף לחיות בלב האנשים ולכוננם כעם, ועם זאת יישא פרי רק אם יעמלו קשה מספיק על מנת לממשו. בהמשך

המשפט כתב הרצל "השאיפה לשלמות מוסרית ורוחנית", ומכך אנו למדים שהציונות היא גם רעיון שנושא עמו בשורה ערכית לא רק לעם היהודי אלא לאנושות כולה, כאדיאל מוסרי כלל אנושי.

כאמור, הרצל היה חניך התרבות האירופאית ולכן האמין כנדבך מהותי בהשקפת עולמו כי ישנה מערכת ערכים אוניברסלית ההולמת את כל העמים. אם מסכימים עם חשיבה זו ואם לאו, הרי שהכוונה הכללית כאן היא שהציונות כרעיון לאומי יהודי מכילה מידות מוסר אנושיות כלליות באופן שאינו סותר את הרובד הלאומי אלא משתלב עמו בהרמוניה: "בציונות שלנו כלולים גם תקונים סוציאליים (יום עבודה של שבע שעות וכו'), סבלנות ואהבה לעניין שבנדחים... העניין שאנו עובדים לו גדול ויפה הוא, מפעל של שלום, פתרון שאלת היהודים בדרך פיוס. רעיון העלול להלהיב אנשים אצילים, בין אם הם נוצרים, מושלמים או יהודים. [...] האם מפליגים אנו בדברינו בשעה שאנו אומרים, שהיא תנועה מוסרית, חוקית ואנושית? היא עלולה להועיל לרבים רבים מאד, ובשום פנים לא ליהודים בלבד... הציונות מקימה קהילה יהודית אחרת, חדשה, גדולה ויחידה... הן אנו סוללים דרך חדשה לטובת האנושות."

על מנת שתוכל הציונות להגשים את שאיפותיה, היא חייבת להיות תנועת עם רחבה ככל האפשר. אין הציונות תנועה פוליטית מפלגתית צרה, אלא היא מכילה את כל שדרות העם, את כל המפלגות ואת כל הזרמים הקיימים בעם ישראל, "הציונות אינה מפלגה, אפשר לבוא אליה מכל המפלגות, כשם שהיא כוללת כל המפלגות שבחיי העם. הציונות היא העם היהודי בדרך [...] ציון של העניים, של הצעירים ואף של החרדים." לדידו של הרצל זוהי משמעותו ההיסטורית של כינוס הקונגרס הציוני הראשון בבאזל. כיוון שאלו שהיו בבאזל "ראו שקם לנגד עיניהם פתאום העם היהודי העני והנלחץ כשפצעו המרובים שותתים דם, העם שדברו עליו כעל מת, ועם זה אין הוא יכול ואינו רוצה למות. קם בכל הוד ייסוריו וזוהר התקווה בעיניו. אנו עם אומלל, אבל עם, עם אחד, זה הוכח בבאזל." בקונגרס בבאזל נראה העם לראשונה מזה שנים מאוחד ואפילו הרצל מודה כי "הופתענו, נדהמנו, כאילו התרחש מעל לראשנו דבר מה שלא פללנו לראותו בשלמות כזו ובכוח כזה: אחדותו של ישראל!"

זה היה הרגע המכונן, המעצב, של הציונות המדינית, בו התגלמה תמצית המהפכה ההיסטורית של הרצל – המהפכה התודעתית. שכן לראשונה הציגה הציונות "לנגד כל העולם את היסוד הזה כביטוי רצוננו הלאומי [...] עד כה נשארה תנועתנו כאילו בגטו [...] והנה יצאה למרחב ומעסיקה את דעת הצבור על פני כל כדור הארץ [...] ללא יבבה גוללנו את צער היהודים לנגד כל העולם, ועם זה הצענו הצעה כיצד להושיע, לטובת הכלל ומתוך מקורותנו אנו [...] הנה נודע מהי הציונות ומה רצונה."

זה עיקרה של התפישה הציונית מדינית, להשיג את ההכרה של מדינות העולם בציונות כתנועה הלאומית המייצגת של העם היהודי וכן הכרה במטרותיה כפי שניסח מייסדה, "את ארץ האם מבקשת הציונות בכל נפש." רק לאחר מכן, תוכל לצאת לדרך תנועת השיבה הגדולה לארץ ישראל. השלב הראשון הוא פריצה לתודעה הבינלאומית וקבלת הצ'רטר, הזכות המשפטית והחוקית על ארץ ישראל, "תלויים אנו ברצונן הטוב ובסיוען של דעת הצבור ושל המדינות המעוניינות [...] להבטיח את הסכמתם של החוגים הרשמיים [...] אנו יכולים לעבוד ונעבוד רק אם יסייעו בידנו ברצון." ורק לאחר מכן תחילת מפעל ההתיישבות בארץ.

”ביום שנחזיק בארץ, שאנו זקוקים לה, נכסה אותה בתרבות, במסלות ברזל, בטלגרפים, בטלפונים, בבתי חרושת, במכונות, ולפני הכל באותם התקונים הסוציאליים שכל איש מוסרי בימינו נכסף אליהם בכל לבו, כמו למהירות התנועה, לטפוח האמנויות והמדעים ולנוחיות החיים.” לאור דבריו אלו וכל כתביו הציוניים, בהם שטח בבירור את חזונו החברתי המתקדם, ניתן לשער שאם היה הרצל מהלך היום ברחובות העיר הקרויה על שמו, הרצליה, היה בהחלט רווה נחת מהרווחה ואיכות החיים במדינת היהודים החדשה בארץ ישראל. אולם אם היה מהלך ברחובות הקרויים על שמו בעיר חיפה או בתל אביב, או מבקר ביישובי הפריפריה, היה מגלה כי בני הארץ לא נהנים כולם במידה שווה מפירות צמיחתה ושגשוגה. או אז עשוי היה הוא להרים גבה או לעוות את פיו ולשאול ”האם לזה התכוונתי?”

”האידיאל האין סופי” שהרצל דיבר עליו עדיין שורה בינינו ובניגוד לדעות פוסט ציוניות הרווחות בימינו, הוא נותר רלוונטי מתמיד ודורש מאתנו כי נמשיך במלאכת הגשמתו המתמדת. הרצל נותר קפוא בתמונה, ככל בן אנוש שחלף זמנו על פני האדמה, אך ”האידיאל האין סופי” שהנחיל לנו עודנו בוער בלבבות רבים, במודע או בתת מודע. מדינת ישראל, מדינת היהודים, היא עובדה קיימת, והיא הכלי שבאמצעותו נוכל להגשים גם היום את האידיאל האנושי הנשגב אשר שמו ציונות ושעניינו, בין היתר, ”לסלול דרך חדשה לטובת האנושות.”

קטעים מתוך יומני הרצל

הרצל משתגע? - על כתיבת 'מדינת היהודים'

(...) במשך שני החדשים האחרונים לשבתי בפאריז (1895) כתבתי את ספרי "מדינת היהודים". אינני זוכר שום רגע בחיי, שבו התרוממה רוחי, כבאותה שעה שכתבתי בה ספרי זה. היינה אומר, כי הסכין לשמוע רעש כנפי נשרים משיקות מעל ראשו מדי כתבו חרוזים ידועים. עבודתי בו הייתה תכופה יום יום, עד כי עייפה נפשי מאד מאד; ורק באחת שובבתי נפשי לפנות ערב: בשמעי את נגינות וואגנר, בייחוד את האופרה "טאנהייזר", אשר שמעתי בכל פעם שניתנה להשמע. רק בערבים שלא הוצגה בהם שום אופירה הרגשתי איזה ספק בצדקת רעיונותי.

בראשונה חשבתי שלא לפרסם את ספרי הקטן הזה ע"ד פתרון שאלת היהודים ולהציע אותו רק לפני מיודעי וידידי. אך כעבור איזה זמן גמרתי להדפיס את ספרי; (...) אחרי שגמרתי את ספרי, בקשתי מאת אחד מידידי הטובים מכבר לקרוא את כתב-היד. מדי קראו בו החל פתאום לבכות. אנכי הבינתי את רגשותיו הסוערים ככה, בהיותו איש יהודי. הן גם אני בכיתי לפעמים בשעת הכתיבה.

אבל לתימהון לבבי נתן נימוק אחר לגמרי לדמעותיו. הוא חשב כי יצאתי מדעתי, ובהיותו אוהבי, נעצב מאוד בגלל האסון אשר בא עלי. הוא ברח מעל פני, מבלי להוציא עוד דבר מפיו. אחרי שנדדה שנתו כל הלילה בא אלי ויפצר בי לחדול מן הדבר, פן יחשבוני הכל למשוגע, סערת רוחו גדלה כל כך, עד שהבטחתי לנשמע לכל דבריו, בכדי להרגיע את רוחו. אחרי כן יעצני לשאול את פי מאקס נורדוי, אם הצעתי היא מחשבת איש, שלא הסתתרה בינתו. "לא אשאל עצה מפי איש", ענית, "אם עשו מחשבותי רושם כזה על לב איש נאור ואוהב נאמן, הנני לסגת אחור מהצעתי".

מצבי אחרי כן היה נורא מאד. דומה היה לי, כדבר לווהט באש אדומה, שהושלך פתאום למים קרים. אם, במקרה. אותו דבר ברזל הוא, אז יהפך לעשת. אוהבי, שהזכרתי למעלה, היה רגיל לחשב את הוצאות הטלגרמות ששלחתי, במסרו לידי חשבון כזה בעל מספרים הרבה, ראיתי בסקירה ראשונה, כי טעה בחשבונו, העירותיו על זאת והוא חזר וחשב, אך בפעם השלישית או הרביעית נוכח לדעת, כי חשבוני הוא הנכון. המקרה הפעוט הזה השיב לי את בטחוני בי בעצמי. הן ידי רב לי לדייק בחשבון יותר ממנו: ובכן לא סרה עוד בינתי.

בו ביום החלה נפשי להסתער בדבר מדינת היהודים. במשך שתי שנים, וגם שנים רבות שבאו אחריהן, היו לי ימי עצב וכעס הרבה מאוד, ומתיירא אני פן יבאו לי עוד ימי עצב רבים מהם. בשנת 1895 החילותי לרשום זכרונותי בספר; עד עתה מלאו מהם ארבעה כרכים גדולים, אם

אפרסמם בימים יבאו, אז יכירו וידעו יושבי תבל, מי היו המתקוממים נגדי ומי היו בעזרי. התבוננתי וראיתי דבר אחד כדאי ונעלה על כל ספק: התנועה תתקיים. איני יודע יום מותי, אך הציונות לא תמות. מימי באזל שוב יש לעם היהודי מי שידבר ויפעל בשמו; ובכך תקום "מדינת היהודים" על אדמת ארצם. הנני נגש עתה להוציא לפעולה את יסוד הבאנק, ואני מקווה, כי התועלת שבו תהיה גדולה כזו של הקונגרס.

"... בכל המקומות נסינו בתם-לבבנו להיות לעם אחד עם יתר התושבים, ולהשאיר בידינו רק את אמונת אבותינו לבדה. אבל דוחים אותנו בשתי ידיים... עם אנחנו, והאויב עושה אותנו לעם, אם נחפץ או לא; תמיד היה כן בדברי-ימינו. בצר לנו הננו נעשים אגודה אחת, ופתאום יגלה לעינינו כחנו...."

תאודור הרצל/ פתרון לשאלת היהודים (1896)

המנורה / סיפור מאת ב.ז. הרצל

(חנוכה תרנ"ח, 1897 – סמוך למועד הקונגרס הציוני הראשון)

היה היה איש, אשר הרגיש עמוק בנפשו את העני להיות יהודי. תנאי חייו לא היו רעים כלל. פרנסתו היתה מצויה ברוח ומאושר היה במשלח ידו, שנתן לו את היכלת ליצור ככל העולה על רוחו. כי אמן היה האיש. למקור מחצבתו היהודי ולאמונת אבותיו לא שם לב זה כבר, בעת שהופיעה השנאה הישנה בנוסחתה החדשה. ככל יתר חבריו חשב גם הוא, כי תחלף עד מהרה. אולם המצב לא הוטב וילך הלך ורע, ודברי השטנה, אף אם לא נגעו אל עצמו ואל בשרו, הכאיבו לו מיום ליום ויהיו בנפשו לפצע אנוש זב-דם. ויהי היום, וענות נפשו הפנימית, אשר טמן בחבו, הטתה את לבו לחפש ולדעת את מקורה, את יהדותו, ומה שאי אפשר היה לו בימים הראשונים הטובים, מפני שנתרחק ממנה כל כך, עלה לו עתה: התחיל לחבבה בכל לבבו ובכל נפשו. גם בדבר נטיתו המוזרה הזאת לא מהר לבקש חכמה וחשבון, עד שתקפה עליו באופן, שיצאה מגדר הרגשה כהה ותהי לרעיון זך ובהיר, כי יש רק דרך אחת להמלט מעני-היהודים, והיא: התשובה אל היהדות.

כאשר נודע הדבר לטובים שברעיו, שמצבם גם הם היה דומה למצבו, נדו לו בראשם ויחשבו, כי רוח רעה תתעהו. כי איככה זה ימלט איש מן הרעה בהוסיפו לחזקה ולהעמיקה. אולם הוא חשב אחרת, כי העני המוסרי מוחש כל כך, מפני שליהודים החדשים אבדה אותה תרופה, שהיתה בלבם של אבותינו הגיבורים. לעגו לו שלא בפניו, ואחרים לא חשכו ממנו שחוק גם בפניו, אולם הוא לא נתעה אחרי דבריהם הנבערים של בני אדם, שגם לפני זה לא היתה לו הזדמנות להוקיר את דעותיהם, וברוח שקטה נשא את דברי לעגם הרעים והטובים. ומכיון שחוק מזה לא נראתה בו שום התנהגות של שטות, הסכימו לאט לאט לראותו מטפל ברעיונו המוזר, שאחרים תארוהו במלה יותר קשה, בשם שיגעון לדבר אחד.

אולם במדת הסבלנות שבו, הוציא האיש מסקנא אחר מסקנא מן הדעה שנקבעה פעם במחשבתו. ובדרכו זו היו מעברות הרבה, שלא היו נוחים לו לעצמו, אם גם הסתירם מעיני אחרים. הן כאדם וכאמן בעל השקפות מודרניות נקשר לדברים רבים שאינם יהודיים והתרגל בהם, ומתוך תרבויות העמים, שנתחנך על פיהן, קלט ברוחו הרבה דברים שלא נתנו להמחות. הכי אפשר היה לאחד כל אלה עם תשובתו אל היהדות? ובכן נולדו בלבו הרהורים וספקות באמתת רעיונו העקרי, *idée maitresse* שלו, כאשר יכנהו החוקר הצרפתי. אולי לא היה הדור, שנתחנך תחת השפעתן של תרבויות זרות, מוכשר עוד לאותה התשובה, שראה בה הוא את הפתרון. אבל הדור שיבא אחריו יהיה מוכשר לכך, אם יתוו לו את הדרך בעוד מועד. ובכן נתן אל לבו להדריך למצער את בניו בדרך הישרה. אותם אמר לגדל מנעוריהם ליהודים.

לפנים היה עובר על החג, המגיה אורו על החזיון הנפלא של המכבים ביפעת זהרם של הנרות הקטנים, ולא עלה על לבו לחג אותו. ועתה שמש לו מקרה להכין לבניו זכרון יפה לימים יבאו. בתוך נפשותיהם הרכות אמר לטעת את האהבה למולדתם העתיקה. מנורה הוכנה; והשעה שאחז בפעם הראשונה את המנורה בעלת תשעת הקנים, החל איזה רגש נפלא לפעמו. גם בבית אביו, בשכבר הימים, בהיותו עוד ילד קטן, היו הנרות הקטנים דולקים, וקסם של ענג ונעם היו שפוך עליהם. ומסרת זו לא נדמתה לו כקפואה ומתה. כן היה בחליפת העתים, הנר האחד מדליק את השני. גם תבנית המנורה העתיקה העירה בו מחשבות. מתי נוצרה התבנית הקדומה של מנורה זו? תבניתה היתה בראשונה, לכאורה, תבנית העץ. הגזע החזק באמצע, וארבעה ארבעה ענפים יוצאים ממנו לימינו ולשמאלו, איש תחת רעהו משתרעים במישור אחד וגבה אחד לכולם. באחרונה נוסף עוד אות חדש, הקנה התשיעי הקצר, הנקרא שמש. אי—אלו סודות הכניסו דור אחר דור אל יצירת—אמן זו, הלקוחה מן הטבע ופשוטה בצורתה הקדמונית? והאיש, בהיותו אמן, חשב בלבו, באיזה אופן אפשר להחיות את צורתה הקפואה של המנורה ולהשקות שרשיה כשרשי העץ. גם צלצול השם, שקרא מעתה בכל ערב וערב באזני ילדיו, הנאהו מאד. צלצול ערב ביותר, כשהיתה המלה יוצאת מפי העוללים.

הנר הראשון הועלה, ולאורו ספרו תולדות החג. המאורע הנפלא בפך השמן, שנעשה בו נס והדליקו ממנו שמונה ימים, תולדות העליה מגלות בבל, הבית השני, המכבים. מיודענו ספר לילדיו את אשר ידע. זה לא היה רב. אבל הם מצאו בו דים. לאור הנר השני חזרו הם ויספרו לאביהם, וספוריהם, אשר מידו היו להם, נדמו לו חדשים ויפים. למן אז היה שמח בכל יום לקראת הערב, שיהי אורו הולך ונוסף. הנרות הלכו ונתרכו במנורה, ויחד עם הילדים היה אביהם חולם לנוכח הנרות הקטנים. ולבסוף חזה לו יותר מאשר יכול או רצה להגיד להם, מפני שעלה עוד על לח השגתם.

בשעה שגמר בלבו לשוב אל עמו העתיק ולהודות בפומבי על תשובתו זו, חשב לעשות מעשה, שיש בו מן הישר והשכל. כי ימצא לו בדרך תשובתו גם מקום למלא את תשוקתו אל היפי, כזאת לא פלל מראש. ומה שמצא לא קל בערכו. המנורה בנגה נרותיה ההולך ורב היתה דבר יפה כל כך, אשר למראהו נעורו מחשבות הרבה. וילך ויתאר ביד אמנותו הטובה עליו ציור למנורה, אשר אמר לתתה לילדיו לשנה הבאה. באפן חפשי נצטיר יסודם של שמונה קנים, המתנשאים לגבה אחד ומשתרעים על פני המישור, ימינה ושמאלה לבסיס האמצעי. הוא השתחרר מן הצורה המסורה והקבועה ויצר יצירה טבעית, מבלי שים לב לבאורים אחרים, אם גם הודה בזכות קיומם. ובכל אשר הביא תנועה חדשה אל הצורות הקפואות, החזיק בכל זאת בחוקיהן, בסגנון המרומם והעתיק, שנערכו על פיו. זה היה עץ ארך—הענפים, וכעין גביע לכל ענף בקצהו, ובתוך גביעי הפרחים מקום לנרות.

בעבודה מלאה—מחשבות כזו עבר השבוע. הגיע הערב השמיני, שבו דולקים כל הנרות, אף גם התשיעי, השמש הנאמן, שכל תפקידו הוא רק להדליק את האחרים. שפעת אורה הפיצה המנורה.

עיני הילדים הפיקו נגה. ובעיני מיודענו היתה חזות הכל משל ודמיון להתעוררות האומה. בתחילה נר אחד, והנה עוד חשך, והנר היחידי עוד עצוב למראה. ואחריו ימצא לו חבר, ועוד אחד, עוד אחדים. האפלה כליל תחלוף. בראשונה יזרח האור לצעירים, לדלים, ואחרי-כך ילוו עליהם האחרים, אוהבי הצדק, האמת, החרות, ההתקדמות, האנושות, היפי. וכשכל הנרות דולקים נשתומם ונשמח על המפעל שנעשה ואין כהונה המאשרת את בעליה כזו של השמש בהיכל האור.

בנימין זאב הרצל (1860 – 1904)

סופר ומדינאי, מייסד הציונות המדינית וההסתדרות הציונית העולמית. העלה את הבעיה היהודית על סדר היום הבינלאומי. נולד בכודפשט שבהונגריה בשנת 1860. מנעוריו התעניין בבעיה היהודית, באנטישמיות וברדיפת היהודים. פרשת דריפוס עוררה בו רגש לאומי יהודי והביאה אותו למסקנה כי הבעיה היהודית ניתנת לפתרון רק בדרך מדינית. לרעיון היציאה מהגלות ושיבה לציון נתן ביטוי בספרו 'מדינת היהודים' שפרסם בשנת

1895. בשנת 1897 כינס הרצל את הקונגרס הציוני הראשון בבאזל שבשווייץ, בו הוקמה ההסתדרות הציונית העולמית. הרצל ניסה להשיג צ'ארטר (=כתב זכויות) מהסולטן התורכי לייסוד מדינה יהודית בארץ ישראל. לשם כך נפגש עם הסולטן ועם קיסר גרמניה, וילהלם השני. כשלא הצליח בכך פנה אל ממשלת בריטניה ונשא ונתן עמה בדבר התיישבות יהודים באי קפריסין, בחצי האי סיני ובאזור אל עריש. בקונגרס ה-6 העלה את תכנית אוגנדה ונתקל בהתנגדות רבה. הרצל נפטר בשנת 1904 ונקבר בווינה. לאחר קום מדינת ישראל, בקיץ 1949, הועלו עצמותיו ארצה ונטמנו ב'הר הרצל' בירושלים. על שמו של הרצל נקראו יערות הרצל בכך שמן ובחולדה, הגמנסיה העברית הראשונה בעולם 'הרצליה', היער הרצליה, וכן שכונות ורחובות ברחבי ישראל.

פתרון לשאלת היהודים / ב.ז. הרצל

(תקציר הספר מדינת היהודים)

נדרשתי להרצות בקצרה ע"ד הצעתי לפני קוראי Jewish Chronicle. הנני לנסות זאת, אף כי חוששני, פן לא יבינו אותי כראוי, מפני הקצור והשטחיות שבציורי. קרוב לשער, כי הרצאתי הראשונה, שאיננה שלמה, תעורר את היהודים לשחוק עלי. דרך כסל ופתיות הנהוגה בקרבנו, להתקלס איש ברעהו, הוא שיור ממדת העבדות, שהרגלנו בה במשך מאות השנים של רדיפה ולחץ. מי שהוא בן חורין, איננו רואה בעצמו שום דבר מגוחך ואיננו נותן לשום איש להתקלס בו. ולפיכך פונה אני בראשית דברי אל היהודים, שרוחם אמיצה ודעתם חפשית. המה ישמעוני בראשונה, וכאשר אקוה, יהפכו אחרי-כן לאוהבי. אינני מטיף לאיזה אידיאל חדש, כי ישן נושן הוא. זאת היא מחשבת כלנו – וזה כחה – עתיקה לימים היא כהעם עצמו, שלא חדל מעולם, אף בעתות קשות ורעות, לדגול בשמה.

נפלא הדבר, כי אנחנו היהודים חלמנו את החלום המלכותי הזה במשך הלילה הארוך של דברי-ימינו. והנה האיר היום. עלינו רק להעביר את השנה מעינינו, לחלץ את עצמותינו ולהפוך את החלום לדבר שבמציאות. לא חוזה אני ולא נביא, אבל מודה אני: הנני מקוה בבטחה, כי התלהבות נאדרה תתקף באחד הימים את העם היהודי. אולם, לעת-עתה, חפץ אני לפנות בדברים מתונים כלפי השכל הבריא של אנשים בעלי מחשבה מעשית והשכלה מודרנית. לאחרונה תבא החובה לדרוש אל אלה שחוננו בפחות מזה, להורותם ולהלהיב את לבם. את החובה הזאת לא אוכל למלא לבדי, אנכי אשתתף בה בשורה אחת, עם רעים ועוזרים, שאני עמל לרכוש אותם ולאהדם בשביל דבר הנוגע לכלנו; אינני מדבר באוהבי, לבל תתראה תנועתנו כעצמית וראויה מראשית הויתה לבוז ולקלסה. לא; תנועה עממית היא, ועתידה היא להיות לשם ולתפארת, אם ישמרו עליה, לבל תתגאל בדרישות עצמיות, ולו גם תהיינה הדרישות לשם רדיפה אחר הכבוד הפוליטי.

לנו, המתחילים בתנועה הזאת, קשה להאמין, כי נראה בעינינו את אחריתה המפוארה. אבל כבר בראשיתה היא מכניסה לתוך חיינו גאות רום-אנשים ואושר של חרות פנימית. אנחנו נטע בעד בנינו, כשם שאבותינו שמרו על מסורתם בעדנו. חיינו הם רגע אחד בנצחיותו של עמנו; ולרגע הזה יש חובות מיוחדות.

שני מחזות מושכים אליהם את תשומת לבנו בתוצאותיהם הכרוכות בעקבם: התרבות הגבוהה והפראות העמוקה שבימינו. אל התרבות הגבוהה יחשבו, לדעתי, הקנינים הנפלאים של הטכניקה, שבאמצעותם אנו משתמשים בכחות הטבע לצרכינו. לתרבות שפלה אני חושב את האנטישמיות. כעת אני יכול לעסוק בשני פרטי הנחתי רק באפן שטחי; הם וכיוצא בהם יתבררו ברחבה במחברתי המדינית: "פתרון לשאלת היהודים", הנמצאה עתה בדפוס.

מאת-השנים הנוכחית זכתה לתחיה נפלאה שהיתה בתבל. לו יקום היום בקרבנו איש משנת 1795, לא יכיר את פניה. המלה "אי אפשר" חדלה כמעט בפי חוקרי-הטבע שלנו. בכל מקום, אשר יופיע בו האדם בהמצאותיו, יהפוך מדבר לעדן.

לבנין ערים די לנו עתה בשנים אחדות במספר מאות-השנים, שדרוש היה לזאת בתקופות ההיסטוריה שעברו. בתוך אוצרותיה של הרוח החדשה אצורים כבר קנינים, שאין ערוך להם; מיום ליום הם הולכים ורבים, רבבות מחות הוגים וחושבים ומחפשים בכל קצוי ארץ, ומה שמצא האחד, יהיה בין-רגע לקנינו של כל העולם.

מאיך גיסא מחכות שאלות-האנושות הגדולות לפתרון; שאלת היהודים איננה האחרונה שבהן. יש שאלת היהודים, ואולת היא להכחיש במציאותה. היא קימת בכל מקום, שהיהודים נמצאים בו במספר מסוים. באשר איננה, שמה יביאווה אתם היהודים הנודדים. אמת הדבר, ולא יחדל מהיות אמת, בכל מקום, אף בארצות, שמדרגת התפתחותן גבוהה – וגם צרפת אינה יוצאה מן הכלל – כל זמן שלא נפתרה שאלת היהודים באפן מדיני.

אדמה, כי הבינותי את האנטישמיות, שהיא תנועה מרכבת מיסודות הרבה. אני מתבונן לתנועה זו כיהודי, אך בלי שנאה ופחד. אדמה, כי ידעתי להבדיל בין מה שיש באנטישמיות מן הלצון הגס, מקנאת-לחם שפלה, ממורשת משפטים קדומים, מאי-סבלנות דתית – ובין מה שיש בה גם מהגנה עצמית מדומה. רק חסרי-דעת יכולים ליחס לה סמל תבניתן של רדיפות-היהודים מלפנים. אמנם יש לשתייהן סימנים משותפים, אולם מהלכה הרחב של התנועה נגד היהודים שונה הוא היום. בארצות, שהן ראשונות לאנטישמיות, הנה היא תוצאה משחרור היהודים. בעת שהכירו עמי-התרבות את האכזריות שבחוקים המבדילים, וישחררו אותנו, כבר אָחרה האמנציפציה לבא. בתוך הגיטו התפתחנו בדרך נפלא לעם חי במעמד הבינוני, והתחרותנו הזיקה למעמד הבינוני. וכן עמדנו אחרי האמנציפציה פתאום מוקפים חומת הבורגנות, נלחצים ונדחקים משני עברים, מבית ומחוץ, אמנם לא היתה הבורגנות הנוצרית נמנעת מהשליך אותנו טרף להסוציאלות, אולם זה לא היה מועיל הרבה.

שאלת היהודים איננה בעיני לא סוציאלית ולא דתית, אם גם תתראה בצביון זה או אחר. שאלה לאומית היא, וכדי לפתרה, דרוש שנעשה אותה לשאלת העולם המדיני, שצריכה להיות נחתכת על-פי מועצת עמי-התרבות.

עם הננו, עם אחד!

בכל המקומות נסינו בתם-לבבנו להיות לעם אחד עם יתר התושבים, ולהשאיר בידינו רק את אמונת אבותינו לבדה. אבל דוחים אותנו בשתי ידיים. לשוא הננו פטריוטים נאמנים, ובמקומות אחדים גם במדה נפרזה, לשוא אנו מקריבים חלבנו ודמנו ככל יתר התושבים, לשוא אנו עמלים להגדיל כבודן של ארצות מושבותינו באמניות ובמדעים ולהרבות עשרן במסחר ובקנין. בארצות, שבהן אנו יושבים כבר מאות בשנים, נחשבנו לזרים גם בעיני אלה, שאבותיהם עוד לא נאחזו

בארץ, בעת שאבותינו אנחנו כבר נאנחו בה. הננו אפוא בכל מקום אזרחים נאמנים כההוגינוטים בשעתם, שנאלצו לעזוב את ארצם.

לו נתנו לנו מנוח...

עם אנחנו, והאויב עושה אותנו לעם, אם נחפץ או לא; תמיד היה כן בדברי-ימינו. בצר לנו הננו נעשים אגודה אחת, ופתאום יגלה לעינינו כחנו. אמנם כחנו אתנו ליסד מדינה, מדינה שתהיה למופת. יש לנו האמצעים הדרושים לתכלית זו; אינני צריך לפרטם פה, יען כי נכללו במחברתי, שבה עניתי בסדר נכון על כל הטענות נגד הצעתי, שהגיעו אלי. את תכניתי הצעתי לפני פוליטיקאים, רבנים, מלומדים, אנשי-צבא, אמנים, חוקרי טבע, בעלי-מסחר ממקצועות שונים, וביחוד לפני אנשים מומחים לעניני-ממונות. כל הענין הוא פשוט מאוד ביסודותיו, כמו שצריך להיות, בכדי שיהיה מובן לפל.

תנתן לנו כברת ארץ מיוחדת, אשר תספיק לכל צרכינו, לשבת עליה ברשותנו, והשאר יהיה נעשה בידי עצמנו.

כמובן אני רואה מראש, כי כל מלה ומלה במשפטי זה, וכל אות ואות שבתבונה תהיה לטרף בידי מתלוצצים ומפקפקים. הנני מיעצם להזהר במעשיהם, אם לא יחפצו להיות לבז.

יסוד מדינה חדשה, עומדת ברשות עצמה, איננו דבר ראוי לשחוק או יוצא מגדר האפשרות. הן בעינינו ראינו כזאת בימינו אצל עמים, שאינם חיים כמונו במעמד הבינוני, אלא עניים וחשוכים, ובכן גם חלשים ממנו. לתת לנו מדינה עומדת ברשות עצמה, זה הוא חפצם האדיר של הממלכות, אשר האנטישמיות מצאה לה קן בארצותיהן.

הממלכות ההן תהינה נכונות למלא חפצנו ביתר שאת ובה במדה, שהתנועה, שאני מציע, תעצור בעד כל משבר בחיי הכלכלה, כאלה שרגילים לבא בתור תוצאות טבעיות מרדיפות-היהודים. כי על כן אני מציע העתקה פנימית של האזרחים הנוצרים לאותם המעמדות, שנתרוקנו לאט לאט ובסדר נכון מן היהודים. ובאחרונה, כשיתנו אותנו לא רק לפעול ולעשות באין מעצור, אלא גם יתמכו בידינו, אז נוכל לסדר העתקת קניניהם של היהודים ליד הנוצרים בנחת ובמדה כל כך נהדרה, שלא היתה דוגמתה בדברי-הימים.

כל זה צריך שיֵעשה באפן מתאים עם זכיות קימות מכבר, בהתאמה מדויקת עם החוקים, באין אונס, בגלוי, לעין השמש, במשטרם של פקידי הרשות ובהשגחתה של דעת-הקהל.

בקצור נמרץ נוכל לצייר לנו מעשנו עפ"י המשל הזה: אנו מוסרים את מעוננו לאחרים ובונים לנו מעון חדש, יפה מן הראשון. איך נמסור את הבנינים הישנים ואיך נכונן לנו את החדשים, כל זה בארתי לפרטיו במחברתי. העבודה הזו, הפשוטה בעיקרי יסודותיה וסבוכה בפרטי הוצאתה לפעולה, נחוץ שתפתר בידי אגודה בעלת הון – נכנה אותה בשם: "החברה היהודית".

"החברה היהודית" תעסוק במכירת נכסיהם של היהודים היוצאים.

כאמור לא נוכל לתאר לנו, כי תהיה יציאת היהודים פתאומית. היא תנהל לאט, ותמשך לעשרות שנים.

"החברה היהודית", אשר תראה שכר טוב בעסקיה, תוכל בכל אופן לתת בהקפה לעניים שבמהגרים את האמצעים לנסיעה ולחומר העבודה, ואלה ישלמו אחרי-כן בעבודתם. עתידים אנו להנהיג עבודת שבע שעות ליום, ולעשות בזה נסיון סוציאלי-מדיני, שיביא תועלת לכל האנושות. בכלל נעמול להנשא למרום ההכרה של העת החדשה. די לנו פה ברמיזה זו. על-פי תכנית קבועה מראש יסולו פועלינו דרכים ומסלות, יבנו גשרים, יקימו עמודי הטלגרף, יישרו את שטף הנהרות ויבנו בתי-מושב גם לעצמם גם לפקידינו. לרגלי עבודתם יפרץ סחר-הארץ, המסחר יפתח את השוקים ואלה ימשכו אליהם מהגרים חדשים. העבודה, אשר נשקיע באדמה, תעלה את מחיר הארץ. בזמן קצר יכירו היהודים לדעת, כי רוח-קבלנותם, שהיתה להם עד כה למקור שנאה ובוז, פתחה לפניהם כר נרחב לעבודה, חדש ובר-קימא. כי ארץ הבחירה בנו בעצמנו היא – ברכושנו ובעבודתנו, אם יתאחדו שניהם בסדר ובמשטר.

כל הנסיונות לישוב יהודי, שנעשו עד כה, יצאו מתוך שגיאה ראויה לתשומת-לב. השגיאה היתה בזה, שהביטו על המפעל מתוך אופק צר והשתמשו באמצעים נושנים. נסיון של אולת הוא, להפוך את היהודי לאכר; אבל אפשר לעשותו לבעל אחוזה גדולה או קטנה, העובד את אדמתו במכונות. כשרוצים היום ליסד מדינה, לא יתכן ליצרה באפן, שהוא לבדו היה אפשרי לפני אלף שנים. אולת היא, לשוב אחורנית למדרגת-תרבות ישנה, בעת שרוצים לברא חדשות. לוי נטל עלינו, למשל, לגרש חיות רעות מאיזו ארץ, לא נעשה זאת באפן, שהיה נהוג אצל יושבי אירופא במאה החמישית. לא נצא יחידים, איש איש רומחו וחנויתו בידו, לקראת הדוכים, כי אם נבא לצוד ציד בהמון עליו, ונחריד את אוכלי האדם ממעון רבצם, ובהאספם למקום אחד נשליך עליהם כדורי-מות.

בבנותנו לנו בתים, לא נבנה בתי-עץ רעועים על שפת-הים, כי אם נבנה, על פי תורת הבניה בימינו, בתים נהדרים ויפים למראה, מאשר היו עד כה, כי יש לנו אמצעים, שלא היו עוד לעולמים. אחרי השדרות השפלות במצב הכלכלה תצאנה לאט לאט הגבוהות מהן. כל הנואשים מתקוה יצאו ראשונה, ובראשם ילכו בני ההשכלה הבינונית, הנרדפים בכל מקום, אשר מספרם בקרבנו גדול יותר מדאי.

אנשי-המדע, עורכי-הדין והפקידים שלנו יפקחו מטעם הרשות על הפועלים "שאינם מלומדים". כמובן יהיה לנו גם חיל צבא, שישמור על הסדרים מחוץ ומבית.

בני-ביתם של שרי-צבאנו ופקידינו יהיו ביציאתם אל המולדת החדשה למופת "לבעלי הבתים" שבמעמד הבינוני. ובבואם אל הארץ יביאו אתם שמה את צרכי החיים הגבוהים, יבראו את השוקים הדרושים, ולאחרונה גם את האמנות וחרשת כל מעשה.

בנינו, שאליהם ביחוד אני פונה בדברי, יקדישו את כחם לעבודת רעיונו. אולם עליהם לברר לעצמם מראש, כי אין בדעתנו ליסד ממשלת-דת, אלא מדינת-אזרחים מודרנית וסבלנית. אבל בשומנו לב לאמונת אבותינו, נקים מחדש את מקדשנו בהדרו העתיק. אנחנו נרים את נס-היהדות החדש – דגל לבן, ועליו שבעה כוכבי זהב. היריעה הלבנה תהיה לאות על טהרת חיינו החדשים,

והכוכבים המה אות על שבע שעות הזהב של יום עבודתנו, כי בשם העבודה ידגלו היהודים, ההולכים אל ארצם החדשה.

מי שרוצה להשתתף עמנו, יעמוד תחת דגלנו וילחם בעדו בדבור, בכתב ובמעשה. אני מקווה, כי יעשו זאת צעירינו, השואפים לעלות מעלה, שבמקומות מושבותיהם נחתמו כל הדרכים בעדם. רוסא חשב לבסיס המדינה את האמנה אשר יכרתו ביניהם יושביה. לדעתי תוכל מדינה להוסד על ידי כח-ההרשאה לנהל עסקי אחרים. בהיות נכסיו של איש בסכנה, ואין הבעלים יכולים להגן עליהם, יכול מי שיהיה לעמוד ולהגין עליהם. זה הוא המורשה, המנהל את עסקי אחרים. הוא לא קבל את המשרה, זאת אומרת, לא נתנה לו פקודה בידי שום אדם. פקודתו באה לו מתוך נחיצות גבוהה מעל גבוהה. כמובן, עליו להיות זהיר בפעולתו בתכלית הזהירות. וכן צריכים אנו למנהל עניניו של העם היהודי.

העם היהודי, בהיותו עתה מפוזר בארצות גלותו, איננו יכול לנהל בעצמו את עניניו המדיניים. ויחד עם זה הוא נתון במקומות שונים במצוקה גדולה או קטנה. הוא צריך קודם כל למנהיג. הצורך להקים מנהיג כזה, הוא איפא היותר עקרי בצרכינו. אבל לא יתכן, שיהיה המנהיג איש יחיד; היחיד, שיקח על שכמו מפעל כביר כזה, יהיה רמאי או שוטה. ולפיכך דורשת גם טהרת הרעיון גם הוצאתו לפעולה, לבל תהיה משרה זו תלויה באישיותו של יחיד. מנהיג-היהודים צריך שיהיה חבר אנשים, שיתאחדו למטרה ידועה, לאגודה. האגודה הזאת תוסד, כפי שאני מוצא לנכון להציע, בשורה הראשונה מקרב אנשי-המרץ שביהודי אנגליה, אשר לפנייהם הצעתי את תכנית בלונדון. היא תקרא בשם "אגודת היהודים", ותעודתה שונה היא מזו של "החברה היהודית", שהזכרתי למעלה. אגודת היהודים תהיה מקום המרכז להתחלתה של תנועת היהודים. לאגודה יש תעודות מדעיות ומדיניות. ליסוד מדינת היהודים, כאשר אתארהו לי אני, צריך שתקדמנה ידיעות רבות ברוח העת החדשה. לוי נצא היום ממצרים, לא יתכן שנלך בדרך התמימות של ימי קדם. קודם כל עלינו להביא בחשבון את מספרנו וכחנו.

מחברתי תביא את שאלת היהודים לידי וכוח כללי. חובבים ומתנגדים יקחו בו חלק – וכאשר אקוה, לא בסנגוריה של אנינת דעת ולא בחרפות ובזלזולים. הוכוח יהיה גדול לפי ענינו, רציני ופוליטי.

"אגודת היהודים" תאסוף את גילוי-דעתם של ראשי הממשלות, בתי המחוקקים, קהלות היהודים והחברות, שיביעו בדבור ובכתב, באספות, בעתונים ובספרים.

באפן זה תדע ותברר האגודה בפעם הראשונה, אם כבר הגיעה העת, שהיהודים חפצים ומוכרחים לצאת אל ארץ הבחירה. האגודה תקבל מאת קהלות היהודים שבכל ארצות התבל את החומר לספירה מקפת את כל עניני היהודים.

עבודות האגודה המאוחרות בזמן תהיינה: החקירה המדעית בטיב הארץ החדשה ואמצעה הטבעיים, אחדות התכנית להגרה ולהתישבות, העבודות במכונות לקביעת חוקי הארץ וסדרי הנהגתה; כל אלה תתפתחנה באפן מתאים אל התכלית הרצויה.

בקצור, אגודת היהודים תהיה התא היסודי, שממנו יתפתחו אחרי-כן כל סדרי חיי-הצבור במדינת היהודים.

היהודים המודים ברעיוננו המדיני יתאגדו והיו ל"אגודת היהודים". וע"י זה ימסר בידה כח-ההרשאה לדבר בשם היהודים ולבא במשא-ומתן עם הממשלות.

אם יאותו איפא מלכי הארץ למסור ביד היהודים ממשלת איזו ארץ נייטרלית ועומדת ברשות עצמה, אז תבוא האגודה במשא-ומתן עמהם בדבר הארץ, אשר תבחר. והנה עתה שתי ארצות לפנינו: פלשתינא וארגנטינא. בשתיהן כבר נעשו נסיונות-לישוב חשובים בערכם; בכל אופן על היסוד המוטעה של הגרה אטית וחשאית. הגרה כזו סופה להזיק. אפשר שלא תצלח כלל; ואם תצלח, תגרום לאנטישמיות שתבא.

כי יבוא, היום, כנהוג, והממשלה תהיה מוכרחת לשום לב להפצרת אזרחיה, הרואים את עצמם נדחקים, ולסגור שערי ארצה בפני היהודים הנודדים. להגרה יש אפוא תועלת רק אז, אם תִּסָּד על בסיס בטוח של מדינה עומדת ברשות עצמה.

"אגודת היהודים" תשא ותתן עם ראשי הארץ, בהסכמת ממלכות אירופא האדירות, אחרי אשר ייטב הדבר, בעיניהן. יש לאל ידנו להביא תועלת רבה לראשי הארץ, המושלים בה עתה, לשאת אתם במשא שטרות חובותיה, לסול מסלות ודרכים, שהם נחוצים גם לנו, ועוד בדברים רבים כאלה. ויסוד מדינת היהודים, כשהוא לעצמו, יביא תועלת גם לשכניה מסביב, יען כי ברב או כמעט תעלה תרבותה של ארץ את ערך הארצות אשר סביבותיה.

הנבחר בפלשתינא או בארגנטינא? האגודה תבחר בארץ, אשר יתנו לה ואשר עליה יסכימו רוב בני עמנו. האגודה תברר את שתי אלה.

ארגנטינא היא אחת הארצות הדשנות והפוריות בעולם, ארץ רחבת-ידיים, שאנשים בה מעט ואקלימה ממוצע. ממשלת-העם בארגנטינא תתן לנו בחפץ-לב ככרת ארץ להיאחז בה. אמנם, הגרת היהודים שעד כה – לא היתה שם לרצון; חובתנו היא לברר לממשלת ארגנטינא את ההבדל היסודי, שבין הגרתנו עד כה ובין הגרתנו החדשה.

פלשתינא היא ארץ-מולדתנו ההיסטורית, שלא משה מזכרוננו. די לנו לקרא בשמה, בכדי שיתעורר כל העם בחרדת-קדש נאדרה. לו חפץ הדר כבוד השולטן לתת לנו את הארץ הזאת, כי עתה היינו נכונים להביא סדרים גמורים בעינינו אוצרותיה של תוגרמא. לאירופא נהיה שם כחומה בצורה נגד אזיה; אנחנו נעמוד שם על המשמר להגן בעד התרבות מפני הפראות. בתור ממלכה בפני עצמה לא יחדל מהיות קשר ויחס בינינו ובין עמי אירופא, והם יהיו ערבים בעד קיומנו. בנוגע למקומות הקדושים לנוצרים נבקש תחבולה על-פי משפטי העמים, כי יבדלו מתוך אחוזתנו. אנחנו נשמור על המקומות הקדושים ההם, ובקיומנו נהיה אחראים על מלוי חובתנו הזאת. משמרתנו, משמרת הכבוד הזאת תהיה סימן ואות על שאלת היהודים, שנפתרה אחרי אלף ושמונה מאות שנות עמל ונדודים.

אמנם ידעתי, כי בנסותי להפיח חיים חדשים ברעיון ישן נושן, נכון אני להיות לשחוק ולמפגע למתנגדים שונים. הנוחים שבהם ימצאו במחשבותי סימני אוטופיה. אולם, מה בין הצעה של אוטופיה להצעה, שאפשר להוציאה לפעולה? האוטופיה היא לפעמים מכונה נפלאה רבת-התכונה, שאינה חסרה אלא כח מניע; לעומת זאת נוסדה ההצעה האפשרית על כח נמצא בפועל. את הכח הזה, הדרוש לנו, תמציא לנו האנטישמיות. אחדים יטענו נגדי, כי אני מוסיף בזה און ועצמה לאנטישמיות. לא אמת הדבר, יען כי האנטישמיות תלך ותצמח גם בלעדי הצעתי, כל זמן שלא יבערו את סבות צמיחתה מן העולם. אחרים ידאגו להונם ורכושם ויחרדו מפני הפסד עסקיהם. במחברתי, שהזכרתי פעמים הרבה, פרטתי דרכים שונים, שבהם אפשר למכור נכסי דלא ניידים, להעתיק עסקים לארץ חדשה, להרחיב גבולותיהם על-ידי סניפים, להשיבם אל מצבם הראשון או להגדילם.

מה יהיו סדרי ממשלתנו?

טובה בעיני הריפובליקה האריסטוקרטית, אף-על-פי שבארץ מולדתי הנני נוהה מתוך הכרה פנימית אחרי המונארכיה.

אבל דברי-ימינו היו נפסקים זה זמן כביר, עד כי לא נוכל לשוב ולתקן לנו סדרים כאלה. ולו רק ננסה לעשות זאת, נהיה לשחוק ולקלסה.

באיזו שפה נדבר? כל איש יחזיק בשפתו, שהוא מחבבה בתור מולדת למחשבותיו. ומדינת השוויץ תוכיח, כי יוכלו עמים שונים, המדברים שפות שונות, להתחבר ולשבת יחדו. גם בארצנו נהיה את אשר היינו פה, כאשר לא נחדל לעולם מאהוב בדאבון נפש את ארצות מולדתנו, שגורשנו מקרבן.

יאמרו, כי נותן אני חרב ביד שונאינו. גם זה שקר הוא. כי הדבר, שאני מציע, לא יצא לפעולה, אלא אם כן יסכימו לו רוב היהודים. אפשר, שיעשו איזה דבר נגד יחידים או קבוצות של היהודים האדירים כעת, אולם בשום אופן לא תצא רעה מטעם איזו ממשלה נגד כל היהודים. שווי-זכיותינו לא יוכל להבטל עוד במקום, שכבר היה בו לחוק; כי אם ינסו לעשות כזאת, ימהרו כל היהודים, כעניים כעשירים, לבקש להם מנוס אל כתות המהרסים הקיצונים. בארצות, אשר יחלו רק במעט להתנהג עם היהודים שלא כשורה ולעוות משפטם, לא יאחרו לבוא משברים בחיי הכלכלה. ועל-כן לא יוכלו לעשות גדולה או קטנה לרעתנו, מבלי אשר ירעו העושים זאת גם לנפשם הם. בין כה וכה מתגברת השנאה.

ואם יאמרו: אין כל תקווה להצלחת המפעל, גם אם תנתן לנו הארץ והממשלה, — יען כי רק העניים ילכו שמה? על זאת אשיב: אלה, רק אלה נחוצים לנו בראשונה! רק הנואשים מתקווה מסוגלים לכבוש את הארץ.

העשירים והחיים בטובה יבאו אחריהם, בראותם, כי אפשר לחיות גם בארץ החדשה חיים כה נעימים, ואולי עוד יותר נעימים מן החיים אשר בארצותיהם.

המוסדות שלנו, "החברה היהודית" ו"אגודת היהודים", האחת לענייני הצבור והשנית לענייני היחידים, יבראו בזמן קצר את התנאים הדרושים לחיים של תרבות. אבל בלי התלהבותם של בני עמנו אי אפשר לנו לעשות דבר. נחוץ שיעוף הרעיון ויתרחב עד האחרון שבמעונות הצרים והאפלים, שאחינו יושבים בהם. אלה יתעוררו מתוך השממון והקפאון, כי בחיי כלנו יבא תוכן חדש. ובשום כל אחד מאתנו אל לבו לדעת ולהפיר את מצבו, תתקפהו התנועה בעוזו כחה. ומה גדול הכבוד הצפון לחלוצים המתנדבים לעבוד בעד הרעיון! אשר על-כן אני חושב, כי יצמח מתחתיו דור נפלא של יהודים. דור המכבים יקום ושב לתחיה. וכן יהיה הדבר: העניים והדלים, שאין להם אף מושג כל שהוא מכח האדם המושל כבר עתה בכחות הטבע, הם רק הם יאמינו ביתר עוז לכשורה החדשה. הנה היא לפניכם, יהודים! אין זו אגדה, אף לא מקסם שוא וכזב! הכל יכולים להוכיח; כי איש ואיש מאתנו נושא אתו מעט חומר לבנין ארץ-הצבי: האחד ברוח בינתו, השני בכח ידיו והשלישי ברכושו, אשר רכש לו. באה העת, כי נחיה כבני-חורין על אדמת אחוזתנו, ונמות בשלום על אדמת מולדתנו.

פרק שני:

אחד העם והציונות הרוחנית

תקציר ורקע היסטורי

"תשועת ישראל תבוא על-ידי נביאים,

לא על-ידי דיפלומטים..."

~ אחד העם

כשמתבוננים בתמונתו של אשר גינצברג (או "אחד העם" על פי שמו הספרותי) רואים בבירור דמות אינטלקטואלית, איש רוח אשר החכמה נגלית על פניו. ואמנם כזה הוא היה. עם זאת, אשר גינצברג היה אדם לא ברור. מצד אחד, כ"אחד העם", היה מהוגי הדעות הציוניים המקורים ביותר, ויש שיאמרו המקורי ביותר שבהם. הוא לא היה הוגה דעות שיטתי, לא הייתה לו תורה ציונית ברורה. אולם למעשה, רוב ההוגים הציוניים היו כאלה, נטולי שיטה רציפה. רבים ראו בו כהוגה עברי פורץ דרך אשר הצליח לשלב בין המסורת היהודית לבין הלאומיות היהודית יחד עם השפעות פילוסופיות אירופאיות. חיים נחמן ביאליק, מתלמידיו המובהקים, אמר עליו:

"אחד העם נתן לנו את מדרשי ההלכה בצורה אירופית יפה. הוא הכניס בספרותנו את הדיסציפלינה המדעית ההגיונית, שמצטיינים בה חכמי אירופה הגדולים והלביש גם את דברי חז"ל באצטלא מדעית, כי הוא נכנס לפרדס ספרותנו אחרי הכנה מרובה ועיון רב בפילוסופיה וסוציאולוגיה הכללית הוא סמל לתרבות גדולה שתבנה ע"י הצבור הא"י [ארצישראלי, ק.ד.] לשם אחוד כל חלקי-האומה בכל העולם."³

מצד שני, אשר גינצברג כאדם היה מסתגר, סוג של זאב בודד. חלק גדול מזמנו ועשייתו הציבורית העביר בחדר עבודתו, שם כתב את מאמריו הידועים שפורסמו בארבעה כרכים עיקריים תחת הכותרת "על פרשת דרכים" ויצאו במספר הוצאות במהלך השנים. הוא נודע כאחד המבקרים החריפים ביותר של תנועת חיבת ציון, ולאחר מכן של הציונות המדינית לאחר שהפציע הרצל עם תכניתו. כבר בצעדיו הראשונים של הרצל, היה מוכר אחד העם כאידיאולוג ציוני משפיע ובעל סגנון עברי ייחודי, אשר הצליח לבטא בהגותו את תמצית ההוויה היהודית המודרנית. כשביאליק, בציטוט לעיל, כותב עליו כי הוא "סמל לתרבות גדולה שתבנה ע"י הצבור הא"י לשם אחוד כל חלקי-האומה בכל העולם", אפשר להבין את השפעתו המשמעותית בתרבות העברית המתחדשת. אחד העם היה יותר סוג של מבקר ופרשן מאשר פילוסוף שיטתי אך עם זאת בעל סגנון פילוסופי מקורי. בעיני מקורביו לתנועת חיבת ציון, בה היה חבר מרכזי בשנות השמונים של המאה התשע עשרה, הוא היה אדם כרוזימטי ומנהיג אותנטי, למרות שהוא עצמו נמנע מהגדרתו כמנהיג באופן רשמי ויש אפילו שסלד מעמדת ההנהגה. הוא לא היה פוליטיקאי מן הסוג המוכר. אמנם היה חבר

³ חיים נחמן ביאליק, 'על אחד העם' IV, (על קברו, כ"ח בטבת, תרפ"ט), מתוך אתר 'פרויקט בן יהודה'.

מרכזי בתנועת חיבת ציון, ייסד את אגודת "בני משה" והנהיג אותה במטרה ליצור מעיין סוס טרויאני בתוך תנועת חיבת ציון כדי להשפיע על דרכה הרעיוני והמעשי. אולם עיקר פעילותו הייתה מסוגרת בחדר עבודתו שם כתב את מאמריו המפורסמים. למאמריו הייתה השפעה עצומה על פעילותו הפוליטית והציבורית ועל סביבתו. בהתנהלותו הייתה מעיין סתירה בין הכנות שהוא הטיף לה במאמריו ובין החשאיות שיצר סביב פעילותו הציבורית. מצד אחד הוא היה מהמטיפים הראשיים לכנות ולאמירת אמת ודרש זאת בחומרה. ומצד שני עמד בראש ארגון חשאי, שלא אחת הכחיש את קיומו. גם בבחירתו את שם העט שלו, "אחד העם", יש מעיין הסתתרות מאחורי דמות אנונימית, למרות שכולם בסביבתו ידעו מי הוא. הוא כתב על בחירת שם העט כי "בחתימתי זאת רציתי לאמור, כי לא סופר אנוכי ואין בדעתי לבוא בקהל הסופרים גם לעתיד, וכי רק במקרה הנני מגלה דעתי בעניין זה, כאחד העם שענייני העם מעסיקים את רוחו."⁴ אלו קווים מאוד כלליים לדמותו של אשר גינצברג כאיש ציבור, אך מטרתנו העיקרית במאמר זה היא ללמוד את תפישתו הרעיונית עם דגש על דרך הגשמת הציונות. לשם כך נדרש לעיונים במספר מאמרים מרכזיים שכתב, ובראשם המאמרים "לא זה הדרך", "אמת מארץ ישראל", "כהן ונביא" ועוד כמה מאמרים שהפכו להיות אבני היסוד של תפישתו הציונית.

"לא בדבר שפתיים בלבד"

מאמרו הראשון והבולט ביותר היה "לא זה הדרך", שפורסם בשנת 1889 בכתב-העת "המליץ". במאמר זה הוא קרא לשינוי בגישת תנועת חיבת ציון להתיישבות בארץ-ישראל. לתפישתו, ארץ-ישראל לא הייתה מסוגלת לקלוט את המוני העם מהגלות. תנאי החיים הקשים בארץ לא עודדו את היהודים לעלות אליה, ועל כן תפקידה של תנועת חיבת ציון הוא לחנך את היהודים "לקבל ייסורים באהבה", כלומר לחנכם לרצות לחיות בארץ על אף הקשיים והייסורים הרבים. לפי תפישתו העיקרית העולה במאמר זה, התנועה הציונית צריכה להוות מרכז רוחני של עם ישראל בגולה בעוד ארץ ישראל תשמש כבית הרוחני של עם ישראל, אליו יעלו בהדרגה ולאחר הכנה מנטאלית ורוחנית. הוא התנגד לתפישות ההתיישבותיות של ראשוני העולים בשלהי המאה התשע עשרה, כיוון שראה בכך ניסיון "לדחוק את הקץ", ולהקדים את המאוחר. תנאי מוקדם לעלייה לארץ ישראל, ראה אחד העם בחינוך העם היהודי מבחינה רוחנית והכשרתו לקבל את הרעיון הלאומי-ציוני כשלב הראשון והחשוב לפני המעבר לעלייה לארץ. הניסיון של העלייה לארץ ישראל מוכיח, לתפישתו, כי הרעיון הציוני עדיין לא הושרש מספיק בקרב היהודים ועל כן מצבן של המושבות החדשות הגיע למצב ככי רע בו הן נאלצות להסתמך על "רחמי נדיב וצדקת משרתיו". וכפי שהוא שואל "האם לא עלובה היא 'תנועה לאומית' כזו, שהצלחתה תלויה ברחמי נדיב וצדקת משרתיו?"⁵ מצב זה, לדידו, נוצר בגלל הניסיון לקצור רווח מהיר בטרם מועד, "כי בחפצם לעשות גדולות בעל עת, עזבו את הדרך של ההתפתחות הטבעית והורידו לעולם העשייה, באמצעים מלאכותיים, רעיון צעיר ורך, בטרם נתבשל כל צרכו, בטרם נתפתחו כוחותיו כראוי, ולפי שדחקו את הקץ, על כן לא עמד טעמם במפעלם אין ידיים לו."⁶ במאמר בולטת מאוד גם זיקתו הרעיונית לתיאוריה של הרברט ספנסר⁷ כאשר הוא טוען כי "קידומו המוצלח של כל רעיון מותנה בשלושה תנאים:

⁴ אחד העם, פרקי זכרונות, עמ' 11.

⁵ אחד העם, לא זה הדרך, על פרשת דרכים א', עמ' ב'.

⁶ שם, עמ' ג'.

⁷ הרברט ספנסר (1820 – 1903): סוציולוג ופילוסוף בריטי שעסק בפוליטיקה תאורטית-חברתית. ספנסר פיתח רעיונות בדבר אבולוציה חברתית ותרבותית, והשפיע על יצירת רעיון הדרוויניזם החברתי. לפי ספנסר

”א) שהשגת תכלית ידועה הוא צורך מורגשת ללבנו, ב) שהפעולות ידועות הן האמצעים להשגת התכלית ההיא, ג) שהפעולות ההן אינן גדולות מכוחנו ולא יגיעתן מרובה מכדי שוויה של התכלית בעינינו.”⁸

כלומר הוא מכון לשלושה תנאים: נחיצות הרעיון, הכרת האמצעים להגשמת הרעיון וזמינות ההגשמה בהישג יד. בנוסף הוא טוען כי במצב בו המציאות לא מספקת את ההוכחות לכך שההגשמה הרעיונית אפשרית, הרצון והמסירות המוחלטת לרעיון והגשמתו היא החשובה ביותר:

”כי לפי אשר יגדל בלבבות כח האהבה והחמדה אל התכלית, כן תגדל לא רק התעוררות הרצון להשתדל בהשגתה, למרות רוב היגיעה, כי אם גם אמונת השכל באפשרות השגתה למרות חסרון מופתים מספיקים.”⁹

על המאמינים ברעיון, הוא טוען, להאמין בהכרח של הגשמתו, להאמין כי הוא אפשרי על פי תנאי המציאות ועל פי היגיון השכל, אולם יותר מכל עליהם לרצות בהגשמתו, להתמסר לו, כי רק כך יוכל המחנה הציוני להשיג את שאיפתו ואף להרחיב את שורותיו:

”על כן צריך קודם כל שיהיו גם הם, בעלי הרעיון עצמם, אנשי לב, המסוגלים מטבעם לצמצם כל חיי רוחם על נקודה אחת – רעיון אחד וחפץ אחד, אשר לעבודתו יקדישו כל ימיהם ויקריבו כוחותיהם עד הנשימה האחרונה. כי רק מעשים טובים בהתמכרות שלמה מצדם, המעידים על המצאם בלבם המה אמונה בלי גבול באמתות רעיונם ואהבה בלי מצרים לעבודתו, הם האמצעים היותר נאמנים לעורר אמונה ואהבה גם בלבבות אחרים; באלה, לא בדבר שפתים בלבד, יכבד הרעיון על פני כל העם.”¹⁰

במאמר מלין אחד העם על האמצעים בהם נוקטים חלק מהציונים כדי למשוך את לבות היהודים לעשייה ציונית שבמרכזה עלייה ויישוב לארץ-ישראל. המנהיגים הציוניים, הוא אומר, מתארים ליהודים שניתן בארץ ישראל לרכוש כך וכך דונם אדמה ולהתפרנס ולחיות חיי רווחה. הנה בכך, טענו התועמלנים והמנהיגים הציוניים, יזכה היהודי בהנאה כפולה, גם יעשה ”עבודת קודש” של ישוב הארץ וחזרה לנחלת האבות וגם יזכה לו בתועלת אישית. בפועל לאחר שהיהודים הגיעו לארץ הם נוכחו כי לא כצעתה, ושהדבר מצריך גם ממון וגם עבודה קשה, בעיקר לאורח חיים של עבודת אדמה בה לא היו מורגלים מרבית היהודים בתפוצות.

במאמרו טוען אחד העם כי זאת כל הצרה של הרעיון הציוני (בימי העלייה הראשונה), כי במקום ”להכשיר את הלבבות” של היהודים לעשייה הלאומית ולגרום ליהודים שיהיו מוכנים ”לקבל ייסורים באהבה בשביל תכלית כללית”, לוקחים ומלבישים על הרעיון מעטפת של תועלת אישית ולמעשה משכנעים את היהודים לעשייה לאומית. בכך יש צביעות, הוא מטיח בביקורת, כי לא למען הרעיון הלאומי ועבודה לאומית ירצו היהודים לעלות לארץ ולהתיישב בה כי אם למען התועלת האישית עצמה והטבת מצבם האישי. הרי שבכך למעשה אובדת לה כל המהות של הפעילות הלאומית שאינה באמת פעילות למען הכלל אלא כל אדם לטובתו הוא ולכן ”מה יפלא

הגשמת רעיון מותנית בשלושה תנאים: נחיצות הרעיון, אמצעים ברורים להגשמתו, והגשמה אפשרית בהישג יד.

⁸ שם, עמ' ג'.

⁹ שם, שם.

¹⁰ שם ד'.

עתה, כי רעיון גדול כזה, בלבשו צורה פחותה כזו, לא יוכל עוד לקחת לבבות; כי בניין לאומי הנוסד על החשבון היפה ואהבת האדם לנפשו – ישוב ויפול למשואות, בהיוודע לכל העם, כי החשבון לא עלה יפה...¹¹

בהמשך מפרט אחד העם כיצד למעשה בעם היהודי הלכה וניטשטשה הזהות הלאומית וההכרה בטובת הכלל, שהייתה מאפיין קיים בעם ישראל עוד מימי משה וקבלת תורתו, והומרה במצוות פרטיות של כל איש לעצמו:

“תחת התכלית הלאומית, שלא הספיקה עוד, נתנו למצוות הדת תכלית חדשה, פרטית, כצורך זמנם, והוציאו אותן בזה מתחת שלטון הרגש הלאומי. [...] האהבה הלאומית לא הייתה עוד אהבה טהורה שאינה תלויה בדבר, והצלחת הכלל – התכלית העליונה שבני העם מקריבים לה את תכליותיהם הפרטיות; כי אם להפך: תכלית הכל היא מעתה לכל יחיד הצלחתו הפרטית, הזמנית או הנצחית, והצלחת הכלל אהובה עליו רק במדה שהוא עצמו יש לו חלק בה.”¹²

במשך הזמן, טען “הצרות הנוראות והנדודים התכופים, שהגדילו עד לאין קץ דאגת כל איש ישראל לנפשו ולביתו, עזרו עוד יותר להחליש את הרגש הלאומי החלש.” אולם עוד טען, וזו אחת מטענותיו העיקריות במאמריו בכלל, כי יש להכשיר את הלבבות ולהעיר את הרגש הלאומי בעם ישראל ובכך ליצור את הקרקע הפורייה בשדה התודעה היהודית שתוביל לכדי עשייה לאומית טהורה ונטולת אינטרסים אנוכיים אישיים:

“צריך שרגש לאומי חזק יפעם במעמקי כל הלבבות, עד כי לא יוכל אדם מישראל למצוא מרגוע לנפשו באושרו הפרטי בלבד, ובאמת ובתמים יעלה שם ירושלים על ראש שמחתו – אז תבוא האמונה מאליה, והמעשה אחריה.”¹³

לבסוף בעקבות המחלוקת על דרכה של תנועת חיבת ציון, החליט אחד העם יחד עם שותפים לדרך לייסד בשנת 1889 באודסה את אגודת הסתרים “בני משה”, “את הצורך והתועלת אשר באגודה לאומית, הכירו אנשים אחדים אוהבי עמם וארץ אבותיהם, [...] ובהתאספם יחד במוצאי שבת בשבעה לחודש אדר שני תרמ”ט, הסכימו להתחבר לאגודה אחת...¹⁴ זאת מתוך השאיפה למצוא דרך חדשה ושינוי המאמץ הציוני מעליה לארץ-ישראל לתהליך של “הכשרת הלבבות” וכלשונו “להרחיב מעט מעט ממשלת הרעיון בקרב העם, עד שיקומו לו פועלים אמיתיים, שיהיו מוכשרים מכל הצדדים לעסוק בהוצאתו לפועל...¹⁵”

הטענה העיקרית הייתה כי כדי להגשים את התחייה הלאומית בארץ-ישראל יש להכשיר הנהגת יחידים סגולה שינהיגו את העם היהודי. החברים הבולטים בתנועה היו לימים מראשי הציונות וביניהם, מנחם אוסישקין, מאיר דיזנגוף (לימים ראש העיר הראשון של תל-אביב), הלל יפה, י”ח רבניצקי ועוד. זו הייתה ראשיתה של הגשמת רעיון “המרכז הרוחני” של אחד העם, שעוד נשוב אליו בהמשך.

אמת מארץ ישראל: “הטפח היותר מכוער”

בשנת 1891, כשהוא כבר מנהיג של ארגון סתרים פוליטי ומבקר ידוע של תנועת חיבת ציון, נסע אחד העם לביקור מולדת בארץ ישראל. לאחר סיור במושבות ושהות קצרה בארץ הוא מגיע

¹¹ שם, עמ' ד'.

¹² שם, ע"ע ה' – ר'.

¹³ נסיון שלא הצליח, על פרשת דרכים ד', עמ' קצט.

¹⁴ שם, עמ' רא'.

¹⁵ שם, על פרשת דרכים א' עמ' ד'.

למסקנות קשות ואף מחריף את הטון שלו עוד יותר במאמר נוקב וביקורתי שהיו אפילו מקרב תומכיו שהתנגדו לדבריו.

“עתה הנה עזבתי את הארץ משאת נפשי, עזבתי בלב נשבר ורוח נכאה”, הוא כותב לאחר סיום ביקורו ובישבו לרשום את רשמיו מביקורו הוא מספר כי “מן האמת הזאת רוצה אני פה לגלות טפח - את הטפח היותר מכווער.”¹⁶

במאמר הוא מספר על המצב בארץ ומפריך מספר מיתוסים שהיו רווחים בין היהודים בגולה על המצב השורר בה. בין היתר הוא כותב על הידיעות לגבי ערביי הארץ, “רגילים אנו להאמין בחו”ל, כי הערביים הם כלם פראי מדבר, עם הדומה לחמור, ואינם רואים ואינם מבינים את הנעשה מסביב להם. אבל שגיאה גדולה היא. הערבי ככל בני שם, הוא בעל שכל חד ומלא ערמה.”¹⁷ ממשיך הוא לספר על השלטון הטורקי ואומר כי “רגילים אנו להאמין בחו”ל, כי הממשלה הטורקית חלושה היא ופרועה כל כך, עד שלא תשים לב כלל לכל הנעשה בא”י, ובעד בצע כסף נוכל לעשות שם הכל. [...] אך עלינו לדעת כי השרים הגדולים הם עם זה גם פטריוטים וקנאים עצומים לדתם ולממשלתם, ובשאלות שיש להן איזה יחס לכבוד אחת מאלה ימלאו חובתם באמונה ולא יועיל כל הון וגם התערבות הקונוסולים תביא עוד לפעמים רעה תחת טובה.”¹⁸

אולם עיקרי דבריו של אחד העם במאמר הם בנושא צורת ההתיישבות הציונית בארץ. סיורו במושבות בארץ אכזב אותו, הוא ראה כי “הנה כעשר קולוניות עומדות וקיימות זה שנים אחדות ולא אחת בהן עוד יכולה להתקים בלי תמיכה. [...] בכל השתדלותי ודרישתי, לא זכיתי לראות אף איש אחד אשר יחיה רק מפרי אדמתו בלבד.”¹⁹ למעשה מה שראה מול עיניו במושבות היה נוכחות בולטת של פקידות הברון רוטשילד שתמך ברוב המושבות שבהן ביקר אחד העם, ומרביתן נוהלו ונתמכו על ידי סיוע כספי שלדידו של אחד העם אינה טובה בהרבה מזו של ה“חלוקה” המסורתית שרווחה בערי הישוב בארץ.

כיצד הגיעו למצב זה? שואל אחד העם וגם עונה כי למרות ש“המתיישבים הראשונים הביאו אתם אמנם אידיאליסמוס הרבה, ואחדים מהם – גם כסף מעט או הרבה, אך לכלם חסרים הכשרונות והתכונות המוכרחים לעבודת אדמה, ואינם מסוגלים להיות אכרים פשוטים, לעבוד עבודה קשה הם ובני ביתם ולהסתפק עם זה במועט היותר אפשרי.”²⁰

מנהיגי הציונות וחיבת ציון, הוא טוען, הבינו כי מעטים היהודים המתעניינים בארץ מסיבות אידיאולוגיות, ולכן כדי לשכנע אותם לעלות לארץ הם פשוט מציאים נתונים ומייפים את המציאות בארץ, “הם מאמינים להביא תועלת לישוב הארץ על ידי בשורות טובות בדויות מלב. מרגישים הם, כי ההמון הגדול רחוק מאוד מאהבת ציון והאמת לבדה לא תספיק למשוך לבו, על כן הם מתירים לעצמם לשקר ‘לשם שמיים’, להלל ולשבח את הארץ ואת פריה בהגזמה יתרה.”²¹ ולכן אלו המגיעים ארצה מידת מסירותם לציונות ודבקותם במטרה אינה מספיקה, אם בכלל קיימת, והכשרתם לחיים בתנאי הארץ לוקה בחסר והם מוצאים את עצמם זקוקים לתרומות וחסדי אפוטרופוסים למיניהם. על כן, רק האידיאליסטיים ביותר יוכלו לשרוד ולהתפתח בארץ, אלו הבאים למטרות עסקיות ובמטרה “לעשות כסף קל” יעזבו את הארץ כשיגלו כי שיקרו להם לגבי המצב בארץ, הוא טוען ומוסיף כי על הציונות לבסס את עצה על כנות ואמת ועל ערכים ולא על שקר, מרמה ואשליות:

¹⁶ אמת מארץ ישראל מאמר ראשון, שם, עמ' כו.

¹⁷ שם, עמ' כח.

¹⁸ שם, שם.

¹⁹ שם, עמ' לח.

²⁰ שם, שם.

²¹ שם, עמ' ל.

"אין ספק, כי אם היתה התנועה יוצאת ממקור טהור ונשענת על ידיעות נאמנות, אז לא היה אפשר כלל שתלבוש צורה כזו. כל אלה שרוצים להתעשר ואינם רוצים לעבוד, היו מבקשים אז את עשרם במקום אחר ולארץ ישראל היו באים רק אנשים מישראל שהארץ ועבודתה חביבה עליהם מצד עצמה, לא מצד ההכנסות הגדולות, אנשים אשר באמת ובתמים מאסו בחיים של בזיון ופזור הנפש וילכו לארץ אבותיהם בהחלטה גמורה לעזוב כל מדותיהם המגונות, תולדות המסחר, ולהתמכר בכל לבבם לעבודה גופנית עם מנוחה רוחנית. [...] לא כן עתה, שרוב הבאים לארץ אינם באים אלא על יסוד אותם החשבונות, המבטיחים להם כנסה מרובה תמורת עבודה מועטה (או רק תמורת השגחה על עבודת אחרים)."²²

לא אנשי עסקים אינטרסנטים וגם לא יהודים נרדפים מוכי עוני המחפשים מקלט הם אשר יהיו מגשימי הרעיון לראשונה אלא דווקא יהודי המערב מהמעמדות הבינוניים הם אלה שיוכלו להתחיל את מפעל ההגשמה הציונית בארץ:

"מחסדי 'נדיבים' יחידים, אך אם צדקתם כהררי אל, לא יושע ישראל: זאת הורה כבר הנסיון. גם מאחינו במזרח אירופא אין לקוות הרבה. מצבם החמרי והמוסרי והמדיני לא יתן להם לעשות גדולות ומה גם לעמוד בראש. [...] לא נשאר לנו איפוא כי אם לפנות אל אחינו שבמערב, ביחוד-באנגליא, המתעסקים הרבה בימים האחרונים בשאלת יישוב א"י. [...] הם אנשים שהורגלו לחיי סדרים ויודעים מה היא פעולה מתוקנת ועם זה יש להם גם כל האמצעים הנחוצים – הם היו צריכים ליסד חברה לאומית גדולה ליישוב א"י."²³

המסקנה העיקרית שיוצא עמה אחד העם מביקורו בארץ ישראל באותה שנה היא כי אין לתנועה הציונית כל סדר ואורגניזציה, וכאן נעוץ מקור הצרות של הציונות:

"לפי מצב הדברים עתה, שאין שיטה ואין סדר ואין אחדות בכל מעשינו, שכל איש רוח (ולפעמים גם משוגע ממש) חושב עצמו למשיח קטן וקופץ בראש להושיע את ישראל, - עתה אין לשער את הנזק היוצא מן המדה הזאת. די למי שיהיה ליסד בעירו איזו אגודה, ולא גם על יסוד רעוע וחשבונות של תהו, מיד יוצאים רבים בעקבותיו, ואגודות כאלה, כמעט בלי כל שנוי, תוסדנה בזמן קצר עוד בערים רבות, בלי כל חקירה ודרישה, אם יש ממש בדבר, מבלי לשאול תורה מפי הנסיון, ומבלי שים אל לב, כי לא כל מה שאפשר במקום אחד, אפשר בכל מקום, ולא כל מה שיפה לחבר אנשים נבחרים ואוהבי ציון באמת, הקרובים זה לזה בדעותיהם ותכונותיהם, יפה לכל אספסוף של אנשים מן השוק. . . ."²⁴

דרוש, אפוא, סדר וארגון, דרושה ההבנה כי "למלחמה כבדה אנחנו יוצאים וכי למלחמה כזו דרושות הכנות גדולות, [...] ויתר על כל דרושים מנהיגים בקיאים ומוכשרים לכך, אשר ילכו לפני ההמון, יאחדו ויסדרו כל הפעלות בהסכם עם צרכי המטרה." ועוד הוא טוען כי העיקר הוא "לא כמות מעשינו, כי אם איכותם, ומן הנקודה הזאת עלינו להשקיף על מצב עניינינו עתה בארץ, אם לא נחפוץ לרמות את עצמנו ואת העם המאמין בנו."²⁵ לאחר פרסום מאמרו זה על שני חלקיו עלה המוניטין של אחד העם כמבקר הפנימי של התנועה הציונית. אולם הוא גם פגע בו בצורה קשה מאוד. אפילו חלק מתומכיו נרתעו מהנימה הביקורתית

²² שם, עמ' לא.

²³ שם, ע"ע מ-מא.

²⁴ שם, עמ' לב.

²⁵ שם, עמ' כט.

והנוקשה כלפי ההתיישבות בארץ. רבים מתומכיו ראו בו כמנהיג שראוי להוביל את התנועה הציונית, אולם לאחר פרסום המאמר שאיפה זו הלכה ונגזזה באחת. למאמר היו תוספות וחלקים נוספים בעקבות הביקורת השופפת נגד אחד העם, ולא שלא היו תומכים בדבריו, אכן היו, אולם רבים היו אשר ביקרו את גישתו. הביקורת הקשה של צורת ההתיישבות בארץ שנקטו בה חובבי ציון חיזקה בקרבם את רעיון המרכז הרוחני, וזאת כבר התבטאה במאמרים קודמים שפרסם כמו המאמר "כהן ונביא" שנעסוק בו כעת.

מרכז רוחני: "עבודה ארוכה לדורות"

לאחר מסעו לארץ ישראל הלכה והתחדדה אצלו ההבנה כי יש צורך בשיטת פעולה אחרת, כפי שטען "ללמוד מן הנסיון", אותו ניסיון שהוכיח כי שיטת העלייה וההתיישבות בארץ ישראל על פי מתכונתה הנוכחית פשוט לא עובדת. לשם כך, טען, יש להכין את העם למשימה לפני כן, ותהליך ההכנה הזה הוא ממושך ודורש כוחות רבים, בדומה לנדודי בני ישראל במדבר בהשגחתו של משה. אם כך, צריך גם היום "משה", שיכין את העם לכניסתו אל הארץ הקדושה. ועד שהעם לא יכשיר את עצמו להתחדשות רוחנית, כל ניסיון שיעשה נידון לכישלון:

"האגודה תקרא בשם 'אגודת בני משה', לאות לכל החברים, כי ישאו עיניהם תמיד אל בחיר עמנו זה והתבוננו אל כל אשר עשה ואשר סבל באהבתו את עמו, למען ידעו מה האהבה הזאת דורשת מאתם. [...] "ככל יתר האגודות הלאומיות אשר נוסדו לפניו, שמה לה גם היא למטרה עליונה ואחרונה: 'תחיית עמנו בארץ אבותינו'. אפס כי לפי דעתה אין תקווה לתשועתנו ממעשים בודדים בארץ ישראל, [...] כי להשגת מטרה לאומית דרושה גם עבודה לאומית בהתאחדות מיטב הכחות הלאומיים, החמריים והשכליים, אחדות מוסרית פנימית; דרושה עבודה ארוכה לדורות, אשר תתנהל לאט לאט, לא בערבוביא, לא ברעש ובחפזון, כי אם 'בזהירות ובתמינות' וסבלנות."²⁶

על כן, אחד העם האמין בבניית סדר יום אינטלקטואלי שבו ייקחו חלק מרכזי משכילים יהודים בעלי תודעה לאומית איתנה, מעייני מורים ומחנכים של העם כולו, בעלי הבשורה והנבואה, שעליהם "להכין ולחנך רוח העם לתחיתו הלאומית בארץ אבותינו..."²⁷ במאמר "כהן ונביא" ניתן לראות את יסודות החשיבה של אחד העם לחשיבותו של הנביא נושא החזון:

"הנביא הוא על כן כח מקורי. פעולתו עושה רושם על תכונת ההרמוניא הכללית, בעוד שהוא עצמו אינו נגרר אחר הרמוניא זו, אלא נשאר תמיד בפרטיותו, קיצוני, מצומצם, שומר משמרת צד אחד ועינו צרה בכל נטיה לצד אחר."²⁸

במציאות זו, האנשים המוכשרים ביותר להנהיג את העם לקראת הגאולה הם קבוצה של נביאים, שיכינו את העם בתהליך ארוך של נדודים במדבר אל הכניסה המיוחלת לארץ ישראל והגשמת החזון. הנביא הוא אדם אשר דבק בצדק ויהי מה, קנאותו היא תכונה טבעית ונדרשת, כפי שכתב במאמרו "משה":

²⁶ ניסיון שלא הצליח, על פרשת דרכים ד', עמ' רג.

²⁷ שם, עמ' רז.

²⁸ כהן ונביא, שם, עמ' קפא.

”שתי תכונות יסודיות יש לו להנביא, שבהן הוא נבדל משאר בני אדם :
(א) הנביא הוא איש האמת. רואה הוא את החיים כמו שהם וקולט רשמיהם בלי נטיות עצמיות, ומה שרואה הוא מגיד כמו שרואה, בלי חשבונות צדדיים. ומגיד הוא את האמת לא מפני שרצונו בכך, לא מפני שבדק ומצא, שכן מחויב הוא לעשות, אלא מפני שפן מוכרח הוא לעשות, מפני שזו היא תכונה מיוחדת לרוחו, תכונה, שאין ביכלתו להשתחרר ממנה, אפילו אם רוצה הוא להשתחרר. [...]

(ב) הנביא הוא איש הקצוות. מצמצם הוא דעתו ולבו באידיאל שלו, שבו הוא מוצא תכלית החיים ולו הוא רוצה לשעבד את החיים עד הקצה האחרון, בלי שיור כל שהוא. בפנימיות נפשו נושא הוא עולם שלם, אידיאלי, ולפיהו יעמוד לתקן גם את העולם החיצוני, המוחשי. מכיר הוא הפרה ברורה, שכן צריך להיות, וזה מספיק לו בשביל לדרוש בכל תוקף, שכן יהיה באמת, ואינו יכול לקבל שום אמתלא, ואינו יכול להסכים לשום פשרה, ואינו נח מזעפו ותוכחתו, אף אם כל היקום יתנגד לו.

ומתוך שתי אלו התכונות היסודיות יוצאת תכונה שלישית, המורכבת משתייהן יחד : שלטון הצדק המוחלט בנפשו של הנביא, בדבריו וכל מעשיו. בהיותו איש האמת, איאפשר שלא יהיה גם איש הצדק. כי מה הוא הצדק, אם לא האמת במעשה? [...]

ולפי שפך הוא מצבו של הנביא, שמצד אחד אינו יכול לתקן את החיים לפי רוחו בהחלט, ומצד אחר אינו מוכשר לרמות את עצמו ולהעלים עין ממגרעותיהם, – לכן אין ביכלתו לעולם להשלים עם חייההוה, שהוא שרוי בתוכם.²⁹

הנביא הוא מטבעו קיצוני ולא מסוגל לפשרה או לסתגלנות שלו עם המציאות הקיימת. הסתגלנות והפשרה הן תכונות השייכות לאנשים פחות מקוריים שהם ה”כוהנים”, והם העתידים להשים את היסודות הפיזיים להגשמת חזון הנביאים :

”לא כך הוא הכהן. הוא עולה על הבמה אחר שכבר הצליחה הנבואה לפלס נתיב לרעינה, להטות את ה’תנועה הבינונית’ במדה ידועה אל ‘צדה’ ולכונן ככה ‘הרמוניא כללית’ חדשה בין הכוחות הפועלים. ואף על פי שגם הוא, הכהן, משמש את הרעיון וחפץ בקיומו, אבל הוא אינו מבני ענק, ובאין בלבו העוז הדרוש למלחמת עולם נגד ההכרח והמציאות, נוטה הוא יותר להרפין ראשו לפני ההכרח ולכרות ברית עם המציאות. תחת להשאר בצמצומו של הנביא ולדרוש מאת החיים מה שלא יוכלו לתת, מרחיב הוא את דעתו והשקפתו על היחס שבינם ובין רעיונו ואינו מבקש ‘מה שצריך להיות’, כי אם רק ‘מה שאפשר להיות’. [...] הרעיון הכהני איננו איפוא עוד כוח מקורי, אלא הרפכה מקרית מכוחות שונים, שאין בינם שום יחס עצמי, זולת מה שפגשו אלו באלו במקרה והתנגשו יחד על שדה החיים בזמן ידוע והיו אנוסים על ידי זה לשתף פעולותיהם בתנועה בינונית אחת.”³⁰

את תפקידו זה של “הנביא” הוא ייעד לאגודת בני משה שכאמור ייסד יחד עם שותפים לדרך הרעיונית ב1889, וחזונה העיקרי היה “הכשרת הלבבות”, או כלשונו “לקנות לה לבבות ולחבב את שמה ותעודתה על הבריות באמצעים מוסריים. כלומר, להרחיב את מובן ‘הלאומיות’ ולעשותה למושג נעלה ונשגב, לאידיאל מוסרי, אשר במרכזות – אהבת ישראל.”³¹ בכך הוא שאף ליצור גרעין של אנשים בעלי הכרה לאומית אשר יבטיחו כי חזון העתיד של בני משה ימלא תפקיד נכבד ובסופו של דבר מכריע בתנועת חובבי ציון, “כדי לאחד איפוא את הכחות הלאומיים וכדי

²⁹ משה, על פרשת דרכים ג', עמ' ריג.

³⁰ כהן ונביא, שם.

³¹ נסיון שלא הצליח, על פרשת דרכים ד', עמ' ר.

לסדר את העבודה הלאומית ככל הדרוש להשגת המטרה הלאומית – לכך נוצרה 'אגודת בני משה'. " ברעיון המרכז הרוחני רצה להוכיח אחד העם כי הוא מסוגל ליצור פתרונות מקוריים לבעיית היהדות ולא רק להטיח דברי ביקורת. אולם בשנת 1898, כעשור לאחר הקמתה, התפרקה אגודת בני משה, ואחד העם ייחס את בעייתיה הפנימיות של האגודה לחוסר הניסיון הפוליטי של חברי הארגון, להיעדר חזון אחיד של החברים וגם למחלוקות ופער בין השאיפות הציוניות של חברה, כך הוא כתב בדברים שבדיעבד:

"המשגה הזו היא מה שבאמת נתקבצו תחת דגלנו אנשים רחוקים מאד זה מזה בהשקפותיהם היסודיות על דבר רוח האגודה ומטרתה ואופני עבודתה. כל היחס שביניהם, אשר הביאם להתחבר יחד, הוא – מה שכולם חובבי ציון אמיתיים, המסורים לעבודה הצבור בלב שלם, וכולם הרגישו את הצורך לבור מתוך המון חובבי ציון את מיטב הכחות ולחברם לעבודה משותפת באחדות ובסדרים. אבל כמהות העבודה הזאת וגם במושג האחדות והסדרים רחוקים הלבכות ריחוק גמור, וכל אחד, בתתו ידו לאגודתנו, קוה למצוא בה מה שלבו חפץ".³²

לבסוף טוען אחד העם כי המשבר הגדול ביותר שנקלעה אליו אגודת בני משה הוא היעדר רצון ואמונה חזקה:

"לא סבות צדדיות ומעצורים מקריים אשמים בזה. לו היה בנו הרצון אמתי לחיות ואמונה אמיתית באפשרותנו חיינו, לא היה שום מעצור עוצר בעדנו מלעשות כל הדרוש בשביל להציל את האגודה ממוות או מגסיסה תמידית הקשה ממוות. אבל באמת אין בנו הרצון הזה מפני שנכרתה מלבנו האמונה הזאת".³³

האגודה פשוט ניסתה להשיג דברים רבים מדי בזמן קצר מדי, כך שהיה עליה לשלם את המחיר הידוע מראש על דחיקת הקץ, ולכן "בקיץ שנת תרנ"ז, כשנתעוררה תנועת הציוניות המדינית, בטלה האגודה מאליה מפני קול המונה של בזיליא . . .".³⁴ ובנימה זו אנו עוברים לתקופה הבאה בציונות, הופעתו של הרצל על בימת הציונות.

הרצל והציונות המדינית: "תקווה מוגזמת לישועה קרובה"

לאחר שהלכה ודעכה אגודת בני משה, הרגיש אחד העם צורך להתמסר לעבודתו הספרותית, ואף דבק בגישה כי יש לשקוד על שיקום התרבות היהודית בדור העומד בפני אבדון, אם מפני התבוללות ואם מפני סיבות אחרות. בתפקידו כעורך ירחון עברי, "השילוח" שהתחיל לצאת בשנת 1896, היה בעיניו לא פחות מ"מלאכת קודש".

אך בימים ההם, כוכב חדש החל לעלות בשמי העולם היהודי והציוני, ורעיון חדש אשר שמו "מדינת היהודים". עם הופעתו של בנימין זאב הרצל על בימת הציונות, התחיל להתגבש מרכז ציוני שעבר ממזרח אירופה למרכז. הרצל בימים ההם היה סופר מפורסם בעל מעמד מכובד בספרות האירופית, בעוד אחד העם, עם כל הכבוד שרכשו לו, היה חבר הוועד הפועל של תנועה יהודית לאומית קטנה יחסית, הוגה דעות ועורכו של ירחון קטן שפורסם בתחומי הפריפריה היהודית של האימפריה הרוסית בקרב דוברי השפה העברית בלבד.

שמו של הרצל אמנם הלך לפניו, אולם את אחד העם זה לא הרשים, הוא ראה בשאיפותיו של הרצל כיומרניות ומנותקות מהמציאות: הוא זלזל בעניין התרבות, התרכז במוטיבים חיצוניים כמו

³² שם, עמ' רכה.

³³ שם, עמ' רכו.

³⁴ שם, עמ' רכז.

האנטישמיות והיה חסר ידע והיכרות עם כל מה שקדם לו בעולם הלאומיות היהודית. ואם זה לא מספיק הרי שסגנונו הפוליטי, פנייתו אל ההמונים בשילוב הבטחתו לגאולה עוררו השוואות עם נביאי שקר מהעבר, ואחד העם תיאר אותו לא אחת כשבתאי צבי מודרני:

“לעורר בלב המון העם תקווה מוגזמת לישועה קרובה. וכה הציתו בלבבות אשר זרה, התלהבות של קדחת, אשר הביאה אל האספה בבזיליא ערב רב של נערים, אם בשנים או בדעת, שהקדירו את יפעתה ועשוה לשחוק בהבליהם הרבים. [...] יאמרו אחרים מה שיאמרו, אם מתמימותם היתרה או מסבות יותר גרועות - אני לא אמנע מקרוא: הזהרו! הסכנה קרובה והריאקציה עומדת מאחורי כתלנו. גם ההתלהבות החדשה מלאכותית היא, כאחותה הבכירה, וגם היא סופה להביא את היאוש לרגלי התקוה הנכזבת.”³⁵

אחד העם היה נוכח בקונגרס הציוני הראשון בבאזל, ושוחח במהלכו פעמיים עם הרצל. הוא ראה בו אדם פזיז וקל דעת. הקונגרס הציוני הראשון, לטענתו, הוכיח שוב את הפזיזות והיעדר הסבלנות של העם היהודי והיעדר היכולת לחכות עד שיוכשרו התנאים בארץ ישראל, כפי שכתב במאמר הפולמוס הראשון שלו לאחר הקונגרס:

“הפזיזות – הקללה הזאת הרובצת עלינו ומחבלת כל מעשינו – נראתה גם הפעם בכל תקפה. אלו היו מחוללי האספה הזאת מזדיינים בסבלנות והיו אומרים בפה מלא מראש, כי אמנם עקבות המשיח עוד לא נראו בארץ וכי אין כחנו לע”ע אלא בפינו ובלבבנו: להחיות את רוחנו הלאומי ולבשר את התחיה הזאת בקהל רב - אז אין ספק, שרשימת הנאספים הייתה קטנה הרבה יותר מעתה, ותחת שלשת ימים, היתה האספה גומרת מעשיה ביום אחד. אבל היום הזה שקול היה אז כנגד דורות שלמים.”³⁶

את הקונגרס עזב אחד העם ברוח נכאה ומודאג באשר לעתידה של התנועה הלאומית היהודית. כפי שכתב בכתב למכר לפני שעזב את באזל: “אתמול בערב נגמרה האסיפה. עוד ראשי עלי ככאב, ועצבי רועשים. ואינני מרשה לי להגיד מה שלבבי כי לא אוכל לעצור בעד רגשותי.”

הכוח המניע של הציונות ורעיון המדינה: “למה נרמה עצמנו?”

אחד העם המשיך כל העת להטיל ספק בשיטה הדיפלומטית של הרצל. אך עם זאת כן ראה כמה נקודות חיוביות שהצליח הרצל להשיג. ראשית כל הצליח הרצל להעמיד את הציונות במוקד ההתעניינות האירופית. ובמקביל כמובן טען שהרצל לא חידש דבר מלבד זאת, ושעדיין המטרה החשובה היא הפעילות התרבותית:

“התשובה הלאומית על שאלת היהודים פרצה ככה את גדר ‘הצניעות’ ויצאה לרשות הרבים. נתפרשה לכל העולם בקול רם, בשפה ברורה, בקומה זקופה - [...] וזה הכל. יותר לא יכלה האספה הזאת לעשות. [...] כי - למה נרמה את עצמנו? - מכל המטרות הגדולות ש’חבת ציון’ שואפת להן, רק אחת היא לע”ע שבכחנו להתקרב אליה באמת במדה נכונה, והיא - המטרה המוסרית. לשחרר

³⁵ “הקונגרס הציוני הראשון”, על פרשת דרכים ג', ע”ע נד-נה.

³⁶ שם, עמ’ נד.

את עצמנו מן העבדות הפנימית.³⁷ [...] "בנוגע לעצם הקונגרס והחזיונות החיצוניים שנגלו בו ועל ידו, לא הביאה לנו מחברתו של ד"ר הרצל כל חדש.³⁸

הוא ממשיך וטוען כי ההישג השני של הרצל הוא בכך שהצליח להשיב חלק מ"יהודי המערב", כלומר יהודי מרכז אירופה המתבוללים, אמנם באמצעים מלאכותיים, אל חיק עמם, "ואולם אחרי כל אלה, מודה אני, שה'ציוניסמוס' המערבי טוב ומועיל מאוד ליהודי המערב, אלה אשר היהדות כבר נשתכחה מהם כמעט, ורק איזה רגש כהה ובלתי מובן להם לעצמם הוא כל הקשר שבינם ובין עמם.³⁹

אולם הטענה הקשה ביותר נגד הרצל היא טענתו כי "הציונות המערבית" של הרצל היא ילידת האנטישמיות, ולכן היא תעלם מיד אם האנטישמיות תעלם, אולם הציונות המזרחית (כלומר מזרח אירופית) תמשיך להתקיים גם אם ייעלמו התופעות האנטישמיות. לעומת זאת, חיבת ציון המזרח אירופית נולדה מתוך ההכרה שהתנאים בגולה נעשו בלתי נסבלים ושיש לשוב אל הערכים היהודים ההיסטוריים, מתוך הכרה פנימית-חיובית (תרבותית) ולא מתוך הכרח חיצוני-שלילי (אנטישמיות), וכך הוא מתאר זאת:

"האנטיסמיטיסמוס הוליד את הרצל, הרצל הוליד את 'מדינת היהודים', מדינת היהודים - את ה'ציוניסמוס', והציוניסמוס - את הקונגרס. האנטיסמיטיסמוס הוא איפוא עילת העלות בכל התנועה הזאת. [...] בא האנטיסמיטיסמוס ופקח את עיניהם של יהודי המערב והכירו פתאום את האמת, שעדיין יש אומה יהודית בעולם ושהם עצמם אינם לא אשכנזים ולא צרפתים וכו', כי אם בני אומתם היהודית בלבד. [...] אנו למדים כי נשמת כל התנועה עדיין היא גם עתה רק האנטיסמיטיסמוס בלבד, כי עדיין צריכה היא ל'השפעה' תמידית מצד יולדה זה, בתינוק שצריך לאמו בכל שעה, ואלמלי עבר הוא ובטל פתאום מן העולם, לא היתה גם היא יכולה להתקיים אפילו שעה אחת.

וההרגשה העמוקה הזאת שמרגיש המחבר בלבו, כי הלאומיות היהודית שלו אינה עוד בריה העומדת ברשו תעצמה, אלא שואבת כח חיוני יום יום ממקום האנטיסמיטיסמוס, - ההרגשה הזאת גרמה לו להקיש מן הפרט על הכלל ולחשוב בטעות, כי הציוניסמוס המערבי הוא דמות דיוקנה של האומה כולה, וכי גם היא כל קיומה תלוי במציאות השנאה מבחוץ. [...] הציוניסמוס הזה רואה איפוא את היהודים - אנשים נפרדים המאוחדים בעל כרחם על ידי 'האויב המשותף'; אבל אינו רואה את היהדות - חטיבה אחת השואפת להתקיים באחדותה גם בלי כל הכרח חיצוני. זה הוא חסרונו העיקרי, המתגלה בכל הליכותיו ומעשיו." [...] "גם בחזיון זה נוטה הוא לראות יד 'האויב המשותף', ולא ידע, כי פה עמדה לנגד עיניו היהדות ההיסטורית, כחה של קולטורא לאומית גדולה ועתיקה, שיצרה את בניה בצלמה ואחדה אותם על ידי טופס רוחני אחד מוגבל, הקיים ועומד בזכות עצמו, ולא בחסדי האיבה החיצונית. [...] נחוץ היה רק שתבוא סבה מן החוץ ותגלה להם את עצמותם הנסתרת מעיניהם - ומיד הכירו את עצמם, ומה שהיה חי בלבם לפני זה שלא מדעתם ורצונם חזר וקבל צורה של ידיעה ברורה ורצון חופשי.⁴⁰

מכאן יוצאת תפישתו התרבותית-מוסרית של אחד העם, כי הניסיון של הרצל להביא לפתרון מהיר נולד בעקבות הכרח חיצוני-שלילי, ועל כן גם השמת הדגש על סממנים חיצוניים ומלאכותיים. לתפישתו, התרבות היא האמצעי הפנימי-חיובי לשיקומו של העם היהודי. הקמת

³⁷ שם, עמ' נג'.

³⁸ הקונגרס ויוצרו, שם, עמ' נו.

³⁹ שם עמ' לד.

⁴⁰ שם, ע"ע נח - נט.

מדינה בלבד לא תשיג מטרה זו, היהודים יוסיפו להיות מפוזרים בין האומות, וגם עניים בחומר וברוח גם אם יעלו לארץ ישראל וגם אם לא:

“אפשר להטיל ספק גם בעצם הדבר, אם בהיוסד ‘מדינת היהודים’ בזמננו, ולוא גם בצורה היותר שלמה שאפשר לנו לצייר במחשבתנו, לפי מצב העולם עתה בכלל - היתה לנו רשות לאמור כי נפתרה ‘שאלתנו’ בשלמותה והאידיאל הלאומי הושג.”⁴¹

“וההיסטוריה מלמד, כי בימי מלכי בית הורדוס היתה ארץ ישראל אמנם ‘מדינת היהודים’, אבל הקולטורא הלאומית היתה בזויה ונרדפת, והמלכות עשתה כל מה שביכלתה בשביל לטעת בארץ את הקולטורא הרומית ובזבזה כוחות האומה לבנין היכלי אלילים ובתי קרקסאות וכו’. מדינת היהודים כזו תהיה סם המות לעמנו ותשפיל רוחו עד עפר.”⁴²

פולמוס הקונגרס: “העירה עלי חמת רבים”

לאחר הקונגרס הראשון ופרסום מאמר הפולמוס שלו על הרצל ושיטתו, הייתה התגובה הנגדית קשה. רבים טענו כי ההסבר ההגיוני למאמרו הביקורתי הוא קנאתו בהרצל. טענו שאינו מסוגל להעריך את חשיבות הפנייה אל הרגש, תחום שהרצל הצטיין בו. אחד העם הוא אדם יסודי ורציונלי מדי ואינו מבין את דרכי פעולתה של פוליטיקת ההמונים. הוא רואה את החינוך מחדש המוסרי כתנאי מוקדם לגאולת הארץ, ושואף להשיג באופן לא מעשי את חזונו. זהו תהליך מסורבל וארוך ויש שטענו כי בלתי ניתן להגשמה. ואמנם טענות אלו אינן רחוקות מן המציאות, עדות לכך אפשר למצוא בדבריו:

“על כן התרחבה ה‘ציוניות’ בלב הנביאים והעמידה את החזון הגדול לאחרית הימים, שיגור זאב עם כבש ולא ישא עוד גוי אל גוי חרב, ואז ישכון גם ישראל לבטח בארצו. האידיאל האנושי הזה היה ויהיה על כן חלק עצמי מן האידיאל הלאומי של ישראל, ו‘מדינת היהודים’ תוכל רק אז להמציא לו מנוחה, כשהצדק העולמי ישב לכסא וימשול בחיי העמים והמדינות.”⁴³ [...] “הקבוץ הזה, שיתלקט מעט מעט, יהיה ברבות הימים למרכז האומה, בו יתגשם רוחה בטוהרתו, יתפתח לכל צדדיו ויגיע עד השלמות האפשרית לו. [...] שיהיו מוכשרים להשתמש בשעת הכושר בשביל ליסד שם ‘מדינה’ – לא רק מדינת יהודים, כי אם מדינה יהודית באמת.”⁴⁴

לאחר הדברים הקשים שהוטחו נגדו, הודה במאמר תגובה כי הוא מתחרט על הביטויים הקשים שבהם השתמש, ואף טען כי הסיבה לכך היא שהמאמר היה קצר מידי, אולם אינו חוזר בו מדבריו אלא רק מן הצורה בה כתב אותם:

“ובתוך ההרמוניא הכללית הזאת לא יפלא איפוא, כי הערתי הקטנה על דבר הקונגרס נחשבה כדיסוננס והעירה עלי חמת רבים עד להשחית. גם מראש ידעתי אמנם, כי דברים כאלו בעת כזאת לא יהיו מחוללים לי, והכינותי עצמי לשמוע במנוחה קול משק “מליצות רמות” וחדודים מסופקים – כיד ה’ הטובה על סופרינו בכמו אלה – ולשתוק. [...] “הרשיתי לי בהערתי ההיא לקצר מאד, בסמכי על טובי הקוראים, שימלאו מדעתם את החסר, על ידי צירוף הדברים לשאר השקפותי

⁴¹ הקונגרס הציוני הראשון, שם, עמ’ נג.

⁴² מדינת היהודים וצרת היהודים, על פרשת דרכים ב’, עמ’ ל.

⁴³ הקונגרס הציוני הראשון, על פרשת דרכים ג’, עמ’ נד.

⁴⁴ מדינת היהודים וצרת היהודים, על פרשת דרכים ב’, עמ’ כט.

הידועות להם מכבר. עתה רואה אני, כי טעיתי בזה ונתתי מקום להכניס בדברי כונות זרות ודעות רחוקות מלבי.⁴⁵

בימים שלאחר הקונגרס הראשון היה קולו כקול קורא במדבר, אולם בהדרגה החל דבר זה להשתנות. בכינוס של ציוני רוסיה זמן קצר לפני הקונגרס הציוני השני, טען כי במצע של באזל אין כמעט דבר שחברי חייבת ציון אינם יכולים לאמצו לפי שיטתם הציונית, פרט לסעיף האחרון, שאישר את מחויבותו של הקונגרס להשיג הסכמה ממשלתית בינלאומית. הבעיה טוען אחד העם, אינה המצע אלא דרכי הפעולה, היא שמה את הדגש על יצירת מקום מקלט יהודי:

“את המשפט הזה, כמו שהוא כתוב, יכולים היו לקבל גם הרבה מחובבי ציון המזרחיים. כי גם ביניהם נמצאו אנשים אשר זה כבר התנגדו להרחבת הישוב בלי זכויות מספיקות לבטחון, בלי רשיון מוחלט להתישב בארץ בפרהסיא ולקנות קרקעות ולבנות בתים ולעבוד כל עבודה באין מפריע. אבל לא בזכויות כאלה מדברים המדיניים. להם זכויות כאלו, או אפילו גדולות מאלו, אינן מספיקות לבטחון, כל זמן שנתונות הן בדרך פרטית, ולא בדרך מדינית.”⁴⁶ [...] “רעיון מדיני שאינו נשען על הקולטורה הלאומית מסוגל להסב לב עם מאחרי הכח הרוחני שבו ולהוליד בקרבו נטיה לבקש ‘כבודו’ בהשגת כח גשמי וממשלה מדינית, ועל ידי זה יפסק החוט המקשרו עם העבר וישמט הבסיס ההיסטורי מתחתיו.”⁴⁷

השפעת הנאום של אחד העם הורגשה בקרב חלק מבאי הקונגרס הציוני השני שהיו נוכחים באותו כינוס, והתחילו להישמע דברים בזכות התוכנית הרוחנית תרבותית שלו. בסופו של דבר, חשב לעצמו, לא נס לחו.

לסיכום עיונונו: “עד הנשימה האחרונה”

“פְּתָח לַגְּחִלִים, וְעֲצִים לְאֵשׁ, וְאִישׁ מְדִינִים לְחֶרֶת רִיב” כך כתוב בספר משלי⁴⁸. אכן יש לא מעט שיאמרו שכזה היה אחד העם, “איש מדינים”, “מחרחר ריב”, אולם מי שמעמיק לקרוא בכתביו יכול למצוא הרבה מעבר לכך, יכול למצוא אדם בעל משנה אמנם לא סדורה ושיטתית אך מעמיקה ויסודית הדורשת את חשבונה של התנועה בכל שעה ויום. מסור בכל מאודו לאמונתו הציונית, שזהותו היהודית והלאומית תפסה חלק מרכזי בתודעתו והשפיעה על כל הווייתו.

אחד העם השפיע על רבים וטובים בתנועה הציונית. כאמור כבר ראינו את דברי ביאליק שראה בו כמורה רוחני. אך לא רק על ביאליק הייתה השפעתו של אחד העם גדולה. יוסף אהרונוביץ, מאנשי ‘הפועל הצעיר’, כתב על השפעתו גם על א.ד. גורדון. וכך הוא מספר:

“בימי נעוריו [של א.ד. גורדון] בשעה שהתחיל ללמוד מדעים ולקרוא בספרות בשפות שונות נתקל קודם כל בספרות ה‘השכלה’ ממין ידוע ונפשו סלדה בה. היא נתגלתה לפניו בכל הבטלות וחוסר הטעם והתרבות שבה והוא הדיר עצמו מקריאה בה. ‘ספרות זו היתה בשבילי סמל קלונו וירידתנו, ובכאב לב התרחקתי ממנה...’ על השינויים שבאו בינתיים בספרות העברית לא ידע

⁴⁵ שם, עמ' כג.

⁴⁶ הקונגרס ויוצרו, על פרשת דרכים ג', עמ' נו.

⁴⁷ מדינת היהודים וצרת היהודים, על פרשת דרכים ב', עמ' כט.

⁴⁸ משלי, פרק כו, פסוק כ"א.

כלום, כי לאחר שיצא גזר דינה מלפניו, הייתה פרישתו ממנה קיצונית בתכלית. וכשהביא לו מי שהוא במתנה את הכרך הראשון של 'על פרשת דרכים' [של אחד העם] קיבלהו מתוך נימוס וגנזהו בביתו בלי הסיר ממנו את הנייר שבו היה עטוף. רק כעבור חצי שנה, אחרי שאחד מחניכיו הכריחהו פעם לקרוא ב'השילוח' איזה מאמר של אחד העם, עמד פתאום על טעותו ועולם חדש נגלה לפניו. 'האמנם מהפכה כזו באה בספרותנו, ואני ישנתי שנת חוני המעגל ולא ידעתי!' קרא בהתרגשות. אז בא הביתה והוציא את 'על פרשת דרכים' מהגניזה ובמשך שני ימים רצופים לא נפרד ממנו..."

ואכן הוא היה נאה דורש נאה מקיים את אמירתו, כי "צריך קודם כל שיהיו גם הם, בעלי הרעיון עצמם, אנשי לב, המסוגלים מטבעם לצמצם כל חיי רוחם על נקודה אחת – רעיון אחד וחפץ אחד, אשר לעבודתו יקדישו כל ימיהם ויקריבו כוחותיהם עד הנשימה האחרונה..." ואכן עד הנשימה האחרונה היה אחד העם מסור לרעיון הציוני.

הקונגרס ויוצרו / אחד העם

הנה גם ד"ר הרצל עצמו מדבר אלינו על אדות הקונגרס בבזיליא !
אחר כל מה שכתבו כבר על אדות הקונגרס הזה, אחר כל התהלות שפזרו לו בכל הארצות ובכל
הלשונות, קשה היה לקוות, שיוכל עוד אדם, ואפילו יוצר הקונגרס בעצמו, להוסיף מאומה.
ובאמת, בנוגע לעצם הקונגרס והחזיונות החיצוניים שנגלו בו ועל ידו, לא הביאה לנו מחברתו
של ד"ר הרצל כל חדש. ובכל זאת יש לה ערך רב, בפתחה לנו פתח קטן להביט מתוכו אל נפש
מחברה, לראות את הכוחות הפנימיים, את ההשקפות וההרגשות, המניעים רוחו של יוצר
הקונגרס.

האנטיסמיטיסמוס הוליד את הרצל, הרצל הוליד "מדינת היהודים", מדינת-היהודים – את
"הציוניסמוס", והציוניסמוס – את הקונגרס. האנטיסמיטיסמוס הוא איפוא עלת-העלות בכל
התנועה הזאת. שלשלת-יוחסין זו ידועה היתה לפל גם קודם שיצאה מחברתו של הרצל. אבל
מה שלא ידעו הכל קודם לה ויוכלו ללמוד מתוכה – הוא זה:

בכל ממלכת הטבע אנו רואים, כי קיומה של הסבה לא תמיד תנאי מוכרח הוא לקיום המסופב.
יש איזו סבה מעמידה תולדה ידועה, ואחרי כן היא מסתלקת, והתולדה קיימת בלעדיה. גם בנידון
זה יכולים היינו לצייר לנו, כי מאחר שבא האנטיסמיטיסמוס ופקח עיניהם של יהודי המערב
והפירו פתאום את האמת, שעדיין יש אומה יהודית בעולם ושהם עצמם אינם לא אשכנזים ולא
צרפתים וכו', כי אם בני אומתם היהודית בלבד, – מאחר שעשה זה את שליחותו, אין בו עוד צורך
בשביל לשמור את ההכרה הזאת מפני השכחה, כי איך שוכחים "אמת" כזו לאחר שנתגלתה פעם
אחת? – אבל מתוך המחברת שאנו עסוקים בה, מתוך סגנונה הכללי ומתוך הרבה מפרטיה, אנו
למדים, כי נשמט כל התנועה עדיין היא גם עתה רק האנטיסמיטיסמוס בלבד, כי עדיין צריכה היא
ל"השפעה" תמידית מצד יולדה זה, כתינוק שצריך לאמו בכל שעה, ואלמלי עבר הוא ובטל
פתאום מן העולם, לא היתה גם היא יכולה להתקיים אפילו שעה אחת.

וההרגשה העמוקה הזאת שמרגיש המחבר בלבד, כי הלאומיות היהודית שלו אינה עוד בריה
עומדת ברשות עצמה, אלא שואבת כוח-חינוי יום יום ממקור האנטיסמיטיסמוס, – ההרגשה הזאת
גרמה לו להקיש מן הפרט על הכלל ולחשוב בטעות, כי הציוניסמוס המערבי הוא דמות-דיוקנה
של האומה כולה, וכי גם היא כל קיומה תלוי במציאות השנאה מבחוץ.

בבואו להוכיח את העיקר הגדול, כי היהודים עדיין הם אומה מיוחדת, מגדיר הוא מושג האומה
כך: "האומה הוא קבוץ אנשים שקורבתם ניכרת ושאחדותם מתקיימת על ידי אויב משותף
לכולם" (ע' 5). ועל זה הוא מוסיף: "שימו נא עיניכם בתולדות האומות והגידו, אם אף אחת מהן
נולדה באופן אחר".

"נולדה"? הוא אשר אמרתי: אותה ההרגשה שבלבו ביחס למצב נפשו הוא – מפריעה את המחקר מלהבחין בענין זה בין סבת-הלידה וסבת-הקיום גם ביחס להעם כולו. ועל כן אינו רואה, כי אף אם נספים להנחתו, שבתחלת יצירתה של אומה אי אפשר לה בלי אויב משותף, אין אנו צריכים להודות מפני זה, שהאויב המשותף הוא תנאי מוכרח לקיומה גם אחרי כן, אחרי שהקורבה והאחדות קשרו את אישיה בקשרים אחרים, פנימיים: זכרונות וקנינים משותפים, מחשבות והרגשות משותפות, תקוות ושאיפות משותפות.

והטעות היסודית הזאת הטביעה את חותמה על כל תוכן המחברת, או ביתר דיוק – על כל הציוניסמוס המערבי, כמו שהוא מצויר בלבו של העומד בראשו.

"הציוניסמוס – זה הוא הגדר שנותן לו ד"ר הרצל (ע' 4) – שואף להשגת מקלט בטוח, על יסוד משפט מוסכם מהפל (אָפּפּענטליך-רעכטליך), כשביל אלה היהודים שאינם יכולים או שאינם רוצים להתבולל בעם הארץ בארצות מושבותם עתה". הוא מניח איפוא שלש מדות בהתבוללות: יש שרוצים ויכולים להתבולל – ולהם אין צורך בציוניסמוס – ויש שרוצים ואינם יכולים, ויש שיכולים ואינם רוצים. מן ההבדל הזה, שהוא עושה בין הרצון והיכולת, יוצא לנו, כי היכולת המכוונת אינה יכולת פנימית, פסיכולוגית – יכולת כזו לא תצויר בנגוד אל הרצון – כי אם יכולת חיצונית, מוחשית: העדר כל מכשול מצד תנאי החיים מבחוץ. ולפי זה, אפשר לו לאדם מישראל להיות ציוניסט כשר וישר, אף אם רוצה הוא בכל לבו להתבולל בעם הארץ, אלא שאינו יכול, מפני שאין עם-הארץ רוצה בו.

"הגדר זה – אומר המחקר – כבר נמצא בספרי מדינת-היהודים, והקונגרס הבזילי נתן הסכמתו עליו". והנה אנחנו יודעים, כי בהפרוגרמא שנתקבלה מאת הקונגרס נמצא באמת נוסח אחר: "הציוניסמוס שואף למקלט בטוח וכו' כשביל האומה היהודית". ואם לא נחפוץ לחשוך את המחקר, כי שנה את הנוסח בכונה, הרי מוכרחים אנו להניח, כי לפי דעתו אין שום הבדל בין שני הנוסחאות האלו: "האומה היהודית" היא לו שם-הקבוץ לאלה מן היהודים, אשר מאיזו סבה אינם רוצים להתבולל, או רוצים, אלא שמוצאים מכשולים על דרכם ואינם יכולים.

הציוניסמוס הזה רואה איפוא את היהודים – אנשים נפרדים המאוחדים בעל כרחם על ידי "האויב המשותף"; אבל אינו רואה את היהדות – חטיבה אחת השואפת להתקיים באחדותה גם בלי כל הכרח חיצוני. זה הוא חסרונו העיקרי, המתגלה בכל הליכותיו ומעשיו.

ד"ר הרצל מתאר בדברים יפים את ההשתוממות שהעירה בלבו צורתם הרוחנית של חובבי ציון המזרחיים אשר ראה בבזיליא:

"להם יש האחדות הפנימית, שאבדה לרוב בני המערב. הם מרגישים את לאומיותם היהודית, אבל בלי כל גאונה לאומית צרה... רעיון ההתבוללות לא יפריע מנוחתם, עצמותם היא פשוטה ושלמה. היהודים האלה הם, בכל עצמותם, תשובה על אותה השאלה שהפטטנים מונים אותנו בה: אם היהדות הלאומית לא תביאנו בהכרח לידי התרחקות מן הקולטורא החדשה. לא! האנשים האלה מצאו את הדרך הישרה בלי פלפולים יתרים, מבלי שהרגישו אולי מימיהם, כי יש

כאן מקום להתקשות. הם אינם מתבוללים בשום אומה, אבל הם משתדלים לקבל את הטוב מכל האומות". (ע' 14).

דברים אלו נותנים כבוד למי שאמרם; עדים הם, כי בעינים פקוחות התבונן על מה שלפניו וראה הכל כהוגן. אבל – רק את החזיון הפיר, ולא את סבתו, את הכוח הפנימי שברא את היהודים האלה בצורה כזו. מדבריו להלן נראה, כי גם בחזיון זה נוטה הוא לראות יד "האויב המשותף", ולא ידע, כי פה עמה לנגד עיניו היהדות ההיסטורית, כוחה של קולטורה לאומית גדולה ועתיקה, שיצרה את בניה בצלמה ואחדה אותם על ידי טופס רוחני אחד מוגבל, הקיים ועומד בזכות עצמו, ולא בחסדי האיבה החיצונית. על ברכי היהדות גדלו ונתחנכו כמעט כל היהודים האלה; היא היתה לחלק מעצמותם באביב ילדותם, וגם אלה שנתרחקו ממנה אחר כך ובקשו להם דרכים אחרים בחיים – גם הם לא יכלו לעקור מלבם את שרשיה העמוקים, ושלא מדעתם נשארו יהודים לאומיים גם בעת שבפיהם בזו ולעגו ללאומיות זו. נחוץ היה רק שתבוא סבה מן החוץ ותגלה להם את עצמותם הנסתרת מעיניהם, – ומיד הפירו את עצמם, ומה שהיה חי בלבם לפני זה שלא מדעתם ורצונם חזר וקבל צורה של ידיעה ברורה ורצון חפשי. הם אינם רוצים להתבולל, מפני שאינם יכולים להיות לא-הם, להתפחש להפץ הקיום הלאומי ואהבת הקולטורה הלאומית הממלאים את נפשם; אבל רוצים ויכולים הם לשפר את הקיום הלאומי ולשכלל את הקולטורה הלאומית ע"י "קבלת הטוב מכל האומות".

ולפי שהציוניסמוס המערבי אין יסודו בנחלה היסטורית קיימת לעד, כי אם בחזיונות ומקרים מחיי ההוה, לכן לא יפלא, כי תחסר לו הסבלנות והמתניות ההיסטורית, ולכן משתדל ד"ר הרצל בכל כוחו להראות ולהוכיח, כי מדינת היהודים לא בשמים היא, כי קרוב אלינו הדבר מאד. (ע' 16–20).

ובאמת, איך אפשר בלא זה? האנטיסמיטיסמוס הוא מחלת ההוה, על כן צריך שגם הרפואה תהא אפשרית בהוה. אלה היהודים שרוצים להתבולל ואינם יכולים – אינם יכולים גם כן להתנחם במדינת-יהודים לעתיד לבוא. כי לעתיד לבוא – כך יאמרו בלבם – מי יודע מה יהיה: אולי ישתנה המצב החיצוני, ויהיו יכולים להתבולל...

אבל למרות כל ההוכחות על היות הדבר בלתי רחוק, בא גם ד"ר הרצל סוף סוף אל השאלה הגדולה:

"ומה, אם גם אחרי כל אלה, אם גם אחר אשר דעת-הקהל תבין היטב את מגמתנו, גם אחר אשר הממשלות האדירות יהיו נוטות לחפצנו, גם אחר אשר נבטיח לתוגרמה שכר הרבה, – אי אפשר יהיה בכל זאת לבוא לידי גמר עם ממשלת השולטן?" (ע' 19).

"אז – משיב ד"ר הרצל על השאלה הזאת – אז נהיה צריכים להמתין לקץ הקריסיס בארץ המזרח. אומה יכולה להמתין. היא מאריכה ימים יותר מאנשים וממשלות".

לפני שש עשרה שנה כתב ד"ר פינסקר במחברתו הידועה: "רחוק רחוק מאד מאתנו החוף אשר אליו נשא את נפשנו, אך לעם נודד זה אלפי שנה גם הדרך היותר רחוקה לא תוכל להיות ארוכה

ביותר". כך, באופן מוחלט כזה, מדבר יהודי מזרחי, המרגיש על שכמו כל כובד משאם של "אלפי-שנה" אלה אשר עברו על עמו. אבל הציוניסט המערבי, המביט על הענין מתוך חיי-ההוה בלבד, הוא אינו יכול ללכת "בדרך ארוכה ביותר", וגם לאחר שהוכרח להודות, כי אולי צריך יהיה להמתין וכי אומה יכולה להמתין, מוסיף הוא תוך כדי דבור: "לפי מצב הדברים עתה במזרח אפשר לחשב את הקץ הקרוב (של הקריסיס) על פי מורה-השעות..."

כן, "אומה יכולה להמתין". ואולם הציוניסט המערבי, כנראה אינו יכול להמתין... בהגיעו לעצם הקונגרס, מרגיש המחבר, כי קשה מאד להראות באצבע על איזה מעשה מוחשי שנעשה בבזיליא. מי שקרא בכתבי-העת פרשת האספות הרבות, שבהן הרצו "הצירים" את דברי הקונגרס לפני שולחיהם, זוכר הוא בודאי, כי רובם הטעימו ביחוד את הפרוגרמא ואת האורגניזציה וראו באלה עיקר ה"מעשה" שבשבילו נתאספו לבזיליא. אבל ד"ר הרצל מבין את הענין יותר מתלמידיו. "מה השגנו באספה זו? – שואל גם הוא – האמנם נתאספנו רק כדי לבכות, כדי לדבר ולשמוע דברים נאים? הנני מאמין, כי בבזיליא גם עשינו דבר-מה" (ע' 14). והנה הוא הולך ומבאר אותו "דבר-מה", ותמצית הכל היא, כי "בשביל להגיע למקלט בטוח הדרוש לנו, צריכים היינו קודם כל להביא את לאומיותנו לידי גלוי. כאשר אך יש עם, ישיג לו גם כבוד הארץ הנחוצה לו". (ע' 15).

ובכן, לא בא איפוא הקונגרס אלא לגלות את לאומיותנו, שיפירו וידעו הכל, כי יש עם ישראל בעולם והוא תפץ לחיות חיי עם. זה הוא המעשה העיקרי שעשה הקונגרס, לפי הודאת "בעלי-הדין" עצמו. נמצא, שהציוניסטים המזרחיים, אשר התמרמרו מאד על שאמרתי בפרק הקודם דברים דומים לאלו ביסודם, וראו בזה מעין חירוף וגדוף כלפי מעלה, – הרי הם "פפיסטים יותר מן הפפא".

בנוגע לישוב ארץ ישראל בהוה, קודם שהיתה הארץ לקנין האומה על פי משפט מוסכם מהכל, מגלה ד"ר הרצל את דעתו (שהיא, כידוע, גם דעת הציוניסטים המדיניים בכלל), שאין כל צורך ותועלת להושיב שם "אף קולוניסט אחד חדש". "הקונגרס הבזיליא הגיד מפורש, כי הקולוניות הנמצאות מכבר, שרואות ברכה בעבודתן, ראוי שיתקיימו. אבל שום מושב חדש לא יתוסף עליהם עד שיושגו הזכויות המספיקות לבטחון". (ע' 20).

את המשפט הזה, כמו שהוא כתוב, יכולים היו לקבל גם הרבה מחובבי ציון המזרחיים, כי גם ביניהם נמצאו אנשים אשר זה כבר התנגדו להרחבת הישוב בלי "זכויות מספיקות לבטחון", בלי רשיון מוחלט להתישב בארץ בפרהסיא ולקנות קרקעות ולבנות בתים ולעבוד כל עבודה באין מפריע. אבל לא בזכויות כאלה מדברים המדיניים. להם זכויות כאלו, או אפילו גדולות מאלו, אינן מספיקות לבטחון, כל זמן שנתונות הן בדרך פרטית, ולא בדרך מדינית. "אין אנו רוצים ליסד קולוניות בלתי מועילות, שמגדילות ערך הארץ מבלי לקבל תמורת זה מחיר מדיני". (שם).

על פי השקפתו זו, כמדומה לי, שד"ר הרצל נכשל בסתירה מניה וביה, באמרו עם זה, "כי יש בארץ ישראל עניים לרוב, שאפשר וצריך לעשותם לאכרים ולאומנים" (שם). והרי גם אלה

"יגדילו ערך הארץ מבלי לקבל תמורת זה מחיר מדיני", וכדי שנשאר נאמנים לההגיון, ראוי איפוא יותר לקחת עניי ארץ ישראל ולהושיבם בארגנטינא או באיזו ארץ אחרת, ששם אין אנו דורשים מחיר מדיני בעד עבודתנו.

אבל זה הוא דקדוק קטן, ושאלה יותר גדולה תעלה בהכרח על לבנו בקשר עם ההשקפה הזאת: אם, כמו שחושש גם ד"ר הרצל, "אי אפשר יהיה לבוא לידי גמר עם ממשלת השולטן", ואם, למרות חשבוננו "על פי מורה השעות", לא יבוא גם קץ הקריסיס המזרחית מהרה, והאומה תהא צריכה להמתין ולהמתין, אולי דורות שלמים, – וכי לא יותר נאה ומועיל לנו לבלות ימי ההמתנה בעבודה קולטורית בארץ, ולוא גם בלי "מחיר מדיני", רק ברשות המלכות בלבד, מאשר נניח לאחרים, "שיגדילו ערך הארץ" בעבודתם, ואנו נבוא אחרי כן ליהנות מן המוכן ולדרוש "מחיר מדיני" בעד עמל זרים? ...

אחד העם / על פרשת דרכים: מתוך הקדמה לחלק השלישי (דברי הספד להרצל, 1904)

”ובמובן זה אפשר להאמין, כי עתיד המנהיג המת להיות לכוח מניע גדול, אולי יותר ממה שהיה המנהיג החי. אנשים ממיין זה הם – כמו שכבר העירותי במקום אחר – דרפרצופים: הם עצמם, בתור אנשים חיים ופועלים, אין כוחם גדול אלא לזמן קצר, כקוצר חיי האדם, ויש גם שהם מוציאים כוחם בדברים שתועלתם מוטלת בספק. אבל עיקר כוחם וערכם ההיסטורי הוא לא בהם עצמם ובמעשיהם שעשו באמת, אלא באותה הצורה האידיאלית שנותן להם דמיון העם, הרואה ב'גבוריו' מה שלבו חפץ. הצורה האידיאלית הזאת, שיוצר לו העם 'בצלמו', לפי רוחו וצרכיו, היא עצמה חוזרת ונעשית לכוח פועל בלב העם, לעורר רגשותיו ולחזק רצונו במלחמתו בעד קיומו והשגת חפציו הלאומיים. ועל כן גדול כוחו של ה'גבור' במותו מבחינו. כי בעודנו חי, הרי צורתו המוחשית, דבריו ומעשיו בכל יום, שמים גבול לדמיון העם ואינם נותנים לו לשכלל את יצירו הוא בכל השלימות הדרושה, בהיות המציאות קורעת בלי חמלה חוטי רקמתו של הדמיון ומפריעה אותו ממעשהו. אבל אחר מותו של ה'גבור', כשאין מעצור עוד לדמיון העם מצד המציאות, הרי הוא הולך ורוקם את הצורה האידיאלית בכל הדרה ושלימותה, כולה אור וזוהר, מתהיה ומרוממת את הנפש וכל כתם אין בה. הרצל האיש החי – אפשר ואפשר היה לפקפק בהרבה מדבריו ומעשיו, ומי שלא רצה לעצום עיניו מראות נכוחה, מוכרח היה גם להתנגד לו לפעמים בכל תוקף, ואף להתמרמר על איזו מן האמצעים שהיה משתמש בהם. אבל הרצל הציור האידיאלי, כמו שהוא הולך ונברא עתה לעינינו ברוח העם, – מה נהדר יהיה מראהו ומה רב יהיה כוחו לחזור ולהשפיע על רוח העם עצמו, לטהרו מחלאת הגלות, לעורר בו רגש הכבוד הלאומי ולחזק שאיפתו לחיים לאומיים אמתיים!”

אחד העם (1856 – 1927)

אחד העם הוא שם העט של אשר צבי גינצברג, מראשי הוגיה של הציונות, מייסד הזרם והוגה הרעיונות של הציונות הרוחנית, ומהחשובים במנסחי הזהות היהודית החילונית-לאומית. 'אחד העם' נשאף שהתנועה הציונית הלאומית תמלא תפקיד מרכזי בחידוש חיי הרוח והתרבות של העם. הזרם שיצר בלאומיות היהודית נקרא 'ציונות תרבותית-רוחנית'. את רעיונותיו הציג אחד

העם במסות ובמאמרים שפרסם. הוא נחשב איש רוח חשוב ומשפיע ובשנים שחי בארץ-ישראל, משנת 1921 ועד מותו בשנת 1927, הוא זכה ליחס מיוחד של כבוד ושלי הערכה.

יחידה שלישית:
פוסט ציונות וציונות בימינו

פוסט ציונות

תקציר ורקע היסטורי

“איפה הם האידיאלים האנושיים, שאינם קודם כל אידיאלים לאומיים?
ביחוד איה איפה היא העבודה האנושית שאינה קודם כל עבודה לאומית?”

~ א.ד. גורדון

“האיש אשר יאהב נפשו יאהב בני ביתו אשר יתנו שמחה בלבו ויתרועעו אתו,
יאהב את בני ארצו כי דבר לו עמהם תמיד ושפה אחת להם ובטוב לארצו ייטב גם לו...”

~ פ. סמולנסקי

בפרק זה נקרא ונשוחח על נושא בוער בסדר היום: פוסט ציונות— מהי? מהן יסודות המחשבה של הזרם ומהן ההשלכות המעשיות בזירה הציבורית של ישראל? את הדיון נמקד בנושא הבער ביותר בשיח הפוסט ציוני הציבורי והוא הגדרתה של מדינת ישראל כמדינה יהודית-דמוקרטית, או מדינה יהודית ודמוקרטית (עם ו' החיבור). האם יש/אין סתירה ומהו גרעין המחלוקת.

הרשימה הקצרה שלפניכם הינה בבחינת סיכום ותקציר של נושא הדיון שהוא חובק תחומי ידע ודורש יותר ממספר עמודים. בסוף הרשימה ישנם דפי מקורות שניתן להדפיס ולקרוא יחד, לדון ולהתווכח בחברותא.

מה בין המאה ה-19 למאה ה-21?

הדיון אודות הלך הרוח, המחשבה או ההגות, אם ניתן לכנותו כך, של הזרם הפוסט ציונות צריך ואף חייב להתחיל לא במאה ה-21 או בשלהי המאה ה-20, הימים בהם הלך רוח זה רווח ונפוץ, אלא דווקא אחורה יותר בציר הזמן, אפילו יותר ממאה שנים לראשיתה של הלאומיות היהודית המודרנית. בשנת 1872 כתב הסופר העברי, מראשוני חיבת ציון, פרת סמולנסקי בחיבורו 'עם עולם' את הדברים הבאים:

“אהבת עצמו תעורר את כל האדם לעבודה ומעשה ואם יעבוד גם למען משפחתו וקרוביו הוא מאהבתו לנפשו וישמח בכל אשר לו הצדקה לאמר: לי זאת! אשתו ובניו לו המה, ארצו ועמו המה, ועל כן האיש אשר יאהב נפשו יאהב בני ביתו אשר יתנו שמחה בלבו ויתרועעו אתו, יאהב את בני ארצו כי דבר לו עמהם תמיד ושפה אחת להם ובטוב לארצו ייטב גם לו... לכן יעמלו לא לבד להסיר את השנאה הזאת כי אם גם את האהבה לארץ מולדתם יבקשו להסיר מלבם ולהביא אהבה אחרת תחתה, רחוקה ממנה כרחוק מזרח מן המערב, ועל כן לא יצלחו, כי שומע לא יהיה להם, כי בני האדם לא יעזבו את רגשותיהם ואהבתם ושנאתם על נקלה, וזאת שנית כי מן הנמנע הוא כאשר אמרתי. אם נשים עין ולב על שתי הדעות האלה הנראות כרחוקות אשה מרעותה, נראה

כי תכליתן אחת היא וכי אל מטרה אחת תלכנה, אם אך האנשים המחזיקים בהן יבקשו את המטרה הטובה ובדרך טובה ילכו.⁴⁹

סמולנסקין היה אחד הלוחמים הגדולים מקרב אנשי ההשכלה היהודיים אשר לא בזו לזהותם היהודית לאומית, מהראשונים במאה ה-19 שכתבו כי "זה ארבעת אלפים שנה אחים היינו בני עם אחד, ישיב כל איש אל לבו, ואיך אחטא להרבה מאות דורות ואפר את האחוה הזאת?" אל מול טענות המשכילים היהודיים שקראו להתבוללות היה סמולנסקין העומד בפרץ ולא לשווא כונה 'אבי הלאומיות'.

מדוע דווקא בנקודה זו כדאי להתחיל את הדיון? זאת כיוון שהנקודה המרכזית של הפוסט מודרניות הרווחת בימינו, שאינה מחדשת הרבה, היא הוויכוח והקונפליקט הקיים בין היחיד לכלל, קונפליקט שהתחיל כבר לפני זמננו ובספרות ההשכלה היהודית מול ראשוני חיבת ציון, כיוון שדווקא היהודים המשכילים במאה ה-19 ניסו הכי הרבה לטשטש את זהותם הלאומית כחלק מיצירת זהות קוסמופוליטית אחידה שבזמן הפוסט מודרני של ימינו חזר ועלה על הבמה ביתר שאת בעקבות ההתפתחות הרשתות וכמובן ההשלכות הכלכליות החברתיות שנוצרו בעשורים האחרונים.

אנו יכולים להתקדם בציר הזמן לא.ד. גורדון ולראות בדיוק את אותה התפישה, בדבריו שנכתבו לפני מאה שנה, בימים שבהם עדיין לא הייתה 'פוסט ציונות' או 'פוסט מודרניות', ואלו דברים החשובים בכדי להבין את יסודות תפישת 'הפוסט', וכך כותב גורדון:

"החיים הקיבוציים הטבעיים מתחילים מהמשפחה. פה ישנם בעין כל הקשרים הטבעיים, הגופניים והנפשיים, החומרניים והרוחניים, הנחוצים לחיים קיבוציים שלמים. בטבע האנושי הגיעה ההתפתחות למדרגת העליונה – אולי מתוך נטייתו היתירה, המיוחדת של האדם לחיים קיבוציים ולאחדות קיבוצית, למשפחתיות, אשר הגיעה בקיבוץ האנושי למדרגת העליונה בצורת אומה. היחיד הממשי החי רוצה לדלג על האומה החיה ישר לתוך האנושות המופשטת, ולכאורה הדבר קל מאוד לעשותו, אבל כאן מתגלה סתירה בין היחיד לבין הכלל, בעצם בין צמצומו הממשי של היחיד לבין התפשטותו המפשטת של הכלל. מתגלה תהום, שאין למלאותה, אם כי לכאורה ממלאים וממלאים. הדבר ברור: הדילוג הזה על האומה הוא החסרת חוליה בהשתלשלות החיים."

אהבת האנושיות, טענו סופרים ציוניים כמו סמולנסקין וגורדון, אהבת ההומניזם והרצון לעולם אנושי מאוחד אינה סותרת את התפישה הלאומית אלא מקיימת עמה יחסי גומלין הדדיים. אולם היא כן סותרת מן הסתם את התפישה הלאומנית, שהיא עיוות ומוטציה של הלאומיות הבריאה שהיא אחת החוליות בשרשרת הזיקות האנושית. התפישה הפוסט מודרנית היא גלגול של ימינו לתפישות שרווחו בימי תנועות ההשכלה באירופה ששאפו לעולם גלובלי אחד. הדבר כמובן נוגע יותר לנציגי ההשכלה היהודית מאשר לאירופאים הנוצרים, כי המשכילים האירופאים היו יותר מחוברים ללאומיותם מאשר אלו היהודים וזאת בגלל המצב הפתולוגי שהיו מצויים בו, שחיו בפרדוקס אשר ניסו ליישב באמצעות התכחשות ללאומיותם בעוד המשכילים האירופאים לא חיו בתוך הפרדוקס ולכן לא נאלצו לוותר על לאומיותם כדי להיות חלק מהזהות הקוסמופוליטית. על כך כתב ז'בוטינסקי באחד ממאמריו הראשונים, בעודו בגיל 23 לחייו, כי "לנו ליהודים

⁴⁹ סמולנסקין, 'עם עולם', כתבי סמולנסקין – כרך א' (תרפ"ה), עמ' 306.

האינטליגנטים, אין פטרוטיזם, אין אנו אוהבים את עמנו אהבה עמוקה ושלמה. משום כך חסרה עבודתנו הרעיונית על-פי רוב חמימות ועניין, והיא אכולה מבפנים על-ידי פירוד חולני.⁵⁰

המציאות הישראלית כמובן שונה היום, אך 'המשכילים' או אנשי הרוח של ימינו הפוסט מודרניים פוסט ציוניים, עדיין לוקים באותה תפישה דיכוטומית המדמינת סתירה בין הערכים האוניברסליים ללאומיים. בין היתר הוויכוח הנוקב והקשה של ימינו העולה מתוך הדיון הפוסט ציוני הוא הוויכוח של מדינת ישראל כמדינה יהודית-דמוקרטית. ההבדל כנראה הוא שאם בימי המשכילים היה הוויכוח באירופה במאה ה-19 וקצת לפני כן היה הניסיון לגיטימי בשל חיים בתוך פרדוקס שנוצר על ידי מצב חולני ולא תקין, הרי שהיום אין זה קיים וההתנכרות של המשכילים הישראלים נובעת מתוך אופי ייחודי פוסט מודרני שנוצר על ידי עיוות מחשבתי הפוסל כל אפשרות לקיומה של אמת ואמות מידה מוסריות לאומיות המעוגנות ביסודות אוניברסליים, והנגזרת המעשית כלכלית של כך היא תפישה הרואה ביחיד מעיין אטום מנותק ובמימוש העצמי התועלתני כמנוע האנושי הדוחף לעומת ההבנה כי היחיד הוא חלק בחוליה שבלעדיה לא יוכל גם לממש את עצמו, והתנתקה מכל שאיפה להגשמה של אידיאל כי הרי אין אידיאליים יותר.

פוסט מודרניות

עם סיום מלחמת העולם השנייה התחיל בארצות הברית המערבית עידן חדש ושונה בכמה מאפיינים מהותיים וכוללים מהעידן שקדם לו. אם העידן שהסתיים במלחמה נקרא בשם 'מודרני' מוכרח העידן שבא אחריו להיקרא בשם אחר, בטר מודרני, העידן שבא אחריו.

המודרניות הושפעה מאוד מהתפתחות המדע והטכנולוגיה והאמינה כי ניתן לחקור את החברה האנושית מתוך שיטתיות חוקית ומדעית ולפי רצף היסטורי שיטתי של ציר זמן של אירועים, עידנים ותקופות בהיסטוריה. התפישה הפוסט מודרנית שוללת את הגישה הזו וטוענת כי אין ציר זמן ואי אפשר לחלק לתקופות, ובאופן זה בעצם אין ולא היו 'עידנים' ותקופות אלא זו המצאה של היסטוריונים מודרניים. מה שכן יש הוא שרשרות רבות של אירועים ומאורעות שיש או אין ביניהם קשר. במצב כזה הרי שגם לא ניתן להגיע לחקר האמת, כי אין אמת, אין שיטתיות אלא פשוט רצף אירועים שרודפים האחד את השני, יש השקפות עולם שונות ונרטבים שונים באופן רלטיביסטי.

הפלורליזם המודרני טען שכן יש אמת וישנן מספר דרכים לראותה אולם הפוסט מודרניזם מניח שאין דבר כזה 'אמת' ואף לא אמיתות אלא סיפורים שונים שאנו מספרים לעצמנו ותו לא ולכן אי אפשר באמת לדעת מהי 'אמת' ומה לא. בעקבות כך כל השקפת העולם של טוב ורע, נכון ולא נכון, אמת ושקר היטשטשה עד כדי נעלמה והגיעה לגבול האבסורד.

מאפיין נוסף של הפוסט מודרניזם הוא הביטול של יישויות קיבוציות, כפי שמתאר זאת היטב פרופ' אליעזר שביד:

"בניגוד חד לתפישה הציונית ההיסטורית, התודעה הפוסט מודרנית הרווחת בעידן הניאו-ליברלי בו אנו חיים דוגלת במגמות פירוק אשר משילות כל קשר בין יחידים המאפיין חברה לאומית מודרנית. מגמות אלו מובילות להתפרקות החברה לכדי אוסף מפורר ואקראי של פרטים מתוך התנכרות לנטייה האנושית הטבעית לקיום קבוצתי השזור קשרים קהילתיים, חברתיים ולאומיים.

⁵⁰ ד'בוטינסקי, 'בלי פטרוטיזם', כתבי ד'בוטינסקי – כרך א' 'כתבים ציוניים ראשונים', עמ' 13.

בכך, הן מחזירות אותנו להלכי רוח ומחשבה שקדמו למהפכה הציונית, שאחד מעיקריה היה חיזוק והעמקת הסולידריות בחברה היהודית. בעוד הנחת היסוד הציונית הייתה ההכרה שהיהודים הם ישות קולקטיבית ולא המון פרטים, בימינו אנו עדים לאותו תהליך מפרק, שאנו מכירים יותר בשם תהליך ההפרטה. התיאוריה של ההפרטה אומרת שאין 'ישים' קיבוציים כמו עם, זו המצאה דמיונית וזה לא קיים בפועל, לפי תפישה זו מה שקיים בפועל זה הרבה אנשים פרטיים המתאגדים ביניהם על בסיס של אינטרסים כלכליים משותפים. ברגע שזו הנחת היסוד שלך, ברגע שמארגנים את המסגרת הפוליטית של החברה כ"מדינת אזרחיה הפרטיים" גרידא, אין לאותם יחידים בתוכה שום מחויבות או אחריות לזולתם, ובכך למעשה תמה הציונות.⁵¹

הרקע הכללי לפוסט ציונות – בין פלורליזם לרב תרבותיות

ישראל הייתה מאז היווסדה חברה מגוונת ומרובת שסעים מבחינה לאומית, דתית ואתנית. מאז שנות ה-90, עם התרחבות השיח הפוסט-ציוני באקדמיה ובתקשורת הישראלית ובצד תמורות רבות שחלו בחברה ובתקשורת הישראלית, גברו הקולות בתקשורת הישראלית המערערים על הלגיטימציה של ישראל להמשיך ולהתקיים כמדינה יהודית דמוקרטית. גברו הקולות הקוראים לשחרור הקבוצות המדוכאות למיניהן בחברה הישראלית ולכינון מדינת כל אזרחיה במקום מדינה יהודית דמוקרטית. יש המחלקים את השסעים בחברה הישראלית למס' רמות: השסע הלאומי (יהודים – ערבים), השסע הדתי (דתיים – חילוניים), השסע האתני (עדות), השסע המעמדי (עניים – עשירים) והשסע הפוליטי (ימין – שמאל).

בחברה רב-תרבותית גבולות ההגדרה של הקבוצות השונות פתוחים ולא סגורים וקשיחים. מתקיים דיאלוג פתוח מנקודת מוצא של מעורבות ושיוויון, ללא שלילה הדדית וניכור בין הקבוצות. היחידים והקבוצות השונות בחברה מוכנים להסתכן באובדן זהותם הקודמת בעקבות הדיאלוג עם "האחר". החברה הישראלית העכשווית עונה יותר להגדרה של חברה פלורליסטית, חברה המאפשרת את קיומו הממוסד של השוני התרבותי והדתי הקיים בתוכה, המאפשרת חופש ביטוי סביר והבעת דעות חריגות, תוך שמירה על כללי המשחק הדמוקרטיים.

הופעתה של הפוסט ציונות

הפוסט ציונות הוא שם משותף לשורה של גישות חדשות, שהחלו צצות בקרב היסטוריונים הקרויים 'ההיסטוריונים החדשים', וסוציולוגים 'ביקורתיים' בשנות השמונים והתשעים של המאה ה-20. הפוסט ציונים נתפסים כחסידיים של התפיסה הפוסט מודרנית והרעיון כי אין היסטוריה אובייקטיבית אלא שורה של גרסאות היסטוריות – 'נראטיבים', המבטאות גם קבוצות שונות שההיסטוריה הרשמית מתעלמת מהם. הדרישה המרכזית של ההיסטוריונים החדשים הייתה רוויזיה (בחינה מחדש) של המחקר הסוציולוגי והיסטורי בישראל, שלדבריו שימש ככלי שרת בידי הממסד המדכא.

יש לציין כי מלכתחילה עלה הזרם הפוסט ציוני בעיקר על ידי אנשי אקדמיה הנוטים לעבר הצד השמאלי של המפה הפוליטית, אולם הדיון על הפוסט ציונות מחייב זהירות רבה בכל הנוגע להגדרה המקובלת של ימין ושמאל פוליטי, שכן הלך הרוח הפוסט ציוני הוא הלך רוח החוצה מגזרים ומצוי למעשה בימין כפי שהוא מצוי בשמאל.

⁵¹ הדברים נאמרו לראיון מיוחד שהעניק שביד לגיליון הראשון של כתב העת 'אשמורת שלישית' בהוצאת עמותת 'שבעים פנים לציונות', ספטמבר תשע"ה.

לרוב, הפוסט ציונות היא זרם רעיוני שאין לו משנה סדורה וחד-משמעית למרות שהיא מתפרסת על מגוון תחומי ביקורת של החברה והמדינה. היא איננה סבורה שצריך לברר מה האמת אודות הסכסוך היהודי-ערבי ומה קרה באמת וכי מה שקיים הוא רק מאבק בין סוגים של שיח ועלינו לקדם את זה אשר בו אנו מאמינים יותר.

ההיסטוריונים החדשים נגד הציונות

התנועה הציונית נתפשת בעיני הוגים פוסט ציוניים כתנועה לאומנית ובלתי הומניסטית. גישות פוסט ציוניות מגדירות את התנועה הציונית כתנועה קולוניאליסטית (כובשת ומתנחלת בדומה למושבות שהקימו מדינות אירופה בארצות העולם השלישי), ומדומינת אשר ההיסטוריה הציונית הרשמית של תולדותיה היא נרטיב (סיפור מומצא). גם אוצר המילים הפוסט ציוני מתייחס לפעולות ציוניות כמונחים שונים מאוצר המילים הציוני. למשל, במקום ארץ ישראל הם יכתבו גם או רק פלסטינה, במקום התיישבות בארץ ישראל הם יאמרו התנחלות, במקום עליית יהודים הם יצהירו הגירת יהודים, במקום גאולת הארץ יכתבו נישול תושביה הילידים - הערבים, במקום העפלה הם יימחו בתוקף כי מדובר בהגירה מחתרתית ובלתי חוקית, במקום ערביי ישראל הם יאמרו פלשתינאים ישראלים. כך קרה כי ההיסטוריוגרפיה הפוסט ציונית החדשה ביקרה את האתוס הציוני ההגמוני מצד אחד, והפכה בו זמנית לדוברת של קורבנותיו השונים: ערביי ישראל, הפלשתינאים, המזרחיים ויהודי הגולה שנספו בשואה.

אם כך ניתן לבחון מס' תחומים מרכזיים בהם מתרכזת הפוסט ציונות בביקורתה על מדינת ישראל והממסד הציוני: היחס לערבים, מדיניות כור ההיתוך והאפליה נגד אוכלוסיות מיעוט בחברה (השסע העדתי), היחס לשואה ולניצולי השואה, היחס בין דת ומדינה.

הפוסט ציונות משנה את היחס לאחר ובו זמנית להגדרה הקולקטיבית של הישראלים, מבטאים זאת היטב אורי רם וברוך קימרלינג, הוגים פוסט-ציונים מובילים, במעין "הצהרת עקרונות" פוסט ציונית:

"פוסט ציונות... (היא) פרויקט פוליטי תרבותי... (הכרוך) במאבק רעיוני ופוליטי לשם שינוי הזהות הקולקטיבית הישראלית. היא מחייבת כמה שינויים במצב הקיים היום: מתן ריבונות לפלשתינאים בשטחים הכבושים, מתן זכויות של קבוצת מיעוט לאומי לפלשתינאים תושבי ישראל, שאיפה להפרדה הדרגתית בין לאום ומדינה בישראל, כלומר יצירת מסגרת חוקית אוניברסאלית דמוקרטית, שאין בה מעמד מיוחד למסורת הלאומית או לקבוצה אתנית כלשהי".⁵² "כל זמן שלא תהיה הפרדה בין דת ללאום בישראל, לא יהיו ממילא לא הפרדה בין דת למדינה ולא כל אפשרות לנהל "מאבק חילוני עקרוני". כל זמן שחלקים מרכזיים בזהותנו הקולקטיבית הם "יהודיים" ו"יהדות" היא שם נרדף לדת יהודית, איך אפשר להעלות על הדעת כלל "מאבק חילוני"? מי שאינו רוצה בשיח ציבורי רדוד ושטחי בנושא זה... עליו לתת את דעתו קודם כל למהות הזהות היהודית הלאומית הישראלית ולבריאתה של זהות חילונית מתוכה, אחרת השיח הזה, לא רק שיהיה חסר משמעות אלא גם מלא סתירות ולוגיות וסוציולוגית"⁵³

מדינה שנולדה בחטא – היחס לערבים

⁵² אורי רם, "אידיאולוגיה פוסט ציונית", "הארץ" 8/4/94.

⁵³ ברוך קימרלינג, מעשה דת בפרהסיה, הארץ, 29/12/95.

מדינת ישראל, לפי הוגים פוסט ציוניים, נולדה בחטא, זאת משום שהיא יצרה, לתפישתם, עוול כלפי עם אחר והפכה אותו לקורבן. לכן המאבק הפלסטיני הוא מאבק צודק בכיבוש הזר, שכן הציונות היא למעשה עוד מקרה של קולוניאליזם, יהודים באו מאירופה (כמו אירופאים אחרים במקומות זמנים אחרים) והתיישבו בעולם השלישי על חשבון הילידים. בכך אין הבדל בין הקולוניאליזם לציונות.

הנרטיב הציוני הוא בעייתי כי היא מתאר את עצמו כתנועת שחרור לאומי בעוד הוא פשוט עוד מקרה של קולוניאליזם מהסגנון האירופאי. בעיית הפליטים הפלסטינים היתה, טוענים הפוסט ציוניים, תולדה של רעיון הטרנספר המצוי בתשתית המחשבה הציונית אשר מומש ב-1948 במדיניות מכוונת של טיהור אתני שהיתה מלווה במעשי רצח וביזה.

כור ההיתוך – מדיניות הדיכוי

במדינת ישראל שלאחר קום המדינה, הותוותה על-ידי מנהיגיה מדיניות מכוונת של קיבוץ גלויות, שלילת הגלות וביטול השוני התרבותי בין הקבוצות השונות, מדיניות כור ההיתוך. מדיניות זו, באה לידי ביטוי בדברי ראש הממשלה דאז דוד בן גוריון:

“עם הפסקת הקרבות הוטל עלינו להסיע לארץ המונים גדולים, לשכנם, להשרישם במשק, בחקלאות, בחרושת ובמלאכה. אנו מעלים לארץ עם יחיד במינו. מפוזר בכל קצוות תבל, המדבר בלשונות רבות, חניך תרבויות זרות, נפרד לעדות ולשבטים שונים בישראל. את כל הציבור הרב והמנומר הזה מוטל עלינו להתיך מחדש, לצקת אותו בדפוס של אומה מחודשת. עלינו לעקור את המחיצות הגיאוגרפיות, התרבותיות והלשוניות המפרידות בין החלקים השונים, ולהנחיל להם לשון אחת, תרבות אחת, אזרחות אחת, נאמנות אחת, חוקים חדשים ומשפטים חדשים.”⁵⁴

לטענת ההיסטוריונים החדשים ישראל יצרה כור היתוך מדכא והאדירה אותו. משנות ה-70, החלו לנבוע סדקים בנרטיב העל הציוני (מסיבות שונות של תקשורת, חילופי דורות, השפעת הכיבוש בשטחים ועוד). החלו לעלות נרטיבים “אחרים” אלטרנטיביים: חרדי, ניאו-ציוני (שגוש אמונים הוא חוד החנית שלו), בורגני, נשי, מזרחי, פלסטיני ועוד. מתחילים להתגלות עתה בכל תוקפם, הנרטיבים האבודים של הקבוצות השונות של היהודים ושל האחרים במדינת ישראל, שהציונות לכאורה ביקשה לטשטש ולהלאים.

יהודית-דמוקרטית – סתירה או הרמוניה?

משנות ה-80, הלכו והתגברו בחברה הישראלית קולות פוסט-ציוניים אשר קיבלו ומקבלים ביטוי נרחב בתקשורת הישראלית והבין לאומית. קולות אלו מתנגדים לאידיאולוגיה הציונית ולהגדרת מדינת ישראל כמדינה יהודית.

למשל, אורי רם, ממייצגי הזרם הפוסט ציוני רואה סתירה בין האוניברסלי (דמוקרטית) ללאומי (יהודית) ומסביר כי “הפוסט-ציונים טוענים כי ישראל אינה מכבדת עקרונות דמוקרטיים בסיסיים, והיא נמצאת הלכה למעשה בשליטה של ‘אתנוס’ אחד, היהודי, ועל כן הדגם המתאים לתיאור המשטר הזה נקרא אתנוקרטיה...”⁵⁵

⁵⁴ “בן-גוריון, מבצע דורנו ומשימתו” כוכבים ועפר: מאמרים מתוך שנתון הממשלה בהוצאת מרכז ההסברה, רמת-גן, מסדה: 1976.

⁵⁵ אורי רם, מתוך ‘הזמן של הפוסט’ (2006).

לכך משיבה פרופ' רות גביון, מייסדת מרכז מציל"ה ומובילת הזרם הציוני ליברלי בישראל, שאין כלל סתירה ואלו שני צדדים של אותו המטבע: "בניגוד לטענה המושמעת לעתים, השמירה על עקרונות הדמוקרטיה, על זכויות האדם ועל עקרון אי-ההפליה אינה מחייבת שלילה של אופייה היהודי הפרטיקולרי של המדינה. נהפוך הוא: דווקא משום שישראל מגדירה את עצמה כמדינה דמוקרטית, עליה להיות מדינה יהודית..."⁵⁶

השואה, היחס אליה ולניצולים

הפוסט ציונים מאשימים את בן גוריון ואת מנהיגי התנועה הציונית שלא עשו די להצלת יהודי אירופה בתקופת השואה. מייסדי האומה מואשמים שעשו בשואה שימוש ציני כאמצעי לחץ על מעצמות העולם להכרה בזכות קיומה של מדינה יהודית וכמנוף להצדקת המפעל הציוני – כפתרון היחידי לאנטישמיות.

לטענתם של הפוסט ציונים אילו היה לתנועה הציונית אכפת מהיהודים הנרדפים היא הייתה משנה את סדר העדיפויות שלה. כך למשל, טוענים כי ההנהגה הציונית פעלה להצלה רק במידה והדבר שירת את האינטרס להבאת שארית הפליטה לישראל, ובתנאי שאין הדבר בא על חשבון המאבק להקמת המדינה.

כך מבקרת הפוסט ציונות את 'שלילת הגולה' העומדת ביסוד הרעיון הציוני, ותובעת לבחון את התנכרותה של התנועה הציונית אל יהדות הגולה ששיאה היה בהפקרת יהדות אירופה בתקופת השואה.

ביקורת על הפוסט ציונות

לפי דניאל גוטוויץ, יש להתייחס אל הפוסט ציונות לא רק בהקשר של הויכוח האקדמי ההיסטורי, אלא כאל תופעה תרבותית ותקשורתית. הפוסט ציונים התכוונו להשיג באמצעות הויכוח התקשורתי מטרה מסוימת: עיצוב מחדש של הזיכרון הקולקטיבי הישראלי, כאמצעי במאבק האידיאולוגי לשינוי סדר היום הפוליטי בישראל.

לטענת גוטוויץ, הפרטת הזיכרון הקולקטיבי הישראלי לזיכרונות שונים ומנוגדים (של יהודים וערבים, של מזרחים ואשכנזים, של חרדים וחילונים, של גברים ונשים וכד') משתלב עם תהליך ההפרטה הכלכלי בישראל ועם השינויים הערכיים החברתיים והפוליטיים הנלווים לו:

"בין הפוסט-ציונות ומהפכת ההפרטה התנהל יחס של השלמה הדדית. הפוסט-ציונות סיעה ללגיטימציה של ערכי ההפרטה באמצעות מיתקפה על יסודות הקולקטיוויות הציונית, כשם שהתקדמות מהפכת ההפרטה נתנה לגיטימציה לרעיונות הפוסט-ציוניים..."⁵⁷

הערעור הפוסט ציוני על אתוס זה, ופירוקו לזיכרונות פרטיים, המשרתים אידיאולוגיות שונות ומנוגדות, פותח את הדלת לעלייתו של אתוס ההפרטה שהוא א-פוליטי ועל לאומי, כאתוס משותף הגמוני. הסגידה לעגל הזהב הוא אתוס ההגמוני המחליף את האתוס הציוני סוציאליסטי

⁵⁶ רות גביון, מתוך 'המדינה היהודית – הצדקה עקרונית ודמותה הרצויה'.

⁵⁷ דני גוטוויץ, מתוך 'פוסט-ציונות והמעמד הבינוני – עלייתם ושקיעתם?' (2002).

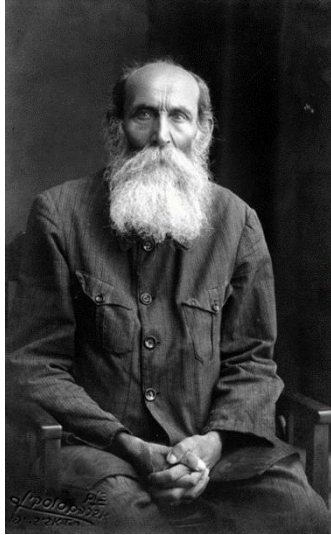
של כור ההיתוך. התשובה של גוטווין היא כי יש אינטרס לאליטה הכלכלית לפרק את הסולידריות הישראלית. אם רגשות הסולידריות יפורקו, אז תפורק התחושה הציבורית שתומכת בתשלומי העברה ואחריות חברתית. צריך לפרק את הסולידריות כדי לפרק את מדינת הרווחה, כך האליטה יכולה להשתלט על משאבים שעד אז היו ציבוריים.

טענות נוספות נגד הפוסט ציונות בימינו הן כי בניגוד לטענתם, המושגים הפוסט ציונים אינם אובייקטיביים כפי שהם מתיימרים להיות, אלא מעבירים גם הם מסר בעל משקל אידיאולוגי. בנוסף, הטענה כלפי מדיניות ישראל בראשיתה אל הערבים, הציונות איננה פוסל את ההתמודדות עם מעשי העוולה שנעשו כלפי הערבים הינה חיונית, אך אינה דורשת כפירה בלגיטימיות של הציונות. רבים מאנשי הציונות עסקו בנושאים הללו ודרשו תיקון עוד לפני שהפוסט ציונים הפנו אצבע מאשימה.

הסתירה בפוליטיקה של הפוסט-מודרניזם, ההנחה היא שאם נאמין שכל הנרטיבים שווים ישרור יותר שוויון (דמוקרטיה בין נרטיבים מעצימה לכאורה שוויון בין אנשים), אבל אם אומרים שהנרטיבים כולם שווים זה לזה, זה עשוי ליצור אי שוויון בין אנשים, כי יש נרטיבים, כמו הנרטיב של גורמים ראדיקליים או של החרדים, שאין בו שוויון בין אנשים.

א.ד. גורדון, 'עם אדם', 'לכירור רעיוננו מיסודו' (1920)

**"איפה הם האידיאלים האנושיים, שאינם קודם כל אידיאלים
לאומיים? ביחוד איה איפה היא העבודה האנושית שאינה קודם כל
עבודה לאומית?"**

"היחיד הממשי החי רוצה לדלג על האומה החיה ישר לתוך האנושות המופשטת, ולכאורה הדבר קל מאוד לעשותו, אבל כאן מתגלה סתירה בין היחיד לבין הכלל, בעצם בין צמצומו הממשי של היחיד לבין התפשטותו המפשטת של הכלל. מתגלה תהום, שאין למלאותה, אם כי לכאורה ממלאים וממלאים. הדבר ברור: הדילוג הזה על האומה הוא החסרת חוליה בהשתלשלות החיים. חסרה חוליה משתי בחינות: חסרה חוליה בין היחיד הממשי לבין הכלל הממשי, לבין האנושות הממשית, בעצם לבין כל הטבע הממשי; וחסרה חוליה בין הממשי החי לבין מה שאינו ממשי, אבל אינו בשום פנים מושג מפשט.

הדלוג הזה, חוסר החוליה הזה אומר, כי חשבון האומה לא

ברור, לא ברור, מה האומה ליחיד ולאדם בכלל ומה מקומה בחיים האנושיים."

"החיים הקיבוציים הטבעיים מתחילים מהמשפחה. פה ישנם בעין כל הקשרים הטבעיים, הגופניים והנפשיים, החומרניים והרוחניים, הנחוצים לחיים קיבוציים שלמים. בטבע האנושי הגיעה ההתפתחות למדרגתה העליונה – אולי מתוך נטייתו היתירה, המיוחדת של האדם לחיים קיבוציים ולאחדות קיבוצית, למשפחתיות, אשר הגיעה בקיבוץ האנושי למדרגתה העליונה בצורת אומה."

"איפה הם האידיאלים האנושיים, שאינם קודם כל אידיאלים לאומיים? ביחוד איה איפה היא העבודה האנושית שאינה קודם כל עבודה לאומית? ... כשבאים לתקן או לחדש את החיים האנושיים, הרי באים בעצם לתקן או לחדש את החיים הלאומיים, כל אומה על פי דרכה, - שהרי, כאמור, חיים אנושיים כלליים אינם ואינם יכלים להיות... אין אידיאלים אנושיים שאינם אידיאלים לאומיים."

רוח האדם צריכה לגדול באותה המידה שגדלה וגדלה ההכרה האנושית. והדבר הזה לא יושג בלי תחייה יסודית של האומה, הכוח היוצר את רוח האדם והחוליה המתווכת בין חיי יחיד וחיי האנושות והעולם בכלל.

מכאן – צעד הלאה. אין קפיצות בטבע. הסדר הקוסמי של התפשטות החיים הוא: מהיחיד – אל המשפחה ואל האומה ומהאומה – אל הגזע והאנושות וכן הלאה.

פרץ סמולנסקין, 'עם עולם' (1872)

*"האיש אשר יאהב נפשו יאהב בני ביתו אשר יתנו שמחה בלבו
ויתרועעו אתו, יאהב את בני ארצו כי דבר לו עמהם תמיד ושפה אחת
להם ובטוב לארצו ייטב גם לו..."*

"אהבת עצמו תעורר את כל האדם לעבודה ומעשה ואם יעבוד גם למען משפחתו וקרוביו הוא מאהבתו לנפשו וישמח בכל אשר לו הצדקה לאמר: לי זאת! אשתו ובניו לו המה, ארצו ועמו המה, ועל כן האיש אשר יאהב נפשו יאהב בני ביתו אשר יתנו שמחה בלבו ויתרועעו אתו, יאהב את בני ארצו כי דבר לו עמהם תמיד ושפה אחת להם ובטוב לארצו ייטב גם לו..."

לכן יעמלו לא לבד להסיר את השנאה הזאת כי אם גם את האהבה לארץ מולדתם יבקשו להסיר מלבם ולהביא אהבה אחרת תחתה, רחוקה ממנה כרחוק מזרח מן המערב, ועל כן לא יצלחו, כי שומע לא יהיה להם, כי בני האדם לא יעזבו את רגשותיהם ואהבתם ושנאתם על נקלה, וזאת שנית כי מן הנמנע הוא כאשר אמרתי .

אם נשים עין ולב על שתי הדעות האלה הנראות כרחוקות אשה מרעותה, נראה כי תכליתן אחת היא וכי אל מטרה אחת תלכנה, אם אך האנשים המחזיקים בהן יבקשו את המטרה הטובה ובדרך טובה ילכו."

אליעזר שביד, מתוך 'אשמורת שלישית' (2015)

"הפוסט מודרניות מובילה להתפרקות החברה לכדי אוסף מפורר ואקראי של פרטים מתוך התנכרות לנטייה האנושית הטבעית לקיום קבוצתי השזור קשרים קהילתיים, חברתיים ולאומיים..."

הטענה של הרצל הייתה שהיהודים הם ישות קולקטיבית, עם המבוסס על אחדות מוצא כמו כל עם אחר. אולם בגלל גורלו הטרגי כעם גולה, איבד עם ישראל כמה מהפרמטרים הבסיסיים ביותר של קיום לאומי. הדרך לתיקון מצב זה עברה בהכרח בנורמליזציה של העם היהודי. צריך היה להשיב לו בחזרה את זכות ההגדרה העצמית שלו בארץ מולדתו. רק כך

הוא יהיה עם בין העמים שככל יתר העמים יוכל לחיות חיים עצמיים על הציביליזציה שלו, להגן על עצמו, להגן על האינטרסים הלאומיים, הכלכליים והחומריים, הרחניים.

בניגוד חד לתפישה הציונית ההיסטורית, התודעה הפוסט מודרנית הרווחת בעידן הניאו-ליברלי בו אנו חיים דוגלת במגמות פירוק אשר משילות כל קשר בין יחידים המאפיין חברה לאומית מודרנית. מגמות אלו מובילות להתפרקות החברה לכדי אוסף מפורר ואקראי של פרטים מתוך התנכרות לנטייה האנושית הטבעית לקיום קבוצתי השזור קשרים קהילתיים, חברתיים ולאומיים. בכך, הן מחזירות אותנו להלכי רוח ומחשבה שקדמו למהפכה הציונית, שאחד מעיקריה היה חיזוק והעמקת הסולידריות בחברה היהודית. בעוד הנחת היסוד הציונית הייתה ההכרה שהיהודים הם ישות קולקטיבית ולא המון פרטים, בימינו אנו עדים לאותו תהליך מפרק, שאנו מכירים יותר בשם תהליך ההפרטה. התיאוריה של ההפרטה אומרת שאין 'ישים' קיבוציים כמו עם, זו המצאה דמיונית וזה לא קיים בפועל, לפי תפישה זו מה שקיים בפועל זה הרבה אנשים פרטיים המתאגדים ביניהם על בסיס של אינטרסים כלכליים משותפים. ברגע שזו הנחת היסוד שלך, ברגע שמארגנים את המסגרת הפוליטית של החברה כ"מדינת אזרחיה הפרטיים" גרידא, אין לאותם יחידים בתוכה שום מחויבות או אחריות לזולתם, ובכך למעשה תמה הציונות.

מדוע אני צריך ללכת לצבא ולהילחם בשביל מישהו? המאפיין של ערבות הדדית הוא מאפיין לאומי, של עם מאוחד. ברגע שמכחישים זאת, יוצרים פירוק של הרגשות הסולידריות שיש בין בני אדם. זה מה שקרה במדינת ישראל. בכך הגישה הפוסט מודרנית מפרקת את שרשרת הזיקות הטבעיות של החברה האנושית.

הציונות מתגשמת לא רק בזמן שנלחמים, אלא היא מתגשמת בעיקר בזמן שעובדים ובונים ויוצרים תרבות, ואז אתה צריך להרגיש את עצמך חלק מן העם וזהו העניין היסודי של הציונות, זה בדיוק ציונות. הפוסט ציונות החלה עם תהליכי ההפרטה והגלובליזציה. במקום החלום הציוני הופיע החלום האמריקאי, החלום להתעשר מהר.

בחברה הישראלית בת זמננו ניתן להבחין במעין תנועת מטוטלת כאשר הפוסט ציונות מסיגה לאחור כמה מההישגים המרכזיים של המהפכה הציונית – מאחדות ממלכתית לשיסוע מגזרי, מלכידות חברתית לפערים מעמדיים המפרקים את יסודות הסולידריות בעם, מאתוס קולקטיביסטי של ערבות הדדית ומחויבות לכלל אל אינדיבידואליזם מתנכר, ומהגדרה עצמית לאומית עברית וישראלית לאימוץ מחודש של סממני זהות דתיים- גלותיים. ניוון זה של אתוס ה"ביחד" הציוני מניב, כתחליף לתחושת שייכות לחברה הישראלית הממשית, התרפקות על העבר הטרום ריבוני מחד, ועליית זהות קוסמופוליטית אליטיסטית מדומיינת בקרב חלקים ממעמדות הביניים המבוססים מאידך.

אלה הן השלכות של תפישת הגלובליזציה וההפרטה, אך גם של הדגש הרב שמושם על המניע האנוכי-תחרותי של בני אדם. ההנחה היא שאת האנרגיה הבסיסית של פיתוח המשק שואבים מן הדחף האנוכי-תחרותי של אדם במובן של שאיפה לכוח.

ההבדלים בין אנוכיות לבין אינדיבידואליזם, שלא אחת אנו טועים בהבחנה ביניהם: אינדיבידואליזם אינו אנוכיות, האינדיבידואליות היא אישיות מקורית, עצמאית. אישיות היא אינה אגו אלא פרסונה, כל אחד הוא במובן זה עולם בפני עצמו ולו עולמו התרבותי שהוא בונה לעצמו מתוך אישיותו. אדם אינדיבידואליסט אינו סותר את הזיקה העמוקה לעם שממנו האינדיבידואליות שואבת את הערכים הרוחניים שלה. בעוד האגואיזם עשוי להיות עדרי, האינדיבידואליזם עשוי להיות מחויב לחברה. דוגמא מובהקת לכך היא חלוצי העלייה השנייה שהיו אינדיבידואליסטים גדולים, בה במידה שהיו בעלי מחויבות ערכית לכלל שאליו השתייכו ולפרויקט הקולקטיבי בו נטלו חלק מרכזי.

החברה הישראלית של ימינו מתאפיינת בשיח ציבורי מפלג הנשען על דיכוטומיות, כניגוד לאתוס הממלכתי המאחד, ותופשת עצמה כחברת שסעים ומדנים שהמתח העדתי-מגזרי, המעמדי והפוליטי שזורים בה זה בזה. תפישה עצמית זו של החברה כשדה קרב בין מחנות מקוטבים - ימין ושמאל, דתיים וחילוניים, יהודים וערבים, מובילה להנצחתם והחרפתם של תהליכי פירוקה. כחלופה לדרך התבוננות זו, ניתן לראות את הפונדמנטליזם, הלאומנות והשמרנות הבדלניים (המזוהים עם אוכלוסיות אורתודוקסיות וימניות) ואת הקוסמופוליטיות האליטיסטית המתנכרת (המזוהה עם השמאל החילוני), כשני צדדים של אותו מטבע של פירוק חברתי ופילוג מעמדי; בעוד הניגוד של שתי התופעות הללו עשוי להיות דווקא עמדה ממלכתית, ציונית, הומניסטית.

ברם, על אף תהליכים מדאיגים אלו, בעתות מלחמה וחירום ניתן להבחין בפרץ של סולידריות ואחוה, מה שמעורר את השאלה האם אנו זקוקים לקריאת השכמה שלילית מבחוץ על מנת לשוב ולגלות ערבות הדדית. הרגעים האלה של הסולידריות הם בהחלט רגעי האמת. כלומר, אנשים חוזרים להיות ולפעול על פי רגשותיהם, אלו שקיימים אצלם באופן טבעי. מה שקורה בימי שגרה הוא שמרבית האנשים מקבלים את כללי הפוליטיקלי קורקט, את המוסכמות אותן מכתובה המנהיגות הפוליטית, הכלכלית, החברתית והאקדמית. זהו אחד האתגרים הגדולים של הציונות בימינו, לשנות את דרך החשיבה של בני האדם, שיחדלו לנהל את חייהם על פי תכתיבי הפוליטיקלי קורקט, ללמדם לחשוב בכוחות עצמם על המתרחש סביבם, להיות ביקורתיים.

דני גוטווין, פוסט-ציונות והמעמד הבינוני – עלייתם ושקיעתם? (2002)

"בין הפוסט-ציונות ומהפכת ההפרטה התנהל יחס של השלמה הדדית. הפוסט-ציונות סייעה ללגיטימציה של ערכי ההפרטה באמצעות מיתקפה על יסודות הקולקטיוויות הציונית, כשם שהתקדמות מהפכת ההפרטה נתנה לגיטימציה לרעיונות הפוסט-ציוניים..."

עלייתה של הפוסט-ציונות נעשתה, אפוא, תוך שילוב פרדוקסאלי עם ממסד המספק במה לרעיונות החותרים, לכאורה, תחתיו. פרדוקס זה הוא השתקפות של העובדה שהמעמד הבינוני, שאליו פנתה וכנגדו יצאה הפוסט-ציונות, לא היה גורם מונוליטי. ירידתה של ההגמוניה של תנועת העבודה ועלייתה של הישראליות החדשה, לוותה, כאמור, בריבוד מחודש של מעמד הביניים

הישראלי שהתפצל לשני מעמדות-משנה יריבים בעלי אינטרסים מנוגדים כחלק ממהפכת ההפרטה: האחד, מעמד הביניים הוותיק שהוסיף להישען על הממסדים הממלכתיים והציבוריים, והלך ונחלש ככל שהם פורקו, ולפיכך ניסה להאט את מגמות הפרטה; והשני, מעמד הביניים החדש, שנתהווה וצבר עוצמה תוך פירוקם של מדינת הרווחה והמשק ההסתדרותי והציבורי, ולפיכך חתר להאיץ ולהעמיק את מדיניות ההפרטה.

את עלייתה של הפוסט-ציונות יש, אפוא, להבין על רקע המאבק בין שני חלקיו של מעמד הביניים וכחלק מניצחונם של המעמד החדש ומדיניות ההפרטה. הרעיון הציוני ומהפכת ההפרטה במהלך המאבק בין המעמד הוותיק ובין המעמד החדש התגלתה הציונות כמכשול אידיאולוגי על דרכה של מהפכת ההפרטה. למרות השחיקה המתמשכת במעמדו, מוסיף הרעיון הציוני – הקולקטיוויסטי במהותו ובדרך הגשמתו ההיסטורית בידי תנועת העבודה – להיות האתוס המכונן של זהותם של מרבית הישראלים, והמעמד הוותיק השתמש בעובדה זו במאבקו כנגד מדיניות ההפרטה, שהוצגה כמנוגדת לציונות אם לא כאנטי-ציונית ממש. כך נטען המושג ציונות במשמעות חדשה: לא עוד רעיון עבש המתפוגג אל תוך מרכאותיו, אלא אידיאולוגיה בעלת תוקף רגשי, ההופכת לנשק בהקשר של מאבק חברתי עכשווי.

לעומת זאת, המעמד החדש, שהיה לו אינטרס מובנה בהעמקתה של מדיניות ההפרטה, אשר הרחיבה בהדרגה את בסיסו הכלכלי ואת כוחו החברתי, ואשר אימץ אתוס אינדיווידואליסטי שעשה אותו עויין למגמות של תכנון כלכלי והסדרה חברתית, הפך לביקורתי כלפי היסודות הקולקטיוויסטיים של הציונות, על האופי הברוקרטי שהם לבשו בפועל, עד כדי שלילתם. במהלך מאבקו להפרטת החברה הישראלית החל המעמד החדש לעשות שימוש ביסודות מתוך טיעוניהם של "הסוציולוגים הביקורתיים" ו"ההיסטוריונים החדשים", שגובשו בהדרגה לכדי אידיאולוגיה כוללת בדמותה של הפוסט-ציונות, ששימשה כתשובת נגד לשימוש שעשה "המעמד הוותיק" בציונות.

הפוסט-ציונות נתגלתה כנשק יעיל במאבק באתוס הציוני, משום שהיא תקפה אותו בדיוק במקום בו הוא ביקש לרכוש את הלגיטימציה שלו: טענתו לשקף ערכים של מוסר אישי וצדק חברתי. היא מציגה את הציונות כתנועה שעברה רצף מעשי עוול ודיכוי פוליטי, חברתי ותרבותי, כלפי יהודים וערבים כאחד – שלילת הגולה, גירוש הפלשתינים, הפקרת היהודים בתקופת השואה, ניצול שארית הפליטה ודיכוי המזרחיים – פרקטיקות שבאמצעותן נתכוננה ההגמוניה של העילית האשכנזית של תנועת העבודה, ש"המעמד הוותיק" מייצג את שרידיה. הפוסט-ציונות פירקה, אפוא, את היסוד הקולקטיבי שבציונות על ידי הוקעתה כמוכתמת מוסרית, ותביעה מן הישראלי החרד להווייתו המוסרית להינתק ממנה, תוך שלילת יסודותיה האידיאולוגיים ופירוק מבניה החברתיים. ככלי במאבק אידיאולוגי יצאה הפוסט-ציונות בשלביה הראשונים מתוך תודעתו של מעמד הביניים הוותיק: היא לא טענה בשם ההפרטה, אלא התמקדה בביקורת הקולקטיביות הציונית; וכך היא נותרה בגבולותיו של השיח הציוני הקולקטיביסטי, הלגיטימי, תוך שהיא מערערת את ערכיו מתוכו, דבר שהפך את טיעוניה לממוקדים ויעילים.

בין הפוסט-ציונות ומהפכת ההפרטה התנהל יחס של השלמה הדדית. הפוסט-ציונות סייעה ללגיטימציה של ערכי ההפרטה באמצעות מיתקפה על יסודות הקולקטיביות הציונית, כשם שהתקדמות מהפכת ההפרטה נתנה לגיטימציה לרעיונות הפוסט-ציוניים. ניצחון מהפכת ההפרטה ערער את התשתית הכלכלית והממסדית של המעמד הוותיק והגדיל את כוחו של המעמד החדש, שהפך ממצב של מי שנאבק בערכים ובשיח ההגמוניים – למגדיר שלהם. בעקבות כך רכשה גם הפוסט-ציונות לגיטימציה ואף מעמד הגמוני, מהלך שבאופן פרדוקסאלי ניטרל את המימד הפרובוקטיבי שהיה בטיעוניה, נטל ממנה את ההילה הביקורתית והקטין את העניין בה. עולה מכך, שככל שהפוסט-ציונות הגדילה את השפעתה עם התפשטות מגמות ההפרטה וטיעוניה הפכו לגירסה הרווחת, כך באופן דיאלקטי היא איבדה את נוכחותה המובחנת והעניין בה ירד, מהלך העשוי להסביר את תחושתם של הפוסט-ציונים בדבר שקיעתה. אלא שאין זה כל ההסבר.

מול הפוסט-ציונות משמאל – הפוסט-ציונות מימין התמיכה במהפכת ההפרטה חצתה את הגבולות האידיאולוגיים והפוליטיים המקובלים של השמאל והימין, והמעמד החדש כלל חילונים ודתיים, תומכי "שלום עכשיו" לצד אנשי "גוש אמונים". בתחילה זוהתה, אמנם, הפוסט-ציונות עם האגף הליברלי בשמאל הישראלי; ואולם, תוך זמן קצר, במקביל ליצירתו של "מעמד חדש" בקרב הציבור הדתי, הופיע במקביל זרם פוסט-ציוני ימני, שתקף את היסודות הקולקטיביסטיים של הימין הלאומי בכלל ושל הציונות הדתית בפרט, מתוך אותה מערכת נימוקים שהפוסט-ציונות השמאלית תקפה את תנועת העבודה.

אורי רם, 'הזמן של הפוסט' (2006)

" הפוסט-ציונים טוענים כי ישראל אינה מכבדת עקרונות דמוקרטיים בסיסיים, והיא נמצאת הלכה למעשה בשליטה של 'אתנוס' אחד, היהודי, ועל כן הדגם המתאים לתיאור המשטר הזה נקרא אתנוקרטיה..."

בתפיסה הרווחת בישראל, האידיאולוגיה הלאומית וקיום המדינה והחברה חד הם. האומנם כך? האומנם קיום של מדינה כמסגרת חוקתית אזרחית מחייב את הזדהותה עם אומה? בשנות התשעים של המאה העשרים עלתה לדיון בשיח הציבורי התזה הפוסט-ציונית, שעל פיה אפשר להתיר את הקשר הגורדי בין המדינה ובין הלאומיות בישראל ובכך לתקן את הדמוקרטיה בישראל.

הלאומיות היתה 'סדרן הזהויות' הגדול של העת המודרנית. במהפכות האמריקנית (1776) והצרפתית (1789) נתקבל העיקרון הרפובליקני של שלטון העם כבסיס לאומי ללגיטימציה של המדינה; ובמאה העשרים זכה עקרון הריבונות הלאומית להכרה בהצהרת וילסון (1919) ובהקמת חבר הלאומים, ולימים האומות המאוחדות. במאתיים השנים האחרונות התחלק כדור הארץ כולו למדינות לאום. כל אחת מן המדינות האלה סימנה גבולות טריטוריאליים, סיפקה לאוכלוסייה שבטריטוריה זו תעודות זהות ודרכונים, הנפיקה מטבע, הניפה דגל, טיפחה שפה והנהיגה טקסים, ובמקרה הטוב — חלק קטן מן המקרים — גם פיתחה משטר דמוקרטי ייצוגי נבחר וזכויות ליברליות. אין להבין מכך כי הקבוצה האתנית או הלאום שהיא שייכת לו הם בבחינת ישויות 'ראשוניות' לעומת המדינה, שהיא מסגרת מאוחרת או מלאכותית, ועוד אין להסיק כי בלעדיות אתנית או לאומיות היא ערובה לדמוקרטיה.

בתקופה האחרונה החל תהליך חדש הפורע את המוסכמות הלאומיות והבין-לאומיות המודרניות המקובלות. תהליכי הגלובליזציה פורצים באמצעות רשתות התקשורת והתמסורת את גבולות המדינות, ומניידים הון, סחורות, רעיונות ובני אדם ממקום למקום אגב ערעור המסגרות הישנות מצד אחד ויצירת רשתות חדשות מצד אחר.

מצד אחד נוצרות זהויות טרנס-לאומיות ופוסט-לאומיות, כאלה החוברות לעולם הכללי שמחוץ למדינת הלאום, ומצד אחר נוצרות זהויות שכנגד נֶאֱו-לאומיות, כאלה המתחפרות ב'מקום' המסוים, מקום במובן הטריטוריאלי או גם התרבותי.

גם בישראל מתרחשים תהליכים כאלה, והמגמות החדשות המתהוות בה כונו פוסט-ציונות ונֶאֱו-ציונות. הפוסט-ציונות היא המגמה השואפת לאוניברסליזציה גוברת, כלומר לפיתוח הדמוקרטיה בישראל, והנֶאֱו-ציונות היא המגמה השואפת לפרטיקולריזציה גוברת, כלומר לכינון משטר אפרטהייד אתני בישראל.

אחד האבות האידיאיים של הפוסט-ציונות הוא אורי אבנרי. לא מכבר טען אבנרי כי הוא הזדהה כפוסט-ציוני עוד ב- 1976 . במונח זה הוא ביקש לומר כי הוא 'מכיר בתפקידי

ההיסטורי של הציונות, על אורותיה וצלליה, אך סבור שמאז הקמת המדינה היה עליה לפנות את מקומה לפטריוטיזם ישראלי. הוא ואחרים בתנועה הקרויה 'כנענית' ואחר כך בתנועה השמית תרמו לדיון הפוסט-ציוני את ההבחנה בין ה'אומה הישראלית' ובין 'העם היהודי', אף כי מקצת הכנענים או השמים פירשו את ה'עבריות' פירוש לאומי ולעיתים אף לאומני, ואילו הפוסט-ציונים מפרשים את הישראליות פירוש פוסט-לאומי ואזרחני.

הסתעפות נוספת של המושג כורכת יחדיו אותו ואת האידיאולוגיה הימנית של המתנחלים דווקא (זאת המכונה כאן 'גאו-ציונית'). בשימוש זה, המושג 'פוסט-ציונות ימנית' מצביע על סיום 'השלב הראשון' של הציונות, היינו השלב החילוני-סוציאליסטי, ועל תחילת 'השלב השני' ה'גאולי' או הלאומני, הלאומ(נ)י-דתי (קרפל 2003). זאב שטרנהל כינה את תנועת המתנחלים 'פוסט-ציונות של דם ואדמה'. בפרשנותו, הפוסט-ציונות המתנחלית סוטה מעיקריה הבסיסיים של הציונות, שהיתה תנועה רציונלית של הצלת יהודים ושל נורמליזציה של העם היהודי.

הוויכוח הוא על המושג המשמש כיום כמפתח לגישה הציונית למשטר של מדינת ישראל — 'דמוקרטיה ויהודית'. אף שהמושג — ככזה — חדש למדי, הוא מציין את תפיסתה העצמית (המוחצנת לפחות) של ישראל מאז היווסדה כמדינה שלפיה היא בעת ובעונה אחת יהודית ודמוקרטית. ב-1992 נחקק עיקרון כפול זה בחקיקת היסוד, והוא מבטא את הלאומיות הליברלית בישראל. הפוסט-ציונים רואים מיניה וביה סתירה מהותית ב'דמוקרטיה ויהודית', שכדי ליישבה יש להפריד בין הצדדים במשוואה, כלומר להפריד את המדינה מן הלאום (לא רק מן הדת). המרכז הלאומי-ליברלי לעומת זאת טוען כי חובת הדמוקרטיה המוטלת בכך חמורה מזו המוטלת על כל מדינה דמוקרטית אחרת.

הפוסט-ציונים טוענים כי ישראל אינה מכבדת עקרונות דמוקרטיים בסיסיים, והיא נמצאת הלכה למעשה בשליטה של 'אתנוס' אחד, היהודי, ועל כן הדגם המתאים לתיאור המשטר הזה נקרא אתנוקרטיה.

רות גביזון, המדינה היהודית: הצדקה עקרונית

ודמותה הרצויה

"אולם בניגוד לטענה המושמעת לעתים, השמירה על עקרונות הדמוקרטיה, על זכויות האדם ועל עקרון אי-ההפליה אינה מחייבת שלילה של אופייה היהודי הפרטיקולרי של המדינה. נהפוך הוא: דווקא משום שישראל מגדירה את עצמה כמדינה דמוקרטית, עליה להיות מדינה יהודית..."

מדינת לאום יהודית ניתן להצדקה, וקיומה של מדינה שכזאת הוא תנאי חשוב ביותר לביטחונם של היהודים החיים בה ולהמשך קיומה ושגשוגה של התרבות היהודית על כל גווניה. היה מוצדק להקים את ישראל כמדינה יהודית ומוצדק להמשיך לקיים אותה ככזו. נכון שישראל צריכה להקפיד להגן על זכויותיהם של כל אזרחיה, לנהוג בהם בהגינות ובהתחשבות, ולדאוג גם

לשלומה ולרווחתה של האוכלוסייה הלא-יהודית; אולם הכרה זו אין פירושה שיש לבטל את אופייה היהודי של המדינה. אופייה הדמוקרטי של המדינה גם הוא אין בו כדי לחייב אותה להשיל מעליה את ייחודה היהודי. אדרבה, שומה על ישראל דווקא לשמר את מאפייניה היהודיים, היות שהיא מחויבת לבטא את העדפותיהם הבסיסיות ביותר של רוב אזרחיה, אלה הרוצים שתוסיף להיות מדינתו של העם היהודי.

המדינה היהודית שאת קיומה אני מצדיקה כאן איננה "מדינת כל אזרחיה". למדינה היהודית יש מחויבות עמוקה הן לדמוקרטיה והן לזכויות האדם - אבל שפתה היא עברית, יום המנוחה השבועי בה הוא השבת, והיא מציינת חגים דתיים לצד מועדים לאומיים כגון יום העצמאות או יום השואה. תרבותה הציבורית של מדינה זו היא עברית-יהודית, על אף שאינה תאוקרטית ואל לה לכפות תפישה דתית מסוימת של זהות יהודית על הציבור החי בה. בתוך המדינה הזאת, חשוב ונכון שיתקיים דיון מתמיד על היחס שבין המדינה ובין המסורת התרבותית והמורשת הדתית של היהדות. כל זאת, לצד היות המדינה דמוקרטית, ומחויבת להגנה על זכויותיהם של כל אזרחיה, ללא הבדל דת או לאום. אני מבקשת להגן על השילוב הזה, ועל זכותה של המדינה לנקוט צעדים שיקדמו את האפשרות שהשילוב הזה ימשיך להתקיים.

כך או כך, גם אם נכיר במחיר שתובע האופי היהודי של המדינה מאזרחיה הערבים, אינני סבורה כי נטל זה, כל עוד אינו מגיע לכדי פגיעה של ממש בזכויותיהם, הופך את המדינה היהודית לבלתי מוצדקת. זאת מפני שלמדינה היהודית תכליות חשובות שהיהודים זכאים לחתור אליהן, תכליות שאליהן לא יוכלו להגיע בלעדיה. ניתן להצדיק את הפגיעה ברווחתם של הערבים מפני שביטולה יביא לאלתר לפגיעה בנושא בזכויות חשובות של יהודים. בהקשר זה עלינו להדגיש את ההבחנה בין פגיעה באינטרסים וברוחה ובין שלילת זכויות:

כבני אדם, יש לנו זכויות בסיסיות לחיים, לביטחון ולכבוד, וגם זכות להגדרה עצמית לאומית. אולם אין לנו זכות לקבל כל מה שאנחנו רוצים. איננו יכולים לתבוע מן המדינה שאנו חיים בה שתגן על כל העדפותינו ועל כל האינטרסים שלנו. הדבר נכון בעיקר מפני שמימוש כל ההעדפות שלנו יפגע מאוד בהעדפותיהם של אחרים. למדינה ולחברה מותר לאזן בין אינטרסים ובין העדפות, וההסדרים האלה, אף שחלקם יכול לפגוע בנו, אינם בגדר פגיעה בזכויותינו. בדמוקרטיה, מלאכת האיזונים האלה מסורה בעיקרה בידי בית המחוקקים והממשלה, שהם מוסדות המשקפים בדרך כלל את העדפותיו של הרוב. למיעוט אין זכות למנוע מן הרוב את קידום האינטרסים שלו. יש לו זכות לדרוש כי קידום האינטרסים של הרוב לא יפגע בזכויותינו האנושיות הבסיסיות.

מכאן עולה שכל עוד השמירה על אופייה היהודי של המדינה אינה גורמת לפגיעה בזכויות האדם של ערביי ישראל, וכל עוד רק באמצעותה ניתן להבטיח זכויות מסוימות - פרטיות או קיבוציות - של היהודים, יש הצדקה להמשך קיומה של המדינה היהודית.

ההשקפה הגורסת כי יש לישראל זכות לשמר ולטפח את צביונה היהודי, נתקלת לעתים קרובות במכשלה שמציבה בפניה הטענה כי מדינה אינה יכולה להיות יהודית ודמוקרטית בעת ובעונה אחת. לפי טענה זו, שהפכה כבר להנחת יסוד שגורה בחוגים מסוימים, קיים מתח עמוק בין מחויבותה של המדינה לערכי הדמוקרטיה וזכויות האדם ובין הניסיון לצקת תוכן ממשי לזהותה היהודית. כפי שנראה, תפישה זו אינה מתחייבת מניתוח המושגים "יהודיות" ו"דמוקרטיה", או אף מן המציאות בישראל. בפועל, יש באפשרותנו להתוות קווים כלליים להסדר שימזג באופן הולם את היסוד היהודי והיסוד הדמוקרטי, תוך התחשבות באינטרסים השונים של המדינה ושל הקבוצות החיות בה, ותוך איזון זהיר של הזכויות והחובות של כל הצדדים המעורבים.

אכן, אין עוררין על כך שיש דרישות בסיסיות שישראל מוכרחה לעמוד בהן לפני שהיא מגשימה את מטרותיה היהודיות הפרטיקולריות: כמו כל מדינה מתוקנת, חייבת גם המדינה היהודית לספק לאזרחיה ולתושביה ביטחון ורווחה; כמו כל מדינה מתוקנת, מוטל גם על המדינה היהודית להגן על זכויות אנושיות יסודיות ולשמור על כבוד האדם ועל חירותו; כמו כל מדינה מתוקנת, צריכה המדינה היהודית להיות גם דמוקרטית. דמוקרטיה נותנת לבני האדם את האפשרות ואת הכוח להשתתף באופן פעיל בהחלטות הנוגעות לגורלם, ובכך היא מממשת את "חירותם החיובית" ומספקת ערובה ראשונה במעלה לכך שהשלטון יפעל עבור העם, בשם העם ועל ידי העם.

אולם בניגוד לטענה המושמעת לעתים, השמירה על עקרונות הדמוקרטיה, על זכויות האדם ועל עקרון אי-ההפליה אינה מחייבת שלילה של אופייה היהודי הפרטיקולרי של המדינה. נהפוך הוא: דווקא משום שישראל מגדירה את עצמה כמדינה דמוקרטית, עליה להיות מדינה יהודית.

גדי טאוב – יהודית ודמוקרטיה, לא דת ומדינה (2011)

"מדינת ישראל לא תהיה פחות יהודית בלאומיותה, או פחות יהודית ודמוקרטית, אם תחוקק חוק נישואין אזרחי שינתק את הקשר המוזר הזה בין דת ומדינה..."

הויכוח על תפילת יזכור בטקסים צבאיים, וההצעה להשתמש בנוסח "יזכור אלוהים" במקום "יזכור עם ישראל" העלו שוב את שאלת מקומה של הדת היהודית ביחס למדינה. בעיני רבים אין זו אלא עוד תוצאה של ערוב דת ומדינה המתבטא בעצם המבנה החוקתי של ישראל. הצירוף "יהודית ודמוקרטית", אומרים לנו, הוא עצמו שורש הבעיה. הרי אין מדינה שמכנה את עצמה "קתולית ודמוקרטית" למרות שאיטליה, או פולין, הן בעלות רוב קתולי מכריע. למה אם כן קובעת ישראל את הדת היהודית כחלק מאופייה של המדינה?

תיאור כזה של המצב החוקתי בישראל מטעה. שכן ישראל אינה מערבת דת ומדינה במידה חריגה ביחס לנהוג בעולם הדמוקרטי, והמילה "יהודית" בצירוף "יהודית ודמוקרטית" אינה מייצגת את הדת היהודית. המילה "יהודית" מציינת את הלאום, ולא את הדת, של המדינה. ישראל יהודית במובן שפולין פולנית, לא במובן שפולין קתולית. למעשה לישראל אין דת מדינה, ומעמדה של היהדות בישראל אינו של כנסיית מדינה. אצלנו הנשיא איננו הרב הראשי. לכריסטיה יש כנסייה אנגליקנית, וראש המדינה, המלכה, היא גם ראש הכנסייה. ליוון יש דת מדינה, וחוקתה נפתחת בהצהרה חגיגית בשם השילוש הקדוש. גם בחלק ממדינות סקנדינביה יש כנסיות מדינה, וברבות ממדינות אירופה מופיע הצלב על הדגל. ובכל זאת אלה דמוקרטיות כשרות, לפחות בעיני האיחוד האירופי.

המיוחד למקרה הישראלי הוא קיומה של הרבנות הראשית. אלא שבניגוד למה שנהוג לחשוב עליה היא דווקא אינה תוצר של "יהודית ודמוקרטית" כלל. המוסד האנכרוניסטי הזה הוא ירושה מן האימפריה העותומאנית, שבה היתה נהוגה שיטת המילט. שיטה זו הקנתה לכוהני כל הדתות המוכרות את הסמכות לרשום נישואין בשם המדינה. יותר משהרבנות היא ערוב של הדת היהודית והמדינה היא פרי ערוב של דתות (ברבים) עם המדינה, שכן במקביל לה ישנה מערכת בתי דין מוסלמית ונוצרית שגם היא מוסמכת מטעם מדינת ישראל, כפי שהיתה מטעם הטורקים, לרשום נישואין בקרב עדות אלה. מה שמבדיל את הרבנות ממקבילותיה המוסלמית והנוצרית, הוא כמובן נושא חוק השבות. חוק השבות נועד לאפשר אזרחות למי ששייך ללאום היהודי, כשם שחוק הרפטריאציה של פינלנד נועד לאפשר אזרחות בהליך מקוצר לבני הלאום הפיני. כך גם בפולין וגרמניה, למשל. ואכן הקריטריונים של חוק השבות לקביעת "מיהו יהודי" אינם אלה של ההלכה. די שסבו של בן זוגך היה יהודי, או שהתגייר בחו"ל בגיור רפורמי, ואתה נחשב "יהודי לצורך שבות". אבל אז באה הרבנות ומקשה על חייך, כוון שבעיניה יהודי לצורך שבות אינו יהודי לצורך נישואין. יש דרכים לעקוף

את הסידור המוזר הזה, באמצעות מה שמכונה "נישואי קפריסין", אבל אין ספק שהוא משונה, ושהוא פגיעה בזכויות שמקנה הדמוקרטיה הישראלית.

אלא שאין דבר בין הרבנות הראשית לבין "יהודית ודמוקרטית". מדינת ישראל לא תהיה פחות יהודית בלאומיותה, או פחות יהודית ודמוקרטית, אם תחוקק חוק נישואין אזרחי שינתק את הקשר המוזר הזה בין דת ומדינה. אם כאשר צה"ל פונה לכבד את חלליו, דתיים ושאינם דתיים, הוא שואף להדגיש את רוח המבנה החוקתי של המדינה, ולא את האנומליה הרבנית שבו, עדיף לו הנוסח הממלכתי "יזכור עם ישראל".

אחד הדברים המוזרים שהתקבעו בשיח הציבורי שלנו, הן בימין והן בשמאל, הוא שבנוסחה 'יהודית ודמוקרטית' אלמנט אחד בא על חשבון השני, כלומר ככל שהמדינה יותר יהודית היא פחות דמוקרטית, וככל שהיא יותר דמוקרטית היא פחות יהודית. אבל אם זוכרים שהמונח יהודית מציין את לאומיותה, לא את דתה של מדינת ישראל (למדינת ישראל אין, אגב, דת רשמית, ואין לה כנסיית מדינה, כמו שיש, למשל, באנגליה), אז אולי כדאי להזכיר שמדינת ישראל יהודית בגלל שהיא דמוקרטית, ושהדרך היחידה להפוך אתה למדינה לא יהודית, היא לבטל את זכות ההצבעה הכללית (או את להגדיל את שיטחה כך שהיהודים לא יהיו רוב). מפני שכל עוד היהודים הם רוב ויש זכות הצבעה כללית, אז שבת תישאר יום המנוחה שלנו, עברית תהיה שפתנו הרשמית הראשונה, חגי ישראל יהיו לוח השנה שלנו, והספירה הציבורית תשאב את אופייה מהתרבות והמסורת היהודית. יכול להיות שכל הבעיה לא היתה צצה אם היו קוראים למדינה יהודה, ולא ישראל?

אליעזר שביד – הגמישות בדמוקרטיה ליברלית מאפשרת תיקוני חקיקה לגבי הזהות היהודית-

דמוקרטיה

*"מדינת ישראל הוגדרה ב"מגילת העצמאות" כמדינה יהודית-
דמוקרטית בלי ו"ו החיבור: יהודית מכוח היותה דמוקרטית ודמוקרטית
מכוח היותה יהודית..."*

עיון מעמיק בצירוף זה של ערכים ומחויבויות מעלה שכוונת בן-גוריון הייתה למעשה לסוציאליזם הדמוקרטיה המותאמת לערכי הסוציאליזם היהודי-ציוני של מפלגתו ההגמונית, הן מבחינת ערכי הלאומיות היהודית והן מבחינת הערכים האנושיים האוניברסליים, אך הצעתו התקבלה על דעת נציגי כל המפלגות הציוניות מפני שהייתה זו דרך האמצע

המגשרת בין הקצוות המנוגדים: הדמוקרטיה העממית הקומוניסטית, מזה, והדמוקרטיה הליברלית הקפיטליסטית-לאומית, מזה. בהמשך המגילה נרמזת גם פשרה בנושא היחס בין דת ומדינה על בסיס הסכם ה"סטטוס קוו", שהתגבש עם מפלגת המזרחי בהסתדרות הציונית. באופן זה הובטחו גם דמותה הלאומית היהודית-ציונית של המדינה וגם זכויות האדם והאזרח של כל אזרחיה, כולל בני המיעוטים הלאומיים והדתיים הלא-יהודים, במידת שוויון מוחלטת.

נדגיש שוב: מדינת ישראל הוגדרה ב"מגילת העצמאות" כמדינה יהודית-דמוקרטית בלי ו"ו החיבור: יהודית מכוח היותה דמוקרטית ודמוקרטית מכוח היותה יהודית, ונעיר שמבחינה זו דמתה לכל מדינות הלאום הדמוקרטיות-ליברליות על בסיס ההנחה שהייתה אז מוסכמת, ואפילו מובנת מאליה - שדמוקרטיה היא שלטון העם כישות קיבוצית תרבותית-היסטורית, ובתור שכזאת, זהה להגדרת הלאום. זוהי הסיבה לכך שעם הקמת המדינה, אפילו המתנגדים להקמתה לא העלו על דעתם שיכולה להיות סתירה בין היותה מדינה יהודית להיותה מדינה דמוקרטית.

הטענה שיש סתירה בין יהדות לדמוקרטיה הופיעה רק לאחר מלחמת ששת הימים, על רקע המהפך הכלכלי-חברתי והפוליטי שהתחולל עקב תוצאותיה: מנקודת הראות הפוליטית היה זה מהפך מהותי בהגדרת הדמוקרטיה, קודם כל מבחינת התשתית הנושאת אותה: במקום העם כישות קיבוצית בא כלל אזרחי המדינה כאישים פרטיים, שאינטרסים כלכליים ופוליטיים בלבד "מאגדים" אותם, ושנית, מבחינה חוקתית: במקום תורת "האמנה החברתית", שלפיה כל זכות מותנית בחובה וכל חובה מותנית בזכות, באה חקיקה המקדשת את זכויות הפרט, מקדימה את טובת הפרט לטובת הכלל, ומגבילה את זכויות הפרט לא על ידי חובות מוסריות לזולת ולכלל כי אם רק על ידי חוקים הנובעים מאילוץ תפקודה היעיל של כלכלת השוק החופשי המייצרת שפע חומרי ורואה את ההנאה ממנו כמטרת-על. ברור שעל רקע זה נוצרה סתירה מוחלטת, בלתי ניתנת לגישור, בין "מדינת הלאום" ל"מדינת כל אזרחיה" ובין הדמוקרטיה הלאומית לדמוקרטיה האזרחית המופרטת.

אין פלא, אפוא, שהטענה שיש סתירה בין היות ישראל מדינת לאום יהודית- ציונית להיותה מדינה דמוקרטית עלתה על רקע ההתנערות של מדינת ישראל מהגדרתה כמדינת רווחה סוציאל-דמוקרטית והפיכתה למדינה נאו-קפיטליסטית. מהלך שהתגבש באורח חוקתי על ידי חקיקת חוק "כבוד האדם וחירותו", שהוא חוק נאו-קפיטליסטי על-לאומי מובהק. כך נוצר, אפוא, העימות בין הדוגלים במדינת ישראל כמדינת לאום יהודית לדוגלים במדינת ישראל כמדינה דמוקרטית. אך כיוון שלרוב החברה היהודית-ישראלית וגם למנהיגי מפלגות המרכז בישראל היה ברור שמדינת ישראל אינה יכולה להתקיים ולמלא את התפקיד הלאומי שלשמו קמה אלא כמדינה יהודית-ציונית, שהיא מדינת כל העם היהודי, מזה, וכמדינה דמוקרטית-ליברלית, מזה, ניסו לפתור את הסתירה על-ידי צירוף מכני של שני הדפוסים הסותרים - בבחינת "קח מזה וגם מזה על תנח ירך" - בלי לשנות דבר: לא בהגדרת מדינת הלאום ולא בהגדרת הדמוקרטיה המופרטת. ברור שהייתה זו אשליה מגוחכת: הוויכוח העימותי נמשך בין המקדימים את ה"יהודית" ל"דמוקרטית" ובין המקדימים את ה"דמוקרטית" ל"יהודית", וכל מפלגה פעלה לשיטתה, בהגיעה לשלטון, בלי להתחשב ברעותה. הימין הלאומי שואף לבצר את ישראל כמדינה יהודית שהיא מדינת כל העם היהודי, ואילו השמאל שואף להפוך את ישראל ל"מדינת כל אזרחיה" תוך התנתקות מיהדות התפוצות והזדהות אזרחית-חילונית עם המיעוט הערבי, שתושג למעשה על ידי התבוללות תרבותית שתמיר את היהדות בישראליות חילונית מופרטת. אכן, בין ימין לשמאל עלולה מדינת ישראל לקרוס לתוך עצמה או לאבד את הזהות המצדיקה את קיומה. מציעי חוק מדינת הלאום היהודית צודקים, אפוא, בדאגתם לעתידה של מדינת ישראל כמדינת לאום יהודית, אולם המסקנה הנובעת מניתוח הבעיה היא שאין צורך לחזור ולהגדיר את מדינת ישראל ככזו, שכן כך היא הוגדרה עם הקמתה, והגדרה זו תקפה עדיין ומוסכמת על דעת הרוב היהודי שבה. לעומת זאת, יש צורך דחוף לתקן את חוק "כבוד האדם וחירותו" כדי להתאימו לזהותה הלאומית-יהודית של מדינת ישראל, כפי שנקבע ב"מגילת העצמאות", ולאפשר על ידי כך את השמטת ו"ו החיבור העילגת בין ה"יהודית" ל"דמוקרטית".

אורי רם וברוך קימרלינג

"פוסט ציונות... (היא) פרויקט פוליטי תרבותי... (הכרוך) במאבק רעיוני ופוליטי לשם שינוי הזהות הקולקטיבית הישראלית. היא מחייבת כמה שינויים במצב הקיים היום: מתן ריבונות לפלשתינאים בשטחים הכבושים, מתן זכויות של קבוצת מיעוט לאומי לפלשתינאים תושבי ישראל, שאיפה להפרדה הדרגתית בין לאום ומדינה בישראל, כלומר יצירת מסגרת חוקית אוניברסאלית דמוקרטית, שאין בה מעמד מיוחד למסורת הלאומית או לקבוצה אתנית כלשהי".

אורי רם, "אידיאולוגיה פוסט ציונית", "הארץ" 8/4/94.

"כל זמן שלא תהיה הפרדה בין דת ללאום בישראל, לא יהיו ממילא לא הפרדה בין דת למדינה ולא כל אפשרות לנהל "מאבק חילוני עקרוני". כל זמן שחלקים מרכזיים בזהותנו הקולקטיביים הם "יהודיים" ו"יהדות" היא שם נרדף לדת יהודית, איך אפשר להעלות על הדעת כלל "מאבק חילוני"? מי שאינו רוצה בשיח ציבורי רדוד ושטחי בנושא זה... עליו לתת את דעתו קודם כל למהות הזהות היהודית הלאומית הישראלית ולבריאתה של זהות חילונית מתוכה, אחרת השיח הזה, לא רק שיהיה חסר משמעות אלא גם מלא סתירות לוגיות וסוציולוגיות"

ברוך קימרלינג, מעשה דת בפרהסיה, הארץ, 29/12/95.

מושגים

פוליטיקה של השוני – התהליך בו קבוצות חברתיות מגבשות לעצמן זהות קולקטיבית נבדלת ורוכשות לעצמן מעמד חברתי הכרה שלטונית והשפעה על החברה והשלטון. לפי ולצר, תהליך זה כולל שלושה שלבים: התגבשות, התאגדות והסדרה.

כור היתוך – אידיאולוגיה ומדיניות שהותוו על-ידי ראש הממשלה הראשון, דוד בן גוריון ועל-ידי ממשלות ישראל בהמשך, שמטרתו להתיק את כל הקבוצות הקיימות בחברה הישראלית יהודית וליצור מכל הערב האתני והדתי חברה ותרבות אחת מגובשת ומחודשת... "התוצר" האידיאלי של כור ההיתוך הוא דמות הצבר.

חברה רב-תרבותית – חברה שבה מתקיימים סובלנות, איכפתיות הדדית, דיאלוג שיוויוני והכרה הדדית בין הקבוצות התרבותיות השונות. חברה שבה היחידים והקבוצות פתוחים עד כדי כך לדיאלוג עם האחר, שהם מוכנים להסתכן באובדן זהותם האישית והקולקטיבית הקודמת, בעקבות הדיאלוג עם הקבוצה האחרת (לפי מאוטרנר ושות', מבוסס על המערך של איריס ירב).

חברה פלורליסטית – חברה המכירה בגיוון החברתי תרבותי, בשונות ובזהויות הנבדלות של הקבוצות בתוכה. חברה המכירה בזכות של היחיד והקבוצה לבטא דעות שונות, לשמור על הזהות הנבדלת והייחודית של היחיד והקבוצה ולהתארגן כדי לממש ולהשיג את זכויות הקבוצה ולמלא אחר צרכיה והאינטרסים המשותפים שלה. עם זאת, קיימת הסכמה בין הקבוצות השונות לגבי שמירת כללי המשחק הדמוקרטיים (מבוסס על המערך של איריס ירב)

סעעים בחברה הישראלית – פערים כלכליים, השכלתיים, מעמדיים ופוליטיים בין קבוצות ממוצא אתני לאומי דתי שונה.

אידיאולוגיה הגמונית – אידיאולוגיה המקובלת על אליטות, על מובילי דעה בערוצי התקשורת המרכזיים ועל שכבות רחבות של הציבור.

ציונות – תנועה אידיאולוגית הרואה בארץ ישראל את מולדתו ההיסטורית וביתו של העם היהודי. הציונות. תנועה זו שמה לה למטרה להשיב את העם היהודי לארצו מכל תפוצותיו ולהקים בית לאומי לעם ישראל בארץ ישראל. היו ועדיין יש גוונים וזרמים שונים לתנועה הציונית, וקיים ויכוח סביב ההגדרה "מיהו יהודי?" אך זה המכנה המשותף לכל הזרמים. קיימת הסכמה רחבה בין הזרמים שמדינת ישראל צריכה להמשיך ולהתקיים כמדינה יהודית דמוקרטית.

פוסט-ציונות – השקפת עולם אידיאולוגית ששורשיה בויכוח האקדמי בין ההיסטוריונים החדשים להיסטוריונים הוותיקים באקדמיה הישראלית, שזכתה לביטוי תקשורתי גובר והולך מאז שנות ה-80. לפיה השוני החברתי והשחרור של קבוצות חברתיות מהדיכוי של כור היתוך הציוני הם ערכים מרכזיים. נציגיה ביקרו במאמריהם הרבים את ההיסטוריוגרפיה, המיתוסים והאתוסים הציוניים במטרה לקעקע את הזיכרון הקולקטיבי הישראלי, ולהפריט אותו לזכרונות פרטיים. הוגים פוסט ציונים מאמינים שקיימת סתירה בין מדינה יהודית לבין מדינה דמוקרטית. המטרה: להפוך את מדינת ישראל ממדינה יהודית למדינת כל אזרחיה חילונית, המעניקה שיוויון זכויות מלא לכל הקבוצות האתניות והלאומיות שבה.

תקשורת מגויסת הגמונית – תקשורת אשר תכניה תומכים במדיניות ובאידיאולוגיה של השלטון ושל האליטות. התקשורת המגויסת היא כלי של השלטון לגיוס תמיכת הציבור וליצירת יציבות והמשכיות של השלטון.

נרטיב – סיפור-על שיחידים או קבוצות מספרים לעצמם ולאחרים על עצמם ועל תולדותיהם.

מיתוס – סיפור נפוץ ומוכר בתרבות מסוימת, שאנשי אותה תרבות מייחסים לו ערך של אמת. המיתוס יכול להיבנות על גרעין של אמת מסוים, אך יש בו מן ההגזמה וההעצמה ולעיתים מן השקר.

אתוס – דפוסי חשיבה מוסריים ערכיים מרכזיים ומקובלים בתרבות מסוימת. למשל: האתוס הדפנסיבי (ההגנתי), הדוגל בכך שישראל צריכה להתגונן, להילחם ולהגיב רק במקרה שאין לה ברירה אחרת, מול האתוס האופנסיבי (ההתקפי) הדוגל בכך שישראל צריכה להתקיף קודם כדי למנוע מהאויב לנצח ולא לחכות עד שלא תהיה ברירה אחרת, ואז לשלם מחיר קורבנות כבד.

אמונות – רעיונות או הנחות מוצא שאנו מקבלים אותם כמובנים מאליהם ומאמצים אותם לעיתים כחלק מהשקפת עולם. למשל: מחר תזרח השמש. יש אלוהים. צריך להיות חזקים ולהמשיך הלאה וכד'.

ערכים - מילים המעריכות את עולמנו ותרבותנו כחיובי ו/או שלילי באמצעות רצפי ניגודים. למשל: יופי הוא ערך שנמדד באמצעות הרצף יפה - מכוער. טוב הוא ערך הנמדד באמצעות הרצף טוב- רע. אמת היא ערך שנמדד באמצעות הרצף אמיתי - שקרי.

קריאה מומלצת (רשימה אקראית)

הספרות הציונית וספרות המחקר אודות הרעיון הציוני והתנועה הציונית מכילה מספר רב של כותרים. רשימה זו היא רשימה חלקית ומומלצת להרחבת הידע ומורכבת גם ממקורות משניים ובעיקר ממקורות ראשוניים של כתבי הציונות.

ספרי יסוד בהבנת הרעיון הציוני

שלמה אבינרי, הרעיון הציוני לגונוניו, תל אביב: הוצאת עם עובד, 1980.
אמנון רובינשטיין, מהרצל עד רבין והלאה: מאה שנות ציונות, תל אביב: הוצאת שוקן, 1997.
גדעון שמעוני, האידאולוגיה הציונית, (תרגום: סמדר מילוא), ירושלים: הוצאת הספרים ע"ש י"ל מאגנס, האוניברסיטה העברית?, תשס"א-2001.
אידיאולוגיה ומדיניות ציונית – קובץ מאמרים (עורכים: בן ציון יהושע ואהרן קידר), ירושלים: מרכז זלמן שזר, 1978.
זאב לקור. תולדות הציונות. ירושלים ותל-אביב: שוקן, 1974.
ילקוט הרעיון הציוני בעריכת צבי ברמאיר, בהוצאת ההסתדרות הציונית, ירושלים תשכ"ז, 1967.
אליעזר שביד, נורמות הקיום של העם היהודי בזמן החדש – מסכת פילוסופיה הלכתית, הוצאת הקיבוץ המאוחד, 2012.

כתבי מבשרי הציונות

כתבי פרץ סמולנסקין בארבעה כרכים (כתבים פובליציסטים), הוצאת קרן סמולנסקין, ירושלים, תרפ"ה 1925.
כתבי משה הס בשני כרכים, הוצאת הספריה הציונית, ירושלים, תשט"ז 1959.

ציונות מעשית

יהודה לייב פינסקר, אוטואמנציפציה.

ציונות מדינית

עמוס אילון, הרצל – ביוגרפיה, תל אביב: הוצאת עם עובד, 1976.
יצחק וייס, הרצל – קריאה חדשה, תל-אביב: משכל, ידיעות ספרים, 2008.
כתבי בנימין זאב הרצל ב-12 כרכים (כולל מדינת היהודים ואלטנוילנד), תל אביב: הוצאת ספרים 'מצפה' בע"מ, תש"י, 1950.
נחום סוקולוב, שנאת עולם לעם עולם (1882), תל אביב: הוצאת מכון ז'בוטינסקי, 2007.

ציונות רוחנית

יוסף גולדשטיין, אחד-העם, ביוגרפיה, ירושלים: הוצאת כתר, 1992.
סטיבן זיפרשטיין, נביא חמקמק – אחד העם ומקורות הציונות, הוצאת עם עובד, 1998.
כתבי אחד העם:
'על פרשת דרכים' בארבעה כרכים. הוצאת יודישער פערלאג / ברלין, תר"ץ 1930.
אגרות אחד העם בשישה כרכים, הוצאת יבנה, מוריה, ירושלים-ברלין, תרפ"ה 1925.
אריאל הירשפלד, כינור ערוך – לשון הרגש בשירת ח"נ ביאליק, הוצאת עם עובד, 2011.
כתבי חיים נחמן ביאליק בארבעה כרכים, הוצאת 'דביר', תל אביב, תרצ"ה 1935.
אגרות חיים נחמן ביאליק בחמישה כרכים, הוצאת 'דביר', תל אביב, תרצ"ח, 1938.

צינונות סוציאליסטית

ספר העלייה השנייה, הוצאת עם עובד.

- נחמן סירקין, שאלת היהודים ומדינת היהודים הסוציאליסטית, הוצאת הקיבוץ המאוחד, 1986.
מיכאל בר זוהר, בן גוריון – האיש מאחורי האגדה, ביוגרפיה, הוצאת ידיעות ספרים.
דוד בן גוריון, חזון ודרך (שלושה כרכים), הוצאת מפלגת פועלי ארץ ישראל, 1951.
אניטה שפירא, ברל – ביוגרפיה על ברל כצנלסון, הוצאת עם עובד, 1980.
כתבי ברל כצנלסון 12 כרכים, הוצאת מפלגת פועלי ארץ ישראל, תש"ו 1946.
איל כפכפי, אמת או אמונה טבנקין מחנך חלוצים, בהוצאת יד בן צבי, 1992.
'דברים' – כתבי יצחק טבנקין בשבעה כרכים, הוצאת עם עובד.
מחיי יוסף טרומפלדור, קובץ רשימות וקטעי מכתבים, הוצאת 'עם עובד', תש"ה 1945.
כתבי חיים ארלוזורוב בשבעה כרכים, הוצאת שטיבל תרצ"ה 1935.
מ. בורוכוב, כתבים בשלושה כרכים, הוצאת הקיבוץ המאוחד, 1955.
פרקי הפועל הצעיר הישוב וארגונו, ערך: אליעזר שוחט, בהוצאת טברסקי, 1939.

הצינונות החלוצית

- אליעזר שביד, היחיד – עולמו של א.ד. גורדון, הוצאת עם עובד.
אליעזר שביד, לביורר רעיונו של א.ד. גורדון מיסודו, הוצאת מוסד ביאליק, 2014.
אברהם שפירא, אור החיים ב'יום קטנות' – החסידות במשנתו של א.ד. גורדון, הוצאת עם עובד.
כתבי א.ד. גורדון בשלושה כרכים, הוצאת הספרייה הציונית, 1954.
אבי שגיא, להיות יהודי, י"ח ברנר כאקסיסטנציאליסט יהודי, הוצאת הקיבוץ המאוחד ומרכז רפפורט, אוניברסיטת בר-אילן, 2007.
כתבי י"ח ברנר בתשעה כרכים, הוצאת שטיבל תרצ"ז, 1937.

הצינונות הרביזיוניסטית

- משה בלע, עולמו של ז'בוטינסקי – מבחר מכתביו, הוצאת מכון ז'בוטינסקי בישראל.
רינת-יה (גורודנצ'יק) רובינסון, סערה מסייעת – התנועה הרביזיוניסטית בשנים 1925-1940, הוצאת מכון ז'בוטינסקי, 2010.
שמואל כץ, ז'בו – ביוגרפיה של זאב ז'בוטינסקי (שני כרכים), הוצאת דביר, 1993.
כתבי זאב ז'בוטינסקי ב-18 כרכים, בהוצאת ערי ז'בוטינסקי, תש"ז-תשי"ט 1947-1959.
אגרות, כרכים א'-י"ג, ירושלים: הוצאת מכון ז'בוטינסקי והספרייה הציונית, תשנ"ב-תשע"ה.
עד כה ראו שלושה כרכים בהוצאת הכתבים החדשה של ז'בוטינסקי (בעריכת פרופ' אריה נאור) בהוצאת מכון ז'בוטינסקי בישראל: לאומיות ליברלית, ארץ ישראל א', היהודים והמלחמה. לאומיות ליברלית א': כתבים
כתבי אב"א אחימאיר, כתבים נבחרים, תל אביב: הוועד להוצאת כתבי אחימאיר, תשכ"ו – תשס"ג-2003, בשישה כרכים.
עפר גרוזברד, מנחם בגין – ביוגרפיה, הוצאת רסלינג.
כתבי מנחם בגין:
בלילות לבנים: סיפור מאסרו וחקירתו של מנחם בגין בצרוף הפרוטוקולים של ה.נ.ק.וו.ד., הוצאת קרני, 1953; הוצאת דביר, 1995.
המרד: זכרונותיו של מפקד הארגון הצבאי הלאומי בארץ-ישראל, תשל"ד; תל אביב: הוצאת אחיאסף, 1978; ירושלים: הוצאת אחיאסף, 1992.
במחתרת: כתבים, כרכים א'-ד' (וגם בשני כרכים), תל אביב: הוצאת "הדר", תשי"ט-תשכ"ב.

השקפת חיים והשקפה לאומית (קווי יסוד), הוצאת "בסער", תל אביב: נציבות בית"ר בארץ ישראל, 1952 לקריאת הספר באתר של מרכז מורשת בגין.
מורי זאב ז'בוטינסקי, ירושלים: הוצאת מרכז מורשת מנחם בגין וסטימצקי, 2001.

הציונות הדתית

הרב משה צבי נריה, חיי הראי"ה, הוצאת מוריה, תשמ"ג (1983).
כתבי הרב אברהם יצחק הכהן קוק בהוצאת מוסד הרב קוק.
הראי"ה קוק, ארץ חפץ (ליקט וערך הרב ישעיהו שפירא), מבחר כתביו ודבריו של הרב קוק. הוצאת אורות, 1995.
יצחק רפאל, כתבי הרב אלקלעי, ירושלים: מוסד הרב קוק, תשל"ה, 1974.
הרב צבי הירש קלישר, דרישת ציון, הוצאת מוסד הרב קוק תשס"ב, בעריכת יהודה עציון.

אוטופיות וחברת המופת הציונית

אלבום-דרור, רחל. המחר של האתמול. ירושלים: יד יצחק בן-צבי, תשנ"ג, 1993
כאן על פני האדמה – סיפורו של הקיבוץ (ערכו: מוקי צור, תאיר זבולון וחנינא פורת), הוצאת הקיבוץ המאוחד וספרית פועלים תשמ"א, 1981.
מוקי צור. לא בעבים מעל – מאה ראשונה לדגניה. הוצאת הקיבוץ המאוחד, תש"ע 2010.

ציונות היום, פוסט ציונות ומה שביניהם

גדעון שמעוני, חיים אבני, (עורכים), הציונות ומתנגדיה בעם היהודי, ירושלים: הספרייה הציונית, ההסתדרות הציונית העולמית והוצאת מוסד ביאליק, 1990.
אליעזר שביד, הציונות שאחרי הציונות, הוצאת הספרייה הציונית, 1997.
אליעזר שביד, המדינה היהודית במבחני הגשמתה – תחיית הציונות התרבותית חברתית, הוצאת הספרייה הציונית, 2012.
חיים גנו, תיאוריה פוליטית לעם היהודי, הוצאת אוניברסיטת חיפה וידיעות ספרים.
אורי רם, הזמן של הפוסט, הצאת רסלינג, 2006.
גדי טאוב, מהי הציונות, בהוצאת מרכז מציל"ה והוצאת ידיעות ספרים, 2010.
גדי טאוב, נגד בדידות – מחשבות, הוצאת ידיעות ספרים, 2016.
שני ספרים שעוסקים בחזונו של הרצל במדינת ישראל של ימינו:
הרצל אז והיום – 'מדינת היהודים' במדינת היהודים, בעריכת אבי שגיא וידידיה שטרן. הוצאת כתר, 2008.
הרצל אז והיום – יהודי ישן, אדם חדש?, בעריכת אבי שגיא וידידיה שטרן. הוצאת כתר, 2008.

